

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
82

2018.

Издавач

Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
redakcija@etnografskimuzej.rs

За издавача

Тијана Чолак-Антић Поповић

Главни и одговорни уредник

др Марко Стојановић

Редакција

Проф. др Данијел Синани, Филозофски факултет Универзитета у Београду
Проф. др Марина Симић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду
др Татјана Микулић, Етнографски музеј у Београду
др Срђан Радовић, Етнографски институт САНУ
др Милош Матић, Етнографски музеј у Београду
др Марко Стојановић, Етнографски музеј у Београду
Јелена Тешић Вулетић, музејски саветник, Етнографски музеј у Београду

Инострана редакција

Проф. др Мирјана Прошић Дворнић, Нортвуд универзитет (САД)
Др Петко Христов, Етнографски институт Бугарске академије наука (Бугарска)
Др Нашко Крижнар, Институт за словеначку етнографију (Словенија)

Секретар редакције

Јелена Савић

Лектор

др Марина Спасојевић

Превод

Слободанка Шибалић

Тираж

500

Штампа

„Чигоја штампа”

Ставови изражени у радовима објављеним у *Гласнику Етнографског музеја* број 82 припадају ауторима и не одражавају нужно став редакције *Гласника Етнографског музеја*

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године.

Први број *Гласника* објављен је 1926. године.

Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан у електронском облику на адреси www.anthroserbia.org

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM
IN BELGRADE

VOLUME
82

2018.

Publisher

Ethnographic Museum in Belgrade
Studentski trg 13, Belgrade, Serbia
www.etnografskimuzej.rs
etnografski.muzej@nadlanu.com

For the publisher

Tijana Čolak-Antić Popović

Editor in chief

Marko Stojanović, PhD

Editorial board

Danijel Sinani Prof. PhD, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy / University of Belgrade
Marina Simić, Prof. PhD, Faculty of Political Sciences / University of Belgrade
Tatjana Mikulić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Srdjan Radović, PhD, The Institute of Ethnography SASA
Miloš Matić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Marko Stojanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Jelena Tešić Vuletić, museum advisor, Ethnographic Museum in Belgrade

International editorial board

Mirjana Prošić Dvornić, Prof. PhD (USA)
Petko Hristov, PhD (Bulgaria)
Naško Križnar, PhD (Slovenia)

Assistant to editor

Jelena Savić

Proof editor

Marina Spasojević, PhD

Translation to English

Slobodanka Šibalić

Copies

500

Print

„Čigoja štampa”

The views expressed in papers published in the *Bulletin of Ethnographic Museum*
Number 82 of the authors do not necessarily reflect the Herald newsroom
of the Ethnographic Museum.

Ethnographic museum in Belgrade founded in 1901
First volume of Bulletin of the Ethnographic Museum published in 1926
Available for free on www.anthroserbia.org

САДРЖАЈ

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

<i>Милош Матић</i> КУЛТУРА ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА РУРАЛНОГ СТАНОВНИШТВА ТАРЕ	9
<i>Богдан Вукомановић</i> ЧИТАЈУЋИ НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ: ТЕРАПИЈСКИ И СПИРИТУАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ ЛИТЕРАТУРЕ ЗА САМОПОМОЋ У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СРБИЈИ.....	33
<i>Богдан Дражета</i> НАЦРТ ИСТРАЖИВАЊА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА У САРАЈЕВУ И МОСТАРУ	53

МУЗЕОЛОГИЈА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

<i>Бојана Богдановић</i> ДИГИТАЛИЗАЦИЈА БИБЛИОТЕЧКЕ ГРАЂЕ И ИЗВОРА У СПЕЦИЈАЛНОЈ БИБЛИОТЕЦИ МУЗЕЈА НА ОТВОРЕНОМ „СТАРО СЕЛО“ У СИРОГОЈНУ: ПРЕДЛОГ ПРОЈЕКТА ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА.....	71
<i>Сузана Антић</i> ЛУТКАРСКО ПОЗОРИШТЕ У ПОСТАВЦИ ИЗЛОЖБЕ О ДЕЧЛИМ ИГРАЧКАМА – НАЗНАКЕ О ЕТНОГРАФСКОЈ МУЗЕОЛОГИЈИ И КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ.....	85
<i>Марко Стојановић</i> ФЕСТИВАЛСКИ ЕТНОГРАФСКИ ФИЛМ: ЈОШ НЕКЕ ТЕЗЕ ЗА РАЗГОВОР	103

КОНЗЕРВАЦИЈА И ЗАШТИТА

<i>Милан Брајовић</i> ГАЉЕНСКО ИЛИ ЈОВИЧИЋА ГРОБЉЕ	119
---	-----

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Марина Цветковић</i> ОСВРТ НА ГОСТОВАЊЕ ИЗЛОЖБЕ „ТЕКСТИЛ И УКРАШАВАЊЕ У КУЛТУРИ СРБА XIX И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА“ У НАЦИОНАЛНОМ МУЗЕЈУ ИНДИЈЕ	149
<i>Марко Стојановић</i> ИЗЛОЖБА „ЛАН И КОНОПЉА У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ ШУМАДИЈЕ“ У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ – ЦРТИЦЕ И НАЗНАКЕ.....	154
<i>Марина Цветковић</i> КАТАРИНА РАДИСАВЉЕВИЋ. НАСТАЈАЊЕ НАРОДНЕ УМЕТНОСТИ – СЛУЧАЈ ПОКРЕТА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ НАРОДНИХ ТЕКСТИЛНИХ РУКОТВОРИНА КОД ЛУЖНИХ СЛОВЕНА (1870–1914), МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ И ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ, НОВИ САД – БЕОГРАД, 2017, 215 СТР.....	162

ХРОНИКЕ

<i>Милош Матић</i> НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ – ИЗЛОЖБА	169
---	-----

АНАЛИ

<i>Данјела Филиповић</i> ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ ТОКОМ 2018. ГОДИНЕ	175
<i>Саша Срећковић</i> ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА XXVII МЕЂУНАРОДНОМ ФЕСТИВАЛУ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА	195

БИБЛИОГРАФИЈА

<i>Јелена Пушица</i> ИЗАБРАНА ЛИТЕРАТУРА ЗА НАРОДНА ЗАНИМАЊА	203
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА	227

CONTENTS

ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

<i>Miloš Matić</i> THE CULTURE OF SOCIAL RELATIONS OF THE RURAL POPULATION OF TARA	9
<i>Bogdan Vukomanović</i> READING NEO-LIBERALISM: THERAPEUTIC AND SPIRITUAL ELEMENTS OF SELF-HELP LITERATURE IN POST-SOCIALIST SERBIA	33
<i>Bogdan Dražeta</i> DRAFT OF THE RESEARCH OF URBAN PUBLIC SPACES IN MOSTAR AND SARAJEVO	53

MUSEOLOGY AND MATERIAL CULTURE

<i>Bojana Bogdanović</i> DIGITIZATION OF LIBRARY MATERIAL AND RESOURCES IN THE SPECIAL LIBRARY OF THE OPEN-AIR MUSEUM “OLD VILLAGE” IN SIROGOJNO: PROPOSAL FOR THE PROJECT DIGITAL LIBRARY	71
<i>Suzana Antić</i> PUPPET THEATER WITHIN THE EXHIBITION OF TOYS: ON ETHNOGRAPHIC MUSEOLOGY AND CULTURAL HERITAGE.....	85
<i>Marko Stojanović</i> FESTIVAL OF ETHNOGRAPHIC FILM: MORE THESES FOR THE DIALOGUE	103

CONSERVATION AND PROTECTION

<i>Milan Brajović</i> GALJENSKO OR JOVIČIĆ CEMETERY	119
--	-----

REVIEWS

<i>Marina Cvetković</i> REVIEW OF THE EXHIBITION “TEXTILES AND DECORATION IN THE CULTURE OF SERBS OF THE XIX AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY” AT THE NATIONAL MUSEUM OF INDIA	149
<i>Marko Stojanović</i> THE EXHIBITION “FLAX AND HEMP IN THE TRADITIONAL CULTURE OF SUMADIJA” AT THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE – NOTES AND INDICATIONS.....	154
<i>Marina Cvetković</i> KATARINA RADISAVLJEVIC. CREATION OF FOLK ART – CASE STUDY OF NATIONAL MOVEMENT FOR TEXTILE HANDICRAFTS AMONG SOUTH SLAVS (1870–1914), VOJVODINA MUSEUM AND THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE, NOVI SAD – BEOGRAD, 2017, 215 P.	162

CHRONICLE

<i>Miloš Matic</i> INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA – EXHIBITION.....	169
--	-----

ANNALS

<i>Danijela Filipović</i> REPORT ON THE WORK OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE IN 2018.....	175
<i>Saša Srečković</i> REPORT ON ACTIVITIES DURING THE 27TH INTERNATIONAL FESTIVAL OF ETHNOLOGICAL FILM	195

BIBLIOGRAPHY

<i>Jelena Pušica</i> SELECTED LITERATURE ON FOLK OCCUPATIONS.....	203
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	227

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

Оригинални научни рад

392(497.11-15 Тара)

Др Милош Матић

Етнографски музеј у Београду

КУЛТУРА ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА РУРАЛНОГ СТАНОВНИШТВА ТАРЕ

Култура друштвених односа и друштвене организације у развијеним друштвима, иако су она традицијска, представља веома широк комплекс засебних тема. Стога се у овом раду усредсређујем на кључне друштвене односе и организације, као што су сроднички односи, породица, организација села, суседство и сл. Намера рада је да пружи довољно етнографских података о култури друштвене организације како би биле уочене базичне структурне релације код руралног становништва Таре. Као оквир за системско утемељење овог рада узета је структура традицијског сељачког друштва, уважавајући процесе трансформације током друге половине XX столећа, али је притом укључена и културна унификација својствена модерном друштву, с покушајем да се разуме специфична интеграција сељаштва у шире модерно друштво Србије. Етнографски подаци у раду произашли су из циљаних етнографских истраживања, превасходно спроведених у селима која обухвата Национални парк Тара, али, из компаративних разлога, и у околним селима. Један број података преузет је из литературе.

Кључне речи: друштвена организација, социјална интеракција, породица, сродство, суседство, село, трансформација.

Етнографско истраживање културе друштвених односа у руралним срединама, као, уосталом, и других тема, онда када те средине проживљавају изразито неповољне друштвено-економске притиске, пред истраживача поставља један релативно незахвалан задатак. Општа слика села на Тари код истраживача оставља унеколико амбивалентан утисак. Наиме, с једне

стране, и даље опстаје готово идилична слика пасторалних планинских предела и хармоније човека и природе, а с друге стране, свака интеракција с локалним становништвом изазива снажан утисак опште напуштености, испражњености од живота, одсуство виталности. Такав утисак пред истраживача заправо намеће незахвално питање – шта се уистину истражује?

Руралне области у Србији (као дела ондашње Југославије) током друге половине XX столећа доживеле су значајне економске, инфраструктурне, демографске, друштвене и културне промене. То свакако важи и за област Таре, можда и више за такве планинске области, због тога што су ту оскуднији природни услови уједно и захтевнији за егзистенцију, тј. локалном становништву је неопходно да уложи већи напор зарад обезбеђивања основних животних услова. Нешто тежи услови живота увек су мотивација за промену, која се у контексту социјалистичке индустријализације државе и друштва најчешће сводила на одлазак на рад у индустрији. Нагли развој индустрије довео је до отварања великог броја радних места у градовима, где је индустрија била ситуирана, и сељаштво је, а то важи и за становништво Таре, то видело као спас од мукотрпног пољопривредног рада, као одлазак у „бели свет”, који стоји наспрам сопственог „црног света” (Halpern 1973: 13).¹ Друштво и државна идеологија друге половине XX столећа нису стварали услове да се сељаштво претвара у индустријског произвођача хране, већ су повлачени многи административни и законски потези² како би развој сељаштва био спутан и како би што већи број сељака у што краћем року био претворен у индустријске раднике (Митровић 1998: 204–222). Живот у граду и рад у фабрици су кроз образовни систем и популарну културу наметани као парадигма идеалног начина живота. Спутан на селу, сељак је веома радо прелазео у индустрију и у град, где је требало да нађе социјализмом обећано благостање. Извесност зараде у индустрији сељаку је била веома привлачна.

Специфичност сеоског становништва Таре јесте то да су многи радили на извлачењу дрвне грађе за разна предузећа (углавном локална), а да су притом наставили и с обрађивањем земље и сточарењем. Али новац зарађен у шумској индустрији већином није усмераван у развој сопствене пољопривредне делатности, већ је углавном улаган у удобност живота (нове куће) и ситуирање у оближњим градовима – Бајиној Башти и Ужицу. Но, чак иако

¹ Халперн износи и податак да је урбана популација у Србији порасла за преко 80% у периоду од 1953. до 1971. године (Halpern 1973: 13).

² Административне мере које су највише спутавале развој српског сељаштва су увођење аграрног максимума од 10 ha обрадиве земље, установљавање разних форми сељачких задруга (кооператива) и приморавање сељака да улазе у те задруге, приморавање на сарадњу са пољопривредним комбинатима чији је власник била држава, ограничавање тржишта на зелене пијаци у градовима и формирање услова у којима се јавља феномен „маказа цена” итд. Проблем државних мера и њихове негативне последице на српско сељаштво добро је сумирао Милован Митровић (Митровић 1998).

су поједина домаћинства зарађени новац улагала у себе, њихови потомци су потом масовно напуштали село.

Када промислимо о овоме што је речено, слика у мањој или већој мери напуштених села Таре постаје снажнија. Притом, преостало сеоско становништво по правилу је високог степена старости, тј. веома је мало младих или средовечних људи у селима. Управо због тога се и питамо о смислу етнографског истраживања. Напуштање села можемо најпре да сагледамо из позитивног угла. Наиме, свеукупно неулагање у села Таре, нарочито од седамдесетих година XX stoleћа наовамо, уједно значи и непостојање великих промена и обећава својеврсну петрификацију културе, што је из угла очувања културног наслеђа добро. Одсуство становништва значи изостајање продора модерности из урбаног друштва, која доводи до трансформације традицијских структура и модела понашања. Подразумевамо да то одсуство није апсолутно, односно извесна модернизација се наставља – увођење модерних комуникација, модерних агротехничких мера, модерне инфраструктуре и сл. – али не само што је спорија и мањег обима, већ је често управо у служби традицијских културних елемената и структура, као да их на неки начин подражава и одржава.³ Културна модернизација може чак и да буде у служби превазилажења недостатака и структурних дисонанци традицијске културе. С друге стране, међутим, нестајање становништва значи и нестајање носилаца културе, превасходно мислећи на традицијску културу и све њене позитивне вредности. Масован рурални егзодус, који је захватио села од седамдесетих година XX stoleћа наовамо, није само пуко измештање становништва и смањивање сеоске популације, већ нестајање читавих генерација људи. Самим тим кроз изразите демографске промене долази до промене друштвене структуре у руралним селима и до јаких културних промена. Нове генерације више се не социјализују и не културализују у сеоској средини и на њеним вредностима и самим тим се суштински губе многи традицијски културни елементи који су опстајали у сељаштву, чија је једна од кључних одлика резервисаност према иновацијама и променама самима по себи (Mendras 1986: 229–246). Велики проблем у очувању културе руралних подручја представља управо интегрисање модерности и традицијских културних вредности. Млађе генерације, најчешће неселективно, прихватају разне модерне обрасце понашања утемељене у другим културама и тиме се повећава јаз између традицијског у руралном начину живота и њихове сопствене културе, а то је један од битнијих фактора, осим оних економских, који негативно делују на повратак младих у село.

Предмет овог етнографског истраживања, дакле, била су сада већ у мањој или већој мери напуштена и сенилизована села Таре, превасходно

³ На пример, у једном технички модерном домаћинству сада је много лакше спремити породичну славу, лакше је испунити њену ритуалну форму и гозбени део.

она која су на територији Националног парка Тара.⁴ Но, како култура не уважава административне границе, у домен истраживања ушла су и села шире области Таре. У методолошком смислу истраживање села изван једне конкретне територије има за циљ утврђивање културних различитости и истоветности, односно компарацију података како би се дошло до што квалитетније спознаје конкретно истраживане географско-административне области. Истраживање је обухватило села Јагоштицу, Заовине, Рачу, Расташте, Бесеровину, Солотушу, Јасиковицу, као и села Биоска и Дуб. Ниједно од ових села до сада није било предмет озбиљнијих етнографских истраживања, али свакако треба поменути етнографску монографију Соколске нахије, коју је у *Српском етнографском зборнику* објавио Љуба Павловић (Павловић 1930). Ипак, када је реч конкретно о култури друштвених односа, и код Павловића су подаци релативно оскудни. Новија истраживања и радови такође дају само спорадичне податке о друштвеним односима. Од неколике помоћи су етнографије суседних области, пре свега Ужичке Црне горе (Павловић 1925) и Златибора (Мићић 1925), пошто се те области географски и културолошки наслањају на Тару. Те две етнографије рађене су по истом моделу као и етнографија Соколске нахије, па су и оне релативно оскудне подацима који се односе на културу друштвених односа. Осим тога, све те етнографске студије настале су пре готово једног столећа, а свесни смо тога да су тарска села од тада доживела многе културне, демографске и економске промене. Због тога нам оне служе као општа слика традицијске културе и стања тарских села у прошлости. С друге стране, зарад квалитетније концептуализације овог истраживања и презентације добијених резултата ослањамо се на неколико других ранијих истраживања која су се директно бавила културом друштвених односа, али у другим крајевима Србије, а то су истраживања која су махом спроводили Етнографски музеј у Београду и Етнографски институт САНУ (погледати нпр. Пантелић и Павковић 1964; Пантелић 1964; Пантелић 1966; Пантелић 1978; Љубоја 1998; Матић 2009). Та истраживања културе друштвених односа узимају село, породицу и појединца као три кључне тачке друштвених односа и такав приступ је задржан и у овом истраживању села на Тари, што свакако не значи занемаривање односа суседства, колективне радове, духовно сродство и још неке специфичне друштвене односе.

Села на Тари се, сасвим очекивано, могу окарактерисати као планинска и брдска села, при чему Јагоштицу, Заовине и Расташте можемо да означимо као права планинска села (Павловић 1930: 314). Остала села можемо да одредимо пре као брдска села. Према Цвијићевој класификацији (Цвијић 1966: 263–264), тарска села су разбијена, мање или више старовлашког типа.

⁴ Истраживање је заправо проистекло из сарадње Етнографског музеја у Београду и Националног парка Тара и због тога је нагласак стављен на села која су на територији националног парка. Треба ипак напоменути да је теренско истраживање било релативно кратко и недовољно за потпун приказ културе друштвених односа становништва села на Тари.

То значи да села заузимају велику површ, деле се на махале или засеоке, које су основале и у њима се развијале појединачне породице те се отуда ти делови села и називају по презименима породица. Типичан пример је село Заовине, које је можда најразуђеније тарско село, данас додатно „развијено” вештачким језером. Просторну диспозицију старовлашког типа тарска села су задржала до данас, односно и данас јасно разликујемо засеоке, који се превасходно називају по презименима породица, мада не увек. Навешћу само један пример – у селу Јагоштица и данас се разликују делови Матићи, Алићи, Кнезови и Тадићи, који постоје одвајкада. Детаљни подаци о свим тарским селима, о њиховим засеоцима, фамилијама, потесима и сл. дати су у етнографској монографији Соколска нахија (Павловић 1930), а савремена истраживања показују да нема значајнијих одступања у структури простора тих села, али свакако има формалних промена, пре свега када је реч о просторној комуникацији (путевима) и делом о распореду обрадивог и шумског земљишта.

Унеколико је занимљиво село Бесеровина, које данас има куће и ка Дрини, тј. у њеној долини. Љуба Павловић наводи да је то пространо дринско село прислоњено уз Тару, а испитаници с којима се разговарало наводе да су куће некада биле у брдима, а обрадива земља уз Дрину те да људи нису желели да подижу куће на њивама. Међутим, како је после Другог светског рата долазило до све израженије индустријализације и умањења значаја сeosког живота и пољопривреде, све већи број људи је из практичних разлога, због путева и школе, на својој земљи уз Дрину градио куће и тако се село донекле спустило у долину реке.

С обзиром на то да је овде превасходно реч о планинским селима, тешко је очекивати веће обрадиве површине и већи обим земљорадње. Ипак, још Павловић наводи за Јагоштицу и Растиште да имају плодноснију земљу. Током мог истраживања један од испитаника је за Јагоштицу рекао: „Она је мало жупнија”, што управо и значи не само то да има обрадиво земљиште већ и да је оно бољег квалитета и повољније смештено, лакше за обраду и скупљање летине. Осим тога, треба навести да су у време док су се претежно бавили сточарством људи са Таре гонили стоку на испашу и око Ваљева (Павловић 1930: 355–356), али су у географски повољнијим областима, односно у речним долинама понекад имали и обрадиву земљу. Таквих случајева данас нема, али је један од испитаника из Заовина навео да су они у околини Уба имали око 2 ha земље, где су из године у годину наизменично гајили кукуруз и пшеницу и то доносили у Заовине. Овде је, треба имати на уму, реч о једној од имућнијих заовинских кућа, која је пре комунистичког одузимања имала око 100 ha земље.

Једно од битнијих питања у култури друштвене организације када је реч о веома разуђеним планинским и брдско-планинским селима јесте питање локалног идентитета, препознавања граница села и фактора интеграције чланова једног села као мале традицијске заједнице. Ово питање је посебно занимљиво када се у таквим селима, опет због велике разуђености, пос-

тавља и питање доследности општег принципа сељачких друштава – овде (у селу) свако познаје свакога и свако зна шта сви други раде иако се не меша у њихове послове. Током овог истраживања у тарским селима уочено је неколико битних момената. Најпре, како су села веома разуђена, исто тако је велика и удаљеност између појединих села. Затим, у прошлости су путеви били веома оскудни и лоши, и били су усмерени ка оближњим варошима, а путна комуникација међу селима је била осетно слабија. Припадници појединачних заселака су махом међу собом сродници и стога, вођени традицијским културним узансама, снажно упућени једни на друге. Поврх тога, и припадници једног села су често међу собом сродници, по правилу по женској линији због брачних веза унутар села, те су и због тога упућени једни на друге. На ово се надовезује општи интегративни принцип сељаштва, а то је да се сви знају међу собом, али и да једноставно препознају себе као заједницу и сходно просторној диспозицији имовине знају где су границе једног (сопственог) села и ко припада заједници унутар тих граница. Као један од обједињујућих фактора испитаници су наводили постојање месне цркве и школе. За њих су постојање цркве и школе симболи села и тачке уједињавајућег окупљања, место препознавања сопствености и припадности заједници. Наравно, данас, када школе углавном не раде јер нема довољно или нема уопште ђака, свест о припадности истом селу због тога није нарушена, већ је одсуство школе пре мерило којим се исказује лоше стање у селу и идеја његовог пропадања (одумирања), али не и дезинтеграције заједнице оних који су у њему остали. На крају, свакако је битан и административни фактор, јер више од два столећа постоји довољно јасна и озваничена административна подела села, а велике промене су мање-више редовно идентификоване и административно процесуиране. То значи да су житељи тарских села имали и административне границе својих села и административну верификацију припадности својим селима.

Организација сељачких друштава, посебно кад је реч о традиционалном сељаштву, често има и своју надсеоску раван, односно постоји интеракција између чланова једне групе села. Такве интеракције су неопходне јер ниједно село, ма колико ишли уназад у време и у традиционалност, никада није потпуно друштвено и културно изоловано и самосвојно. Код данашњег становништва села на Тари, међутим, не налазимо чак ни реминисценцију на неке облике надсеоске друштвене организације, која се у традиционалној култури често огледала у договорима око испаше, градње мостова, путева или чак воденица од заједничке користи. Потпуно супротно томе, још увек постоји јасно сећање на *вашаре*, који се и даље превасходно доживљавају као позитивна појава, али првенствено имајући на уму њихов забавни карактер. Према казивањима испитаника, вашари су одржавани махом с пролећа

и током лета, ређе с јесени.⁵ Подразумевано, одржавани су на празнике Српске православне цркве. Вашари су одржавани на погодним местима, тако да је било zgodно да се дође са разних страна. Често се као вашаришта помињу простори код данашњих кафана „Курга”, „Митровац”, „Крушчања”, код манастира Рача, Секулићи, простор код данашњег хотела „Оморика” итд. На вашаре се ишло пешице, и по 15 или чак 20 km. У зависности од места одржавања вашара, долазили су и људи са босанске стране Дрине. Вашари којих се сећа данашње становништво Таре пре свега су били забава.

На вашаре су ишли и стари и млади. Уколико је вашар у близини, онда би ишли сви из куће, а уколико је вашар даље, ишли би само млађи. На вашарима су се људи превасходно дружили, играло се неколико кола, од 4–5, па и преко десет. Исто је толико било и оркестара. Обичај је био да неко плати музикантима да свирају, и тај онда поведе коло. Музиканти су били такође становници тарских села, ретко кад су долазили са стране. Свирали су свирале, кланет, бубањ. Хармоника се јавила тек касније, пред крај живота вашара. На вашарима је могло штошта и да се купи. Раније су долазили *џицари*, који су продавали неке ситнице. Касније, од седамдесетих година, било је и хране и пића, тј. вашари су прилично комерцијализовани и поједини власници кафана су имали своје испоставе на вашарима.

Осим забаве, једна од битнијих социјалних улога вашара било је упознавање младих људи. Велики број старијих људи с којима се разговарало навели су да су свог мужа или жену упознали на вашару, а потом су се и венчавали.

Вашари су, на жалост, имали и своју тамну страну. На њима су често избијале туче, углавном због девојака. Један од саговорника из Јасиковице чак је рекао да је видео и убиство на вашару, док је једна саговорница испричала о превареној и обљубљеној, а потом остављеној девојци. Но, и без обзира на тако лоше догађаје, вашари су осамдесетих година ушли у већу комерцијализацију и неку врсту културне декаденције, изгубили социјално-културни и задржали само (пренаглашени) забавни карактер. Због већих друштвених промена вашари су полако почели да нестају, тако да људи углавном наводе да вашара нема више од 20–30 година.

Други значајан друштвени догађај који саговорници радо помињу јесу *чобани*. Реч је о окупљању превасходно младих људи и, иако то саговорници не потврђују, јер њихово сећање не сеже тако далеко, можемо да претпоставимо да се ради о рецидиву некадашње друштвене организације сточара-пастира који су интензивно чували стоку на испаши. У прошлости је то било окупљање пастира, али временом је њихово окупљање, попут вашара, попримило изразито забавни карактер, па током друге половине XX столећа на скупове пастира долази и друга омладина из села, а не само они који

⁵ Морамо ипак да поменемо да у сећању становништва Таре постоје извесна несагласја у вези с бројем вашара и њиховом учесталости. Поједини саговорници, уочљиво је, изједначавају вашаре са сеоским играма, поселима и *чобанима*.

чувају стоку. Многи од саговорника данас често мешају окупљање чобана и праве вашаре. Окупљања чобана временом су престала да буду неформална окупљања ради одмора и постала су редовно забавно окупљање. Чобани су такође нестали пре око 20–30 година, слично вашарима. Једноставно, млади људи су све више радили у предузећима, а сточни фонд се смањило и сточарење је престало да буде екстензивно.

У друштвеном, али свакако и у економском смислу, много су битнија окупљања на прелима и селима (сјело). Прела су, као и другде, заправо радна окупљања у кући и окупљало се ради предења вуне, круњења кукуруза или понеког другог посла који треба да обави већи број руку. Одржавају се углавном током зиме. Неретко би се једни окупљали да обаве неки посао, а кад се заврши, онда би се друштво повећавало и настављало се село, које је имало забавни карактер. Прела и села су била неформално дружење, с много приче, смеха, шала и пошалица, а понекад је било и музике. Одржавана су у већим кућама не само због тога што је ту било више посла већ и због већег простора. Прела и села су временом замениле сеоске игранке, одржаване у школама или домовима културе. Организоване су викендом или на празнике, социјалистичке пре свега, и биле су резервисане преваходно за младе људе.

Извесне битније промене у економији допринеле су релативно наглом нестајању традицијских окупљања становништва тарских села. Експанзија индустријске одеће, рецимо, укинула је потребу за сопственом производњом текстила, па су самим тим нестала и прела. Појава малих електричних млинова укинула је потребу за заједничким круњењем кукуруза или окупљањима код воденица. Увођење многих агротехничких мера осетно је изменило пољопривреду и укинуло потребу за мобама и радним позаимањима. Оно што је преостало као колективно сеоско окупљање биле су игранке, а и оне су утрнуле с одласком младих и постепеном сенилизацијом села јер, на крају крајева, управо су игранке биле симбол и носилац другачије културе, оне која је неадекватна у сељаштву и суптилно га разара. Оне су биле весник дубљих друштвених промена у селу, почев од стварања генерацијског јаза, па до наметања за сељаштво аберантних модела понашања из урбане културе као друштвено прихватљивих или чак обавезних.

С обзиром на географску распрострањеност, веома важну улогу у подвојености и разликовању појединих села на Тари имала је формална административна управа, која је из бирократско-техничких разлога напросто морала да разликује припадање појединим селима. Како сећање и најстаријих саговорника сеже тек нешто пре Другог светског рата, ту налазимо сеоске кметове (старешине) као важан фактор у обједињавању села. Они су, као и другде у Србији, имали мању или већу извршну власт, али је њихова кључна улога била у организовању села као заједнице у односу ка другима и у односу на саму себе. Кметови су били бирани гласањем, а бирани су махом одлучнији људи – дакле, не најбогатији, већ најспособнији, они које су мештани села препознавали и као праведне и правичне. Али нису за кметове

бирани ни сиромашни, јер се некако подразумевало да су недовољно способни самим тим што живе у сиромаштву.

Формална улога сеоских кметова била је да спроводе разне позитивноправне норме, које су долазиле од стране виших власти. С друге стране, њихова улога је била и да организују колективне радове који су на општу корист села, а ту је веома важно било одржавање путева јер је саобраћај био слабо развијен и путеви су брзо зарастали. Најстарији саговорници се често присећају одлучности кметова, али и њихове спремности како да казне оне који нарушавају хармонију заједнице – било да су прекршили неки формални закон или обичајноправне норме села. Ипак, наглашава се њихова саветодавна улога у селу, и посебно њихова улога помирителња завађених људи јер су они често настојали, пошто и сами живе у селу, да очувају хармоничне односе без уплитања формалне више власти (жандарми, суд и сл.). Кметови су сазивали зборове, на које су ишли мушки представници куће, мада су ишле и жене из оних кућа у којима евентуално није било одрасле мушке главе. На зборовима су доношене опште одлуке од значаја за читаво село.

После Другог светског рата јављају се сеоски одборници, али се њихова позиција и улога постепено мењају у односу на кметове. Одборници су најпре били у функцији нових комунистичких власти, а потом су низом измена закона њихове улоге у селу постале мање-више маргинализоване. Ипак, и као такви, често су били ослонац сеоске заједнице и важан канал ка урбаном друштву. Непосредно након рата однос према њима је био исти као и према кметовима. Били су поштовани, сазивали су зборове ради договора, мирили су завађене. Понекад су били и саветодавци у породичним деобама. Наредбе одборника су увек поштоване, али треба имати на уму да су имали јаку потпору државних власти, што се у селу у потоње време испоставило и као лоше, у време присилних откупа или улазака у сељачке задруге.

Када је држава, ипак, од 1953. године одустала од присилног уласка у сељачке радне задруге, касније настале земљорадничке задруге, добровољне по карактеру, одиграле су важну улогу у животу села. Њихова улога била је најпре економска – задруге су у време развоја социјализма биле поуздани и сигурни откупни центри, где су сељаци продавали своје пољопривредне производе – од житарица, преко стоке, до ораха и других плодова које су само сакупљали – а исплата откупљене робе била је сигурна све до краја осамдесетих година. С друге стране, сељаци су преко задруга набављали неопходне ствари – од основних намирница, преко одеће и обуће, до пољопривредног и другог алата. Надовезујући се на економију, задруге су одиграле веома важну улогу у примени многих агротехничких мера, почев од увођења пољопривредне механизације, преко семена за унапређене сорте житарица или поврћа, до хемијских средстава за третман усева. Задруге су често биле и саветодавне у пољопривреди. Неки сељаци су улазили у кооперативне односе (углавном за стоку) и тако стекли завидан капитал. На крају, задруге су имале и извесну друштвену улогу јер су биле место окупљања људи, нарочито у задружној продавници.

Сви до сада наведени облици колективног живота становника тарских села подразумевају мању или већу добровољност, односно, изузев конкретних наредби које се односе на село од стране кметова, а потом и одборника, код њих изостаје обавезност. Учешће на вашару или поселу у суштини није обавезно, изостанак не подразумева никакве обичајноправне санкције. За разлику од тога, а с обзиром на то да је економија у традицијским заједницама, што села Таре до недавно јесу и била, тесно повезана с егзистенцијом, разни конкретни облици удруживања рада подразумевали су висок ниво обавезности и имали су веома значајну улогу у животу и опстанку људи. На подручју Таре све до седамдесетих, понегде и осамдесетих година XX столећа доминирали су *моба* и *позајмица*, два облика удруживања рада у пољопривреди, карактеристична за читаву Србију, мада је позајмица у већој мери особеност западне Србије (Влајинац 1929; Матић 2000). Код старијих саговорника са Таре примећена је, међутим, извесна унификација ова два облика удруживања рада и може се рећи да је у свакодневной пољопривредној пракси преовладало нешто између мобе и позајмице, дакле, удруживање рада које није подразумевало строги и балансирани реципроцитет као права позајмица, али ни тако генерализовани реципроцитет као класична моба. Или се пре може рећи да код позајмице реципроцитет није био тако строг као што би се очекивало, с обзиром на природно тешке услове живота, барем кад је реч о периоду од средине XX столећа наовамо.

Мобе су организоване за уобичајене пољопривредне послове, тј. за оне које је било неопходно завршити у што краћем року. Зато су мобе сазиване за жетву и, нешто мање, за вршидбу, али и за скупљање шљива, али и за поједине обимне и тешке послове као што је извлачење дрвећа из шуме, градњу куће или које друге зграде. Ипак, најзначајније су биле жетелачке мобе. Свака моба се сазива уз претходни договор у кући и потом уз општу најаву да ће бити моба. Потом се конкретно зову мобари, и то обично ради домаћин тако што у читавом селу иде од куће до куће и позива на мобу. Понекад се пошаље неко млађи из куће да зове на мобу, али то је више као подсећање јер је моба већ у начелу договорена. На мобу су по правилу долазили сви који су позвани, изостајао је само неко ко из објективних разлога није могао да дође (болест, нека друга одраније договорена обавеза и сл.). Али како су мобе увек биле велике и свечане, на мобу су радо долазили и они који нису позивани, без обзира на то да ли ће на моби да раде или не. Мобу је увек пратио и обиман ручак, а често и забава касније код куће, када се посао заврши. Временом је у праксу ушло позивање свирача на мобу, па је рад обављан уз музику. Свирачи су плаћани независно од мобе. За велике мобе, дакле, ако је неко имао много имања за жетву, обавезно је било да се закоље овца или велико прасе. Моба није подразумевала обавезност узвраћања, али „гледало се да се врати” – уобичајен је одговор житеља тарских села.

Позајмицом је удруживан рад за послове мањег обима и за оне послове који се редовно обављају како би, због начела реципроцитета, могли да буду узвраћени. За разлику од мобе, која окупља читаво село, па чак и сељаци

из суседних села, позајмица је усредсређена на суседе и сроднике, на оне на које и иначе може увек да се ослони у разним ситуацијама. Позајмице су организоване за копање кукуруза, скупљање шљива, косидбу, вршидбу итд., као и за неке тржишно оријентисане послове, као што је било печење катрана. Тада, кажу: „гледало се на дневнице” и сходно томе се узвраћало за друге послове.

Свеукупно гледано, сеоско становништво Таре често за исте послове наводи да су рађени и мобом и позајмицом, као и да се никада није гледало строго да се добијени туђи рад узврати. Нису утврђене ни неке обичајноправне санкције за неузвраћање рада. То јасно указује на постојање развијене солидарности међу домаћинствима. Раније је било уобичајено да се сиромашнима узоре воловима земља коју имају, пренесе сено, помогне у косидби и сл., без икаквих обавеза за узвраћање и без икакве надокнаде уопште. Једноставно, ко нема, ко је сиромашан, помагало му се. У селу Растиште, на пример, било је уобичајено и да они који су ниже уз Дрину и којима раније сазри жито позајмљују онима који су у брдима ако остану без жита. Позајмице нису подразумевале никакву надокнаду, једноставно се враћало онолико колико се и добило.

Када је реч о удруживању рада, ту наилазимо на једну јасну разлику између брдско-планинских и планинских села, с једне стране, и оних равнијих, с друге стране. У овим другим земљорадња је била развијенија и заступљенија, па због тога што она изискује већи радни напор, било је важније одржавање реципроцитета у узвраћању рада. С друге стране, у оним првим селима, где је у већој мери било заступљено сточарство, а које пак изискује мањи радни напор, односи реципроцитета у узвраћању рада били су осетно лабавији. У брдско-планинским и планинским селима чак не налазимо ни удруживање у чувању стоке. Иако саговорници говоре о заједничком чувању стоке, ту није реч о удруживању стада попут бачије (бачијање уосталом и не треба очекивати у западној Србији), већ о засебном чувању стоке на истим пасиштима. Није било ни заједничких пастира.

Увођење многобројних агротехничких мера, превасходно пољопривредне механизације, променило је услове за обављање пољопривредног рада. Почетак употребе трактора од краја шездесетих и почетка седамдесетих година XX stoleћа, а нарочито касније и комбајна, једноставно укида потребу за удруживањем рада кад је реч о важним и великим пољопривредним пословима. С временом се јавило и тржиште рада у пољопривреди, односно сељаци су управо захваљујући агротехничким мерама постајали све ефикаснији, имали све више производа, а самим тим и вишак за тржиште, па су све више узимали надничаре. Ипак, с наглом пауперизацијом села крајем XX stoleћа поново се појавила потреба за неплаћеним радом, али су села остала с малобројним становништвом, које је притом углавном старачко, па једноставно данас нема с ким да се удружује рад. Размена рада постоји, али је она више генерализованог реципроцитета и више личи на солидарност,

међусобно испомагање у правом смислу речи, него на економски и рационално засновану размену рада.

Удруживање и размена рада доводе нас до значаја суседства у организацији села на Тари. Раније смо већ рекли да тарска села могу да се окарактеришу као разбијена, старовлашког типа. Генеза таквих села заправо значи да су суседи настањени у оквиру заселака и махала углавном међусобно и патрилинеарни сродници и то је један од кључних културних фактора међусобне упућености једних на друге. Други кључни фактор је, да тако једноставно кажемо, физичка блискост и с њом скопчана практичност. То, свакако, не значи да се размена рада одвија само са суседима јер уколико је неко имање удаљено и физички ближе имању некога из неког другог засеока, онда се размена рада врши с њима, свакако опет из практичних разлога. Удаљених имања је временом због удадбено-женидбених односа и наследног система било све више и принцип да имање буде уз станиште одавно више није одржив. У многим другим стварима, почев од помагања у неким мањим пословима, па до међусобног дружења, људи су превасходно упућени на своје суседе. Овде свакако важи то да се човек у вољи и невољи увек обраћа превасходно својим суседима. Они су ту да притекну у помоћ кад затреба, али и да буду на разним весељима, слављима и славама. И у свакодневним дружењима људи су пре свега упућени на своје суседе. Они се међусобно посећују, друже се, размењују искуства и информације, преносе гласине.

С обзиром на то каква је генеза тарских планинских села, односно чињеница да су она претежно старовлашког типа, с махалама и засеоцима насталим умножавањем појединачних породица, требало би очекивати велики значај сродничких односа. У савременим истраживањима испоставило се да локално становништво сродничким односима можда и не придаје толики значај који очекујемо. Када се о савременом стању тарских села, ипак, мало дубље промисли, актуелни однос према сродству и сродничким односима сасвим је примерен друштвеним и економским процесима и приликама. По називима заселака, а то су углавном породична презимена, јасно је да су ти засеоци својевремено настајали увећавањем породица и да би требало да у појединачним засеоцима живе они који су у међусобном патрилинеарном сродству. С друге стране, због удадбено-женидбених односа, који трају деценијама, па и столећима, временом долази до мешања становника по засеоцима. Ту важну улогу има и призећивање, прелазак мужа у женину кућу, где се онда једно породично презиме премешта у други заселак, а захваљујући снази патрилинеарности сродства, мењају се сроднички односи у односу на кућу у коју је муж дошао. Иако призећивања у селима Таре и нема тако много као у другим деловима Србије, нарочито као у источној Србији, током времена било их је у довољној мери да поремете сродничку компактност појединих заселака. За становнике тарских села није било необично ни премештање унутар села или из једног села у друго, а то се чинило махом из економских разлога. Таква премештања су данас релативно ретка

због тога што су села махом остала без становника, али су у прошлости била мање-више уобичајена, и такви случајеви очувани су у сећању становника у Заовинама, Јагоштици, Бесеровини и још неким селима. Надаље, у прошлости су имања прелазила из једне у другу породицу због женидбених веза и наследног система, а током друге половине XX столећа много су чешћи случајеви куповине земљишта, чиме поједине породице „продиру” у друге засеоке и делове села или пак у друга села. Имајући све то у виду, сасвим је разумљиво то што се сродничким односима не придаје значај као у другим деловима западне Србије, чак иако становништво тарских села води порекло од оних који и данас сродничке односе малтене уздижу до нивоа светог. Због својеврсне просторне изолованости, која је била уочљива све до средине XX столећа, становништво тарских села једноставно није имало потребу да пренаглашава сродничке односе, већ се придржавало уобичајених принципа сродничке интеракције.

У селима Таре у овом истраживању било је мало теже установити степен разрођивања, односно то од ког колена се формално патрилинеарни или матрилинеарни сродници друштвено више не сматрају сродницима и дозвољено им је да ступају у брачне односе. Уочава се да је степен разрођености релативно близак – наводи се пето колена, понекад чак и треће колена,⁶ у хоризонталној линији сродника. Прелиминарно можемо претпоставити да је то управо последица разуђености села и релативно ретке насељености становника тарских села, као и доскорашње просторне изолованости, што је све утицало на то да локална култура изгради такав однос према сродничким односима. Млади људи који су касније ступали у брак често су се упознавали, како сам већ навео, на вашарима и чобанима. С друге стране, саговорници су наводили и да су већ познавали свог будућег супружника јер су се иначе виђали пошто су становали у близини. На вашарима би се потом само интимно зближили јер су тамо имали већу слободу присне комуникације. Неколико саговорница је чак изјавило да им се удајом презиме није променило. Ипак, наводиле су да и поред истог презимена и живота у истом засеоку, нису у сродству са својим мужем. Уопштено гледано, код становника тарских села евентуално родоскрнављење уопште није друштвена тема и током истраживања нису забележене чак ни приче о томе.

Код становништва Таре налазимо уобичајене облике духовног сродства. Пре свега то је кумство, које има посебан значај, нарочито у церемонијалним ситуацијама, али и у свакодневном животу. Кумови су били уважени и обавезни гости на свадбама, крштењима, сахранама, рођењима деце и на славама (уколико не славе исту славу). Наравно, ту су имали и посебну церемонијалну функцију, нарочито на свадби и крштењу. По правилу се избегава прекидање кумства, а тај став се намеће и младим људима данас и они то

⁶ Овде могу да подсетим на то да становништво југоисточне Србије углавном истиче седмо колена као степен након којег се сродници сматрају разрођеним и могу да ступају у брак (Матић 2009).

махом поштују кад је реч о руралним срединама. Прекидања кумстава свакако има, али су она ретка и јављају се у веома комплексним околностима (осиромашење, несрећа у породици и сл.). Можемо да кажемо да се однос према куму у суштини није променио још од традицијских времена. Сем кумства, у прошлости су се људи и братимили, и као побратимљени веома су се поштовали међусобно. Није постојао посебан ритуал братимљења. Једноставно би због велике слоге или због помоћи у невољи почели да се зову побратимима и тако је то остајало. У литератури је забележено и сродство по млеку. Мирослава Малешевић (Малешевић 2002) наводи за западну Србију, укључујући и околину Бајине Баште, да је после порођаја прво млеко сматрано нечистим и да је дете прво дојила друга жена. Ту жену после дете поштује и зове „мајом”, тј. поштује је као мајку.

Како су женидбено-уладбени односи одавно регулисани позитивно-правним нормама, код садашњег становништва Таре, колико год им сећање сезало уназад, уобичајено је било да се девојке удају после 18. године живота. Било је случајева да се „удају” и раније, али су онда само прелазиле у мужевљевој породици, а венчање је обављано касније, када напуне 18 година. Сматрало се раније да је девојка после 20. или од 22. године престарела за удају, а свакако се подразумевало да она невина уђе у брак. Тај став је, међутим, код сеоског становништва и данас присутан, али мање-више ирелевантан јер у селима готово да и нема девојака за удају, а прихвата се и општи друштвени тренд да се у брак ступа што касније. Исто важи и за момке, а традиционално се сматрало да су они спремни за женидбу када одслуже војску. Како се некада војска служила и до три године, било је уобичајено да се момци жене после 22. године, али до 25. године живота. Женили су се и млађи, али ретки су случајеви да се ожене пре служења војске. Правило је да момак буде старији од девојке или да буду истих година, и ретки су случајеви да је девојка старија од момка када ступе у брак. Гледало се и на то да се најпре жене/удају старија деца, а потом млађа, али често има одступања од тог правила. Најчешће су у брак ступали момци и девојке са Таре, али има и доста случајева да је девојка доведена из другог краја. Момци су, рецимо, ишли у Црну Гору у сечу дрва и отуда доводили девојке, или се ишло у Банат на брање кукуруза, па су и отуда стизале снахе, мада су Банаћанке нерадо долазиле јер се знало да је живот на планини веома тежак. Можда се чак и чешће дешавало да момци остану негде у Банату. Доста је девојака доведено и с босанске стране Дрине.

Било је и случајева да девојка побегне за момка којег воли уколико се родитељи противе браку. Обично би побегла након вашара. Касније би се родитељи мирили и договарали и такав брак би по правилу опстајао. Родитељи су се обично бунили када ћерка жели да се уда за момка из сиромашне куће. Осим тога, није било необично да се раскине већ обављена веридба. Веридбе су раскидали и момци и девојке, а она страна која раскине веридбу морала је да врати добијене дарове (или новац).

Најстарији испитаници наводе да знају за приче о томе да родитељи уговарају брак не питајући децу, али таква пракса је давно нестала. И наводације се јављају само као спорадично сећање. Сем тога, изузетно ретко се дешавало и да девојке ванбрачно роде дете. Како је то било реткост, саговорници нису имали ни свест о санкционисању таквог понашања. Само је у Јагоштици забележено сећање на то да се једна девојка ипак удала након што је родила копице. Практика је била и да се жена врати у своју породицу уколико остане удовица, а уколико обудови као млада, било је уобичајено да се поново уда чак иако има децу с првим мужем. Ванбрачне везе нису биле честе, или саговорници ретко о њима говоре, али нико не тврди да их није било, чак и у даљој прошлости, колико сеже њихово сећање. Свеукупно, аберације у брачном животу нису изражене и становници тарских села не говоре много о томе. Само један од саговорника из Јагоштице био је драстичан и навео како су људи (родитељи) давили ванбрачно рођену децу или децу рођену с маном. Тај исказ ипак морамо да узмемо с доста резерве јер није у сагласју с општим односом људи према браку и породици.

У селима Таре дуго се живело и *јаким кућама*, у већим породицама. Занимљиво је да је појам породичне задруге овде реткост и само један од саговорника рекао је за једну породицу да су „били задружнији”. Ипак, средовечни и старији саговорници имали су свест о задружној породици као породици која је веома велика, има велики број чланова у заједници. Веће породице у селима Таре имале су 10 до 12 чланова, ретко кад више од тога. Овде је реч заправо о проширеним вишегенерацијским породицама. У истом дому су живели родитељи и деца, баба и деда, односно три генерације. Било је и братственичких породица, у којима су живела браћа са својим породицама, а у кући су живели и њихови родитељи. У Заовинама је, ипак, забележено постојање једне велике породице, која је имала око 20 чланова, а у Алугама је била породица с 24 члана. Породица из Заовина живела је у две куће, али су себе сматрали заједницом, а имали су преко 100 ha земље. Да би дочарао величину, али и животну снагу своје породице, саговорник из Заовина је навео да су из Рзава доносили воду у три буце? од по 40 l, и то неколико пута дневно. Та породица се поделила 1962. године, али је наш саговорник, који је у време деобе био веома млад, и сам потом створио економски јаку породицу. Велика породица из Алуга поделила се 1950. године.

Без обзира на величину породице, њоме се управљало договорно, а превасходно су се договарали одрасли мушки чланови породице. Уколико није могло да дође до договора, пресудна би била реч оца, односно најстаријег мушкарца у кући. Првенствено је посреди договарања била расподела послова, али је начелно праћена традицијска подела рада у кући. Жене су се међусобно договарале око својих послова. Данас је то тако у бројнијим породицама уколико су опстале, а углавном се у малим инокосним породицама, којих има највише, све своди на договор између мужа и жене или између оца и синова.

Иначе, жене су некада обавезно рађале по неколико деце. Неретко је било, због лоших здравствених и тешких животних услова да се не одрже

сва рођена деца. Уобичајено је било да родитељи имају бар двоје-троје деце, некад и више. С друге стране, у браковима без деце раширено је било и усвајање деце. Узимана су деца од сродника који имају много деце или је узимано дете које је остало сироче. Усвојена деца имала су сва права као и деца која су рођена у породици. Има неколико случајева да муж и жена нису могли да имају децу и да усвоје неко дете, али да потом ипак добију дете. Та деца су међусобно била потпуно равноправна у дому својих родитеља и посвојитеља.

Како је имовинско питање одавно регулисано законима, имовина великих породица обично је припадала родитељима, али је традицијски третирана као опште добро целе породице и њоме се по правилу управљало договором. Велике породице данас у селима Таре не постоје, а старе породице су се делиле спорадично. За разлику од других делова Србије, на Тари не можемо да утврдимо конкретно време када су се делиле велике породице. Оне су се заправо делиле када би се доста увећале, када би имале преко 10 чланова и када би млађи чланови стасали за брак, а делиле су се и када умру родитељи. Једино је после Другог светског рата уочена нешто већа учесталост деоба породица због одузимања имовине, али и ту треба имати на уму да су се неке од њих делиле само формалноправно, али не и суштински, тј. само је имовина с оца преношена на децу, али је опстајала заједница породичног живота.

Деоба породице подразумева да се браћа међусобно одеде и по правилу је протицала без проблема и сукоба. Подразумевала је да сви у начелу добију једнаке делове земље и других добара, али је правило било да се појединачне парцеле не деле, већ се узимају земљишне парцеле сличних одлика, па једна припада једном, друга другом и тако редом. Ако су родитељи живи, обично је отац правио деобу, а синови су бирали ко ће шта да узме. Уколико нема сагласности међу браћом, онда отац одређује коме ће шта да припадне. Када родитељи нису живи, онда један од браће дели, а други бирају. Ако један од браће током заједничког живота сам стекне неку имовину, њему та имовина остаје, не улази у деобну масу. Лична имовина свакако остаје ономе ко ју је и стекао. Уколико су родитељи живи, један од синова остаје с њима, али у селима Таре није забележено правило минората, тј. да увек најмлађи син остане с родитељима. Остајало се по договору, а син који остаје с родитељима наслеђује и оно имање које је остало родитељима (то је увек неки мањи део имања). Женска деца су увек добијала део имања у деоби.

У свакодневном животу породице важу улогу имају издвојено имање и подвојеност живота. Због економске организације породице и ефикаснијег искоришћавања имања, готово све сеоске куће имале су издвојене *колибе* у планини. На пример, куће из села Рача углавном су имале колибе у Шљивовици. Колибе можемо сматрати летњим сточарским стаништем. Јасно је, дакле, да је колиба била истурено планинско станиште, чија је кључна на-

мена била сточарење у летњем периоду и прерада млека. Код колиба је лети изгоњена стока, уобичајено након косидбе траве (сена), и није постојао одређени или унапред договорени дан за изгон стоке. Стока је у село враћана с јесени, кад на планини више нема шта да пасе и кад почну снегови. Иако је већина тарских сеоских породица имала колибе и иако је било и кућа без колибе, није било заједничких колиба нити заједничког чувања стоке у смислу удруживања.

Током лета су, дакле, поједини чланови породице живели на колиби. У породици се договарало ко ће да иде на колибу, али је било сасвим јасно да то мора да буде нека од жена која ће горе да музе стоку и прави сир и кајмак.⁷ На колибу су ишла и деца, не само уколико би им ишла мајка већ и да би чувала стоку. Веома дуго колиба и јесте била колиба у правом (грађевинском) смислу речи. Уобичајено, то је била дрвена грађевина, обично једнопросторна, с огњиштем на средини. Прављена је и засебна просторија за спремање и чување сира и кајмака. Стока је боравила под надстрешницом, а грађене су и штале од дрвета или чак од камена. Сви који су боравили на колиби спавали су заједно у истој просторији. Колибе су обично биле без воде и струје, а струја се уводи тек од осамдесетих година XX столећа. Ипак, од седамдесетих година XX столећа граде се колибе од чврстих материјала, а многи су са смањењем сточног фонда и преласком на интензивно сточарство на месту старих и трошних колиба саградили праве стамбене куће. У неким случајевима поједине инокосне породице су након деобе великих породица којима су припадале одлазиле да живе у тим кућама саграђеним на месту колибе.

Живот на колиби је, све до њихове модернизације од седамдесетих година XX столећа наовамо, био уједно и својеврсна синтеза с природом, а неки од најстаријих саговорника сећају се блиских сусрета с дивљим животињама, најчешће с медведима, пошто је Тара њихово природно станиште. Један саговорник је чак врло детаљно испричао сукоб с медведом јер је био принуђен да штити своју мајку и жену, наравно, и стоку.

* * *

Из данашње перспективе истраживање становништва Таре представља прави етнографски изазов, барем кад је реч о култури друштвених односа. Док се религијска пракса, на пример, није суштински мењала, многи други аспекти културе доживели су с временом веће, а неки чак и структурне промене. Из данашњег угла веома је тешко уочити специфичности културе друштвених односа становништва Таре, уколико их је и било раније. Кључни разлог томе јесу многобројне структурне промене у животу

⁷ Само један од саговорника је за такву жену употребио термин „планинка”.

људи проистекле из процеса својствених развојном социјализму, дакле, у периоду од педесетих до осамдесетих година XX столећа. Тада је дошло до унификације културе у Србији, што свакако обухвата и културу сељаштва, укључујући и становнике Таре. У то време су наметани и прихватани многобројни обрасци, који су просто анулирали оне специфичне за поједина подручја. Занимљиво је да савремени глобалистички унификаторски трендови, претежно у домену материјалне потрошње као канала наметања универзалних културних модела, у мањој мери утичу на промене једноставно због егзистенције на економском минимуму и због осетно смањене популације на Тари.

С друге стране, када се осврнемо на старију етнографску литературу, уочавамо висок ниво истоветности културе становништва Таре и њој суседних области. У Павловићевој етнографији Соколске нахије (Павловић 1930) јасно видимо да су сви аспекти културе на које је он обратио пажњу истоветни у једној широј области од саме Таре. У савременој култури то потврђује и разговор са саговорницима из села Овчиња и Гвоздац, дакле, села која се налазе северно од Бајине Баште. И етнографска компарација традиционалне културе са Златибором (Мићић 1925) и Ужичком Црном гором (Павловић 1925) указује на многобројне културне сличности. А такве сличности и треба очекивати јер се заправо ради о истом ширем културном ареалу. С друге стране, и данас је могуће приметити специфичну питомост⁸ код становника тарских села, проистеклу јамачно из изолованости простора планине Таре. У случајевима изолованости обично се очекује одбојност према другима, али својеврсна изолованост становништва Таре – која свакако не значи потпуну просторну изолованост, већ пре нешто што бисмо могли да окарактеришемо као просторну удаљеност од других али уз постојање комуникације – произвела је управо ту специфичну присност и питомост јер становништво Таре и није имало много потребе за јунаштом, из кога су у другим, па и суседним областима, проистекли тврди и јасно дефинисани друштвени односи, посебно односи према другима (странима) који увек подразумевају извесну дистанцираност.

Све овде речено о становништву Таре можда најбоље потврђује то да у култури друштвених односа, традиционалној или савременој, не наилазимо на било какве драстичне форме, на било какве строге обичајноправне норме, које изискују строго придржавање, и нема никаквих пренаглашавања појединачних друштвених односа, већ влада висок степен толеранције и разумевања, а то је, свакако, атипично за културни ареал западне Србије или, цвијићевски речено, за динарски културни ареал.

У култури друштвених односа руралног становништва Таре традиционална култура суптилно је одиграла важну улогу у време великих друштвених и економских транзиционих промена, укључујући чак и ратовање у непосред-

⁸ Дозволићу себи да употребим ову карактеролошку, али свакако не и антрополошку квалификацију.

редној близини, преко Дрине. Традицијски утемељена култура друштвених односа испоставила се као функционални регулатор наглих и непожељних, понекад и штетних промена. Онда када је култура на нивоу читавог друштва остала без претходно етаблираног и општеприхваћеног система вредности, традицијска култура сељаштва нудила је својеврсне репере, које су људи искористили као ослонац у реалној свакодневици, али и као ослонац за формирање нових трајних друштвених односа. Због тога у тарским селима и данас налазимо поједине елементе традицијских друштвених односа који су и даље функционални иако су претрпели одређене модернизацијске измене – на пример односе међу сродницима или односе солидарности. На тај начин рурално становништво успело је да заштити себе од радикалних и неизвесних промена и да одржи друштвену стабилност, посебно имајући на уму контекст велике депопулације.

Литература

- Влајинац, Милан З. 1929. Моба и позајмица. *Српски етнографски зборник* 44: 1–598.
- Љубоја, Гордана. 1998. Друштвени живот. *Гласник Етнографског музеја* 62: 11–28.
- Малешевић, Мирослава. 2002. Обичаји око порођаја у традицији западне Србије. *Museum – годишњак Народног музеја у Шапцу*: 263–272.
- Матић, Милош. 2000. Позаимање – институција размене добара у селима у околини Ваљева. *Гласник Етнографског музеја* 64: 175–198.
- Матић, Милош. 2009. Социјална организација у селима у околини Пирота. *Гласник Етнографског музеја* 73: 13–64.
- Mendras, Henri. 1986. *Seljačka društva*. Zagreb: Globus.
- Митровић, Милован. 1998. *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.
- Мићић, Љубомир Ж. 1925. Златибор. *Српски етнографски зборник XXXIV. Насеља и порекло становништва* 19: 399–500.
- Павловић, Љуба. 1925. Ужичка Црна Гора. *Српски етнографски зборник XXXIV. Насеља и порекло становништва* 19: 3–201.
- Павловић, Љуба. 1930. Соколска нахија. *Српски етнографски зборник XLVI, Насеља и порекло становништва* 26: 307–505.
- Пантелић, Никола и Никола Павковић. 1964. Село и неки облици друштвеног живота. *Гласник Етнографског музеја* 27: 361–367.
- Пантелић, Никола. 1964. Сродство и задруга. *Гласник Етнографског музеја* 27: 369–400.

- Пантелић, Никола. 1966. Село, сродство и породица. *Гласник Етнографског музеја* 28–29: 153–172.
- Пантелић, Никола. 1978. Друштвени и породични живот на територији општине Зајечар. *Гласник Етнографског музеја* 42: 309–339.
- Halpern, Joel M. 1973. *Some Perspectives on Balkan Migration Patterns*. Amherst: University of Massachusetts.
- Цвијић, Јован. 1966. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Београд: Завод за издавање уџбеника.

Miloš Matić

THE CULTURE OF SOCIAL RELATIONS OF THE RURAL POPULATION OF TARA

Summary

The culture of social relations and social organization in developed societies, although traditional, represents a very wide complex of separate topics. Therefore, in this paper, I focus on key social relations and organizations, such as family and family relations, village organization, neighborhoods, and so on. The aim of the paper is to provide enough ethnographic data on the culture of the social organization in order to make an insight into the basic structural relations of the rural population of Tara. As a framework for systemic foundation of this work, the structure of a traditional rural society was taken into account, considering the processes of transformation during the second half of the 20th century. The work also included a cultural unification inherent in modern society, with an attempt to understand the specific integration of peasantry into the wider modern society of Serbia. Ethnographic data were derived from targeted ethnographic research, primarily carried out in villages within Tara National Park, as well as surrounding villages for comparison. Various data were cited from the literature.

Слика 1. Стара и напуштена кућа у Рачанској Шљивовици, 2015, фото М. Магић

Слика 2. Групе кућа у селу Заовине, 2015, фото М. Магић

Слика 3. Село Јагодица, домаћинство Шевретовић,
2016, фото М. Матић

Слика 4. Жетеоци на Тари, 1943.

Слика 5. Данас многе послове људи обављају сами, Рачанска Шљивица, 2016, фото М. Магић

Слика 6. Породица Лазих, Заовине, пре Другог светског рата

Слика 7. Разбијеност тарских села, поглед са Солотника,
2015, фото М. Матић

Оригинални научни рад

159.947.3:316.75"19/20"

159.98:316.324.8

Богдан Вукомановић

Докторанд на Одељењу за етнологију и антропологију
Филозофског факултета Универзитета у Београду

ЧИТАЈУЋИ НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ: ТЕРАПИЈСКИ И СПИРИТУАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ ЛИТЕРАТУРЕ ЗА САМОПОМОЋ У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СРБИЈИ*

Литература за самопомоћ је данас широко распрострањена, а њен циљ је да пружи низ конкретних савета својим читаоцима и покаже им како да уреде живот према личном нахођењу. Рад разматра повезаност између дискурса литературе за самопомоћ у Србији и пројекта неолиберализације наше земље те трансформације сопства која га прати. Ослањајући се на студије управљања, у тексту се препоруке домаћих аутора књига за самооснаживање доводе у везу са неолибералним економским поретком, који тежи производњи предузетничког, независног, самоувереног и рефлексивног субјекта. Да би то учинила, литература за самопомоћ комбинује терапијске и спиритуалне елементе у циљу мотивисања читалаца да раде на себи и превазиђу ограничења која их спутавају да остваре жеље. Управо ти терапијски и спиритуални елементи су предмет анализе овог текста.

Кључне речи: литература за самопомоћ, терапија, спиритуалност, неолиберализам, постсоцијализам, Србија.

* Овај рад је настао преправком и дорадом мастер рада *Култура самопомоћи у Србији у време постсоцијалистичке неолиберализације*, Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2018.

Увод

Данас у свакој књижари књиге за самопомоћ имају засебно место. Практичним, врло конкретним саветима и једноставним језиком, оне привлаче пажњу бројне публике која наилази на разне потешкоће у настојању да живи онако како жели, упркос све већим индивидуалним слободама. Без обзира на своју популарност, у Србији ова литература није довољно прочуена, а разлог за то вероватно треба видети у чињеници да се она у академским оквирима сматра баналном, тривијалном и квазинаучном темом (Žurić-Jakovina 2014, 7–8). То није случај и на Западу, где је проучавање литературе за самопомоћ доста присутно и где она представља актуелну истраживачку тему. Истраживачи који су се овом темом бавили пораст тиража и заступљености овог типа литературе довели су у везу са савременим социоекономским трансформацијама, променама у концептуализацији селфа и процесима неолиберализације (Barker 2002; Falling Buzzard 2002; McGee 2005; Parker 2008; Effing 2009; Salmenniemi and Adamson 2015; Tiaynen-Qadir and Salmenniemi 2017), истичући повезаност између смањене социјалне сигурности и тенденције да се појединци мотивишу да сами себи, кроз учествовање на слободном тржишту, обезбеде оно што им је потребно и оно што желе. У постсоцијалистичким земљама тај процес се и даље одвија и карактеришу га приватизација јавних предузећа и производних капацитета, повлачење државе из јавне сфере, смањена социјална сигурност и дерегулација тржишта (Vuković 1996; Erdei 2011; Miokov i Vučinić-Nešković 2011; Naumović 2013; Mikuš 2016).

У таквим економским условима, од појединаца се очекује да сами покрену приватни бизнис и кроз такмичење са другим актерима на тржишту прибаве себи оно што им је потребно, а не да чекају да им држава обезбеди неопходне услове за живот. Од појединаца се очекује да преузму одговорност за сопствени живот те да успоне и падове протумаче као одраз личне (не)компетенције, а не као рефлексију друштвених и политичко-економских услова у којима живе и раде. Стога, они морају бити независне, самосталне особе, које ће своје одлуке доносити у складу са сопственим жељама, а не у складу са друштвеним нормама и ауторитетима. Међутим, процес неолиберализације се не одвија само на институционалном и привредном нивоу. Како Дејвид Харви (Harvi 2012, 14–15) наводи, неолиберализам је:

теорија која објашњава праксе политичке економије, а која тврди да човекова добробит може бити најбоље унапређена допуштањем слобода предузетничких активности појединаца и вештина у склопу институционалног оквира, који карактеришу јака права приватне својине, слободно тржиште и слободна трговина. Улога државе јесте да створи и очува институционални оквир саобразан таквим праксама.

С тим у вези, неолиберализам подразумева и редефинисање појмова којима се објашњавају свет, али и човеково место и улога у њему. Он подразумева трансформацију доживљаја и сврхе људског постојања, као и специфичну концептуализацију појмова као што су слобода и људска природа (Esposito 2009; Read 2009).

Пошто је улога државе да појединцима омогући слободно предузетништво и могућност да се такмиче са другима у циљу остваривања својих потреба, литература за самопомоћ им нуди обећање да ће духовним и менталним радом на себи моћи да се снађу на променљивом и турбулентном слободном тржишту. Потекла са простора северне Америке у XVIII веку, одакле је почела да се постепено шири (Effing 2009, 127–128), она нуди савете везане за све сфере свакодневног живота – од тога како се суочити са љубавним проблемима и наћи одговарајућег партнера (Newell 2008), преко инструкција за успешну пословну делатност и предузетништво (Erjavec and Volčić 2009), па све до суочавања са болешћу и телесним дисфункцијама (Barker 2002). Сходно томе, њена улога је да оснажи и маргиналне и доминантне друштвене групе, мотивише их да се „покрену” и активно учествују у тржишној утакмици. Литература за самопомоћ све то често чини комбинујући у реторици различите и неретко контрадикторне технике, као што су, с једне стране, терапијски принципи, који се ослањају на научни легитимитет психологије и њој сродних дисциплина, и, с друге стране, спиритуалност, која се противи чисто научном погледу на свет, истичући духовни аспект човековог бића (Woodstock 2005; Effing 2009).

У овом раду ће бити истражени и духовни и терапијски аспекти литературе за самопомоћ, али и повезаност ових аспеката са неолибералном политиком самооснаживања и неговања самосталних и предузетнички настројених појединаца који терапеутским радом на себи и својој психи повећавају капацитете за успешно делање на тржишту. То ће се учинити на примеру три књиге најпознатијих српских мотивационих говорника и животних тренера. Циљ рада је да, кроз повезивање терапијских и спиритуалних принципа којима су се ови аутори водили, покаже њихову укорењеност у западној традицији писања литературе за самопомоћ; самим тим указаће се и на блискост коју гаје према западним идејама, уместо њиховог прилагођавања локалном етосу. Упоредо са тим, кроз уочавање кључних порука које су понуђене у књигама српских аутора, текст ће покушати да усмери пажњу на везу њихових савета са неолибералним видовима субјектификације, тј. начина на који се субјекти дефинишу и промишљају о себи и другима.

Теоријско-методолошки оквир

Студије управљања (*governmentality studies*) бавиле су се анализом односа моћи у западним друштвима, као и начинима практиковања те моћи на наизглед слободним појединцима. Инспирисан Фукоовим радовима, Николас Роуз (Rose 1999, 217) описао је како се у савременим западним друштвима моћ креће од државе до њених грађана:

Регулаторни апарат модерне државе није нешто што је појединцима који су њиме суштински нетакнути наметнуто споља. Инкорпорирање, обликовање, усмеравање и унапређивање субјективности је постало интринзично операцијама управљања. Али иако управљање друштвом значи управљање субјективношћу, то није остварено кроз раст свемогуће и свезнајуће државе, чији агенти институционализују константан надзор и контролу свих својих субјеката. Управљање субјективношћу је пре преузело облик ширења комплексног и хетерогеног склопа технологија који функционишу тако што разноразне амбиције политичких, научних, филантропских и професионалних ауторитета поравнавају са идеалима и аспирацијама појединаца и са сликом тога шта свако од нас жели да буде.

Другим речима, тежи се томе да између циљева државе и циљева појединаца буде што мање размимоилажења и појединци се охрабрују да следе своје жеље пошто то најбоље одговара духу слободног тржишта и неолибералне демократије. То подразумева и све мању зависност појединаца од државе и њихову еманципацију од ње, а све наведено се постиже кроз тзв. „респонсибилизацију субјеката” (Puysäinen, Halpin and Guilfoyle 2017, 2), односно истицање одговорности субјеката за сопствени живот и благостање.

Литература за самопомоћ се дискурсом личне одговорности обилно користи и оправдава га на разне начине, најчешће користећи терапијске и спиритуалне дискурсе како би дала легитимитет својим тврдњама. И један и други дискурс од појединаца захтевају да раде на себи и тај концепт се непрестано провлачи кроз ову врсту литературе. Ту на делу можемо видети један од принципа по којима се појединцима у модерним друштвима управља, а који је Мишел Фуко назвао „техникама сопства” (*technologies of the self*). Под њима се подразумевају радње које „омогућавају појединцима да сопственим средствима или уз помоћ других спроведу одређен број радњи над својим телима, душама, мислима, понашањем и начином живљења како би трансформисали себе у циљу достизања извесног стања среће, чистоте, мудрости, савршенства или бесмртности” (Foucault 1988, 18). И терапијски и спиритуални дискурс подразумевају да је неопходно да појединци раде на себи. Разноврсност подручја људског живота који су предмет расправе у

литератури за самопомоћ, као што су љубав, породица, здравље итд., указује на ширење неолибералне идеје о управљању самим собом у свим сферама друштва, што је једна од доминантних карактеристика новог поретка (Esposito 2009; Harvi 2012).

Пре свега, неопходно је појаснити неке од термина који ће се користити. Под терапијским дискурсом се у овом раду мисли на коришћење психолошких термина и концепата какве можемо наћи у психотерапијском говору. Основа за такво одређење појма терапијског у овом раду произилази из већ уочене везе између психологије и литературе за самопомоћ на коју су указали неки аутори (Woodstock 2005; Effing 2009; Erjavec and Volčič 2009; Collingsworth 2014). Када је реч о спиритуалним елементима који ће се презентовати у раду, мисли се на концепте и идеје који своје корене вуку из источњачких религија, њу ејд религијских покрета и, у мањој мери, доминантних светских религија. Блиска веза са спиритуалним концептима у литератури за самопомоћ такође је потврђена као једна од њених одлика (Askehave 2004; Woodstock 2005; Effing 2009; Erjavec and Volčič 2009; Rakow 2013).¹

Ипак, најзначајнији појам који је нужно прецизније одредити јесте појам субјективности. То није нимало лак задатак имајући у виду да Фуко, на кога се Роуз ослања, не нуди јасну дефиницију поменутог појма. Марк Кели (Kelly 2013) покушава да објасни Фукоово схватање појмова субјективности кроз његова размимоилажења са тада доминантним филозофским схватањима субјекта које су постулирали Декарт, Кант и Сартр. Важно је напоменути да се Фуко појмом субјективности бавио посредним путем: кроз фокусирање на технике сопства путем којих се субјекат конструише (Kelly 2013, 512). Наиме, Фуко се од својих претходника разликовао по томе што је сматрао да субјекат може бити конструисан од стране спољашњих утицаја, али и да може да конструише самог себе, а да начини и технике које ће у том циљу користити зависе од историјских и друштвених услова (Kelly 2013, 513). Стога, субјективност се у овом раду посматра као скуп културно-историјски специфичних техника путем којих се читаоци литературе за самопомоћ конструишу.

Николас Роуз (Rose 1999, vii) сматра да су психолошке науке имале кључну улогу у дефинисању субјеката којима се управља, као и да су имале значајан удео у савременим облицима политичке моћи који омогућавају управљање појединцима, тако да се оно не коси са основним начелима демократије и либерализма. Тиме је овај аутор истакао да психологија има важну улогу у томе да појединци интернализују неолибералне идеале саморегулације и самоконтроле. Укратко, уместо да држава управља субјектима, субјек-

¹ Врло је тешко јасно разграничити шта су терапијски, а шта спиритуални елементи литературе за самопомоћ. У великом броју случајева, концепти који се у овој врсти литературе користе могу подсећати и на термине преузете из психолошке науке и на појмове којима се служе нови религијски покрети. У првобитној верзији овог рада, терапијски и спиритуални елементи су анализирани упоредо, али је ради прилагођавања рада потребама часописа и његове боље прегледности, њихова анализа извршена у посебним потпоглављима.

ти се оснажују да управљају собом и кроз контролу сопственог понашања делају у циљу остваривања сопствених интереса на тржишту. Самим тим, литература за самопомоћ, која оснажује појединце да „сами себи помажу” уместо да чекају помоћ од других, кореспондира са неолибералном идејом о појединцу који је самосталан и који је способан да управља самим собом. Да би ту идеју приближила читаоцима, она се користи терапијским и спиритуалним елементима и преко њих ће се идеја саморегулишућег појединца открити. Ту се поставља питање: како бисмо те елементе могли довести у везу са терапијом и спиритуалношћу?

Све већи ауторитет који су психолошке науке имале у објашњавању људског живота и понашања је социјалне научнике подстакао да говоре о tzv. „терапијској култури”, која је инспирисала много радова. Њени старији критичари из друге половине претходног века (Rieff 1966; Lasch 1979) замерали су јој њен социјално-дезинтегративни карактер, док јој савременији критичари упућују примедбе на рачун све већег неговања рањивости када је у питању човеков унутарпсихички живот (Furedi 2004). Терапијској култури је, према старијим критичарима, приписана одговорност за све већи „нарцизам” код западних друштава и окретање ка унутрашњем животу људи је протумачено као параван за социјалне неједнакости и несигурности. Скорији радови су је експлицитно довели у директну везу са новим неолибералним поретком, истичући улогу коју су психолошки стручњаци имали у пропагирању нових начина дефинисања субјеката у постсоцијалистичким земљама (Matza 2009; 2012) и политичким уздицањем Нове деснице (*The New Right*), која је тежила рестаурацији тржишних слобода, које су биле ограничене после Другог светског рата (Foster 2015). Такође, према Роџеру Фостеру (Foster 2016, 100–101), идеал аутентичности, који своје корене вуче из романтичног експресивизма, сада је замењен саморегулишућом терапијском слободом, која искључује могућност моралне критике постојећих друштвених структура, јачање атомистичког индивидуализма и губитак осећаја за политичко заједништво. Вилијам Дејвис (Dejvis 2017, 18) сматра да су психолошке науке доживеле експанзију зато што се уклапају у неолибералне тежње за већом продуктивношћу: ако су појединци срећнији, онда су продуктивнији. Психолошке науке имају тенденцију да се фокусирају на непродуктивне појединце, а не на друштвено устројство, које доприноси паду производње. Инсистирање на деконтекстуализацији приватних проблема читалачке публике и проналажењу аутентичне, истинске личности, која лежи закопана испод ограничења социјалних норми, препознатљива је одлика литературе за самопомоћ. Ослањање на сопствене снаге, самопоздање, позитивно размишљање, константно психолошко преиспитивање и рад на себи – особине су које аутори ових књига покушавају да пробуде код својих читалаца. Тако, следећи терапијске елементе у литератури за самопомоћ, можемо доћи до оних веза које је спајају са неолиберализмом.

С друге стране, пораст спиритуалности и нових религијских покрета у другој половини XX века готово да се временски подудара са успоном

неолиберализма. Џоанилдо Бурити (Burity 2013, 27) наводи да је „неолиберални културни експеримент стварања нових субјективности, у свом хегемонијском пројекту да све социјалне феномене прилагоди логици и праксама глобалног капитализма, наишао на религијске идентитете који га и подржавају, али и оспоравају”. Ингер Аскејв (Askehave 2004, 9) истиче да је њу ејд покрет своју препознатљивост стекао управо по томе што се супротстављао рационалним и позитивистичким принципима савременог капитализма, али конкретна истраживања показују да спиритуалност може врло лако бити употребљена управо у циљу поспешивања конструкције субјекта у складу са неолибералним идејама. Даромир Рудницки (Rudnyskiy 2011) показује у истраживању рада индонежанске фабрике челика како су идеје ислама реинтерпретиране у циљу промоције самоконтроле код радника који ће кориговањем свог понашања омогућити фабрици за коју раде да буде конкурентна на глобалном тржишту, а Нандини Гупту (Gooptu 2016, 937) закључује да је скорашњи процват спиритуалности у Индији – на западу врло популарне – веома мало у дослуху са ритуалном праксом, вером или религијском заједницом, већ је концентрисан на психолошко и физиолошко благостање, срећу и здрав животни стил. У постсоцијалистичкој Словенији, Ерјавец и Волчич (Erjavec and Volčič 2009) уочили су све већу заступљеност спиритуалних термина у часописима намењеним за предузетнике и пословне људе. Укратко, спиритуалност више нема толико везе са надемпиријским колико са врло „опипљивим” стварима као што су капитал и приватна својина. Спиритуалност није толико усмерена на живот после смрти колико на остварење конкретних резултата у овом животу – као што су успостављање добрих односа са људима, успех на послу и браку итд. Литература за самопомоћ која ће у раду бити анализирана води се таквим, у основи утилитаристичким схватањем спиритуалности.

Стога, на основу уочавања терапијских и спиритуалних елемената у литератури за самопомоћ код нас можемо видети поруке које су усмерене на обликовање неолибералног субјекта. У раду ће бити анализирани три књиге, које су изабране на основу њихове заступљености у књижарама и које спадају међу најпродаваније из области генералног самооснаживања. Реч је о књигама Синише Убовића *Јачи од бола*, Ане Бучевић *У Вортексу остварених жеља* и Славице Сквајер *Најбоља освета од свих је срећа*. Литература за самопомоћ може бити усмерена на конкретне области људског живота, као што су љубавне везе, родитељство, суочавање са депресијом итд., али ће овде бити речи само о књигама које се фокусирају на подизање самопоуздања читалаца и позивање да преузму одговорност за свој живот, будући да су такви циљеви у најтешњој вези са процесом респонсибилације субјекта. Књиге које су одабране написане су јасним језиком и кроз издвајање упечатљивих цитата тежиће се опису терапијских и спиритуалних елемената, који ће се потом довести у везу са конструкцијом неолибералног селфа.

Психотерапија за читање – терапијски елементи литературе за самопомоћ

Литература за самопомоћ домаћих аутора написана је у „корак-по-корак” форми, тј. у виду сукцесивног смењивања савета везаних за поједине аспекте живота. Овом препознатљивом формом литературе за самопомоћ (Tiaunpen-Qadir and Salmennieni 2017, 385) постиже се јасноћа излагања, а читаоци се мотивишу да постепеним интервенцијама на себи крену ка самопобољшању. Књига Синише Убовића представља „дванаестонедељни програм исцељења”: читаоцима се кроз дванаест поглавља дају разне инструкције које би требало да помогну изградњи самопоуздања и постизања самосвести. Славица Сквајер такође кроз „кораци” води читаоце до циља. Ана Бучевић је, с друге стране, мање фокусирана на вођење читалаца; она је више посвећена објашњавању метафизичких принципа попут „закона привлачења”, „Вортекса” и др. Од елемената који су карактеристични за психолошки и психотерапијски дискурс, издвајају се *психотерапијске технике терапеутизације коначности и неуротизације социјалних односа, пракса ауторефлексивног писања, респонсибилитација субјеката и позитивна психологија*.

Психотерапијске технике које су намењене читаоцима тичу се присећања претходних искустава и доживљаја. Аутор подстиче код реципијента неговање захвалности за доживљено, било оно добро или лоше, јер се независно од вредносног одређења свако искуство представља као могућност за лични раст и развој. Поспешивањем рефлексивности читалачке публике, литература за самопомоћ усваја две психотерапијске технике које је установио Николас Роуз: *терапеутизацију коначности и неуротизацију социјалних односа* (Rose 1999, 248–249).

Синиша Убовић читаоцима предлаже да понављају одређене афирмације и на крају саставе списак ствари на којима су захвални. Аутор истиче: „Сада смо спремни да након свега изразимо *захвалност* за све што јесте било и што ће бити део нашег искуства. Не само освестити, прихватити и пустити, већ рећи *хвала* свему кроз шта смо прошли, свим догађајима, ма како болни били, свим људима, ма колико да су нас повредили – то је круна овог процеса, то је мастер рад у пољу сопственог прихватања” (Ubović 2018, 79; курзив Б. В.). Култивисање захвалности је стандардни поступак у литератури за самопомоћ и Мики Мек Ги (McGee 2005, 146) истиче да таква пракса помаже особи да скрене мисли са тога да је у овом тренутку несавршена и да је неопходно да ради на себи. Истицање захвалности упућује на један терапијски аспект литературе за самопомоћ, који је Николас Роуз описао као *терапеутизацију коначности (therapeutics of finitude)*. У њој су „жаљење, фрустрација, разочараност због животних ограничења, трагичних страсти и свеprisутности смрти реинтерпретирани у терминима патологије и нормалности или пре као манифестација патолошких могућности и исцелитељских потенцијала скривених у свакој нормалној особи” (Rose

1999, 248–249). Дакле, у литератури за самопомоћ се, као и у психотерапији, провлачи дискурс о патњи као животворној сили – патња, колико год да је болна, посматра се као могућност да се освесте унутрашњи исцелитељски потенцијали сваке особе. С друге стране, као и у случају неолибералног субјекта, потенцира се ослањање на сопствене снаге.

Поруке аутора ових књига налаче порукама психотерапеута који продирањем у дисфункционалне обрасце размишљања и понашања научених у раном детињству покушавају да дођу до корена проблема са којима се њихови пацијенти суочавају. То је терапијски принцип који је Роуз описао као *неуротизацију социјалних односа*. Према Роузу (Rose 1999, 249), овај принцип се заснива на томе да су „све врсте социјалних бољки, од несташне и неваљале деце до лошег здравља, проблема на послу и фрустрација у дому схваћене као поправљиве и као излечиви недостатак нашег капацитета да успоставимо задовољавајуће односе са другима”. Ана Бучевић истиче да су еманације ниских вибрација попут ниског самопоуздања, брига и анксиозности, негативних мисли и емоција попут страха последица наших из детињства научених погрешних менталних образаца, а за њих су одговорни наши родитељи, школа и вршњаци јер су нас убедили у то да „нисмо довољно добри” (Бучевић 2016, 46–50, 85–88). На сличан начин о томе говори и Убовић (Ubović 2018, 29):

У многим књигама сте прочитали да је све оно у шта верујемо данас резултат онога што смо слушали и упијали док смо одрастали. Најчешће од родитеља. И онда таква информација, нарочито када немамо подршку или могућност да са неким прођемо кроз процес освешћивања негативних идеја са којима живимо, бива искоришћена да поново потражимо кривца за оно што данас не функционише.

Слично као и у процесу психотерапије, наше детињство и односи са родитељима су патологизовани и у њима су лоцирани узроци садашњих неуроza, поново уз искључивање тренутног друштвеног контекста из разматрања. Литература за самопомоћ, као и психотерапија, нуди читаоцима могућност да се одвоје од проблематичне прошлости и спутавајућих образаца мишљења само уколико се посвете процесу рада на себи, следећи инструкције аутора.

Још један терапијски елемент који затичемо у књигама за самооснаживање јесте подстицање праксе рефлексивног писања код читалаца. У свим књигама које су анализирани постоје посебни одељци где читаоци могу писати о ономе што се од њих захтева. Тај чин често од читалаца захтева да пишу о својим догађајима, осећањима, прошлим искуствима – укратко, о себи. Поједини аутори оваквих књига као једну од техника самооснаживања препоручују вођење дневника, а у радњама, уз куповину неких књига из ове области, добијате бесплатно бележницу и оловку. Пракса писања о себи препозната је као једна од ефикасних терапеутских техника и као процес током

којег индивидуа учествује у креирању сопствене реалности и раду на себи (Leavitt and Pill 1995; Perry 1996; Malchiodi 2005; Ambrosio 2008; Garg 2010; Mbodj-Pouye 2013). Укратко, кроз чин писања, појединац се (ре)конструише стварајући изнова наративе путем којих животним искуствима даје смисао. Овај чин представља и својеврсну „технику сопства” јер се кроз писање појединац позива да ауторефлексијом и самокритичношћу изврши интервенцију у својој психи са циљем да је трансформише.

Већ смо рекли да је процес респонсибилације, односно преузимања одговорности за сопствени живот заступљен и у психотерапији и у литератури за самопомоћ. У том маниру, Синиша Убовић (Ubović 2018, 25) истиче да је прихватање одговорности први корак ка исцељењу, а Ана Бучевић (Bučević 2016, 29) изричито казује да „[к]ада преузмете одговорност за властити живот, ствари се почну мијењати”. Инсистирање на личној одговорности савршено кореспондира са неолибералном политиком, будући да нагласак на личном избору, аутономији и самоостварењу подстиче тумачење сопствених грешака као знакова „погрешног селфа”, односно наводи појединца на закључак да није успео да се у правом смеру развије (Sugarman 2015, 105). Паралелно са процесом респонсибилације, ставља се нагласак на слободан избор појединаца у својим животима. Међутим, у литератури за самопомоћ се тај нагласак доводи до екстрема, тврдњама да су чак и људска патња и несрећа избор који појединци свесно праве. Славица Сквајер (Squire 2017, 104) објашњава: „Ако изаберете нешто што вам није важно и нешто чиме само ’убијате време’, или ако бирате освету, замерање, мржњу, љубомору и кукање, онда су све друге могућности које сте имали у том тренутку заувек пропуштене”. Кроз процес респонсибилације појединац све грешке које је направио током живота почиње да третира као грешке које немају везе са ширим социокултурним контекстом, па се тако спречава могућност критичког промишљања друштвеног устројства и тај процес је један од кључних у неолибералним јавним дискурсима о самооснаживању (Türken et al. 2015).

Позитивна психологија је неизоставан терапијски елемент литературе за самопомоћ и она је присутна као један од централних мотива у овој врсти књига (Erjavec and Volčić 2009; Tiainen-Qadir and Salmennieni 2017). Као релативно нов психолошки правац, позитивна психологија се развила из писања Мартина Селигмена и Михаила Чиксентмихалија. Они су били незадовољни дотадашњом психолошком праксом, која се бавила лечењем болести, а не побољшањем здравља. Побољшање здравља се пак, према њиховом мишљењу, често постиже оснаживањем позитивних аспеката човековог унутрашњег живота и неговањем оних осећања и особина због којих се особа осећа добро (Seligman and Csikszentmihalyi 2000). То су претежно позитивна осећања попут самопоуздања, радости, среће, вере, захвалности итд. У дискурсу наведених аутора поменути позитивни аспекти унутрашњег живота често су представљени кроз позитивне емоције, које се посматрају као једино валидно средство за конструкцију сопства код читалаца. Ана Бу-

чевић (Vučević 2016, 84) објашњава да су људи бића која кроз ланац мисли-емоције-вибрације одашиљу ниске и високе вибрације, у зависности од расположења у ком се налазе и емоција које имају. Она поручује публици: „Ви сте продужетак нефизичког. Имате фокус, као што га има и ваше нефизичко ја. И међусобно комуницирате сваког тренутка. Да, ваше нефизичко ја и физичко ја комуницирају. Како? Емоцијама. Емоције нису ништа друго него сустав емоционалног вођења. И зато су благослов. И позитивне и негативне емоције” (Vučević 2016, 84). Међутим, према њеном схватању, негативне емоције су добре само у оној мери у којој указују на одсуство позитивних и саме по себи немају никакву вредност. То се види у следећој тврдњи: „Да негативне емоције не постоје, ми не бисмо знали да смо се удаљили од себе, да наше нефизичко ја то не види на начин на који ми гледамо јер је окренуло фокус негде другде. [...] И зато су благослов, јер нам служе и помажу” (Vučević 2016, 84). Дакле, према ауторки, човекова природа је нераскидиво повезана са позитивним емоцијама и вибрацијама које такве емоције емитују. Негативне емоције су одређене у терминима патологије било да су оне последица промишљања о самом себи или друштвеном окружењу.

Спиритуални карактер литературе за самопомоћ

Спиритуални концепти присутни у литератури за самопомоћ јесу концепти који су слични онима који се могу наћи у новим религијским покретима. За анализу најзначајнији спиритуални елементи литературе за самопомоћ су *антропозофски приступ људској егзистенцији, метафоре као средство за трансформацију погледа на свет, холистичко виђење света и човека и концепт вишег ја*.

Реторика антропозофског новог религијског покрета врло је присутна у начину на који се људска патња и недостаци представљају и тумаче у литератури за самопомоћ. Антропозофија је филозофија која истражује спиритуално порекло фундаменталних питања човечанства, као што су болест, патња, зло и смрт (Luboshitzky 2008), а њен оснивач је Рудолф Штајнер, мислилац са почетка прошлог века. Овде анализирана литература за самопомоћ увек започиње претпоставком о незадовољству читалаца сопственим животом, а то незадовољство узрокује патњу. Касније се кроз текст нуде технике којима ће се то незадовољство, па и патња, одстранити. Патња, притом, није ту да би се неговала, већ да би се употребила у циљу трансформације субјеката и представља се као почетак откривања унутрашњег, правог и аутентичног ја. Патња се види као покретач промене, као сигнал да је потребно радити на себи. Двора Љубошицка (Luboshitzky 2008) истиче да је то случај и код антропозофије, у којој је патња: „прелиминарни услов за јачање и може бити употребљена као средство да се превазиђе слабост, стварна болест душе.

Тешке околности, као што су озбиљна болест и онеспособљеност, омогућавају нам да се наоружамо против слабости и губитака кроз њихову трансформацију у снагу”. Убовић (Ubović 2018, 26–27) користи моменат патње као полазишну тачку за трансформацију својих субјеката позивајући их да се „издигну изнад бола”:

Ово је тренутак нашег колективног буђења. Ово је тренутак када имамо прилику да се издигнемо изнад сопственог бола и своје сулуде потребе да себе изнова додатно повређујемо копајући по старим ранама. Дошао је тренутак да их исцелимо. Дошао је моменат да се заувек ослободимо бола који носимо. Не да га избришемо из сећања, већ да га обесмислимо и умањимо му важност. Одвезати себе од прошлог бола и ослободити себе од читавог једног идентитета који смо изградили на основу тог бола јесте задатак свих који су на духовном путу промене.

У складу са антропозофским интересовањем за тешке и сурове димензије људског постојања, проблем смрти је честа референтна тачка, коју аутори користе да би подстакли читаоце да раде на себи, и није нов мотив који се у овој врсти литературе сусреће. Мики Мек Ги (McGee 2005, 148) наводи: „[с]мрт је – и претећи бесмисао који она са собом носи – референтна тачка свих курсева за самоунапређење. Из разлога што смрт може попримити много обличја, истицање могућности тренутне смрти је кључ за све ауторе књига за самопомоћ”. У књизи Славице Сквајер се на метафоричан начин говори о сваком новом дану у животу као о банци у којој нам се сваког дана уплаћује 86.400 евра под два услова: на крају сваког дана стање на рачуну се враћа на наведени износ и банка сваког тренутка може одлучити да исплату обустави без претходног упозорења. Сквајерова овом метафором упућује на смрт, која нас може задесити свакога тренутка без икаквог претходног знака, а 86.400 евра је алузија на број секунди које садржи један дан. На крају приче о магичној банци Сквајерова (Squire 2017, 32–33) закључује: „Зато немојмо заборавити незаобилазно правило да банка може затворити наш рачун сваког минута, без упозорења. У било ком тренутку наш живот може стати!” Овом метафором живот је представљен као новац, потрошни ресурс, у складу са неолибералном идеологијом, која тежи протезању логике тржишта на све сфере људског живота и размишљања. Метафоре које аутори литературе за самопомоћ користе не треба схватати само као естетски алат за одржавање пажње читалаца, већ као технику којом се тежи изменити начин размишљања и поглед на суштинске животне појаве, ситуације и концепте. Ингер Аскејв (Askehave 2004, 18–19) говори о повезаности између метафора, књига за самопомоћ и спиритуалности:

Верне њу ејџ филозофији, књиге за самопомоћ заступају холистички приступ животном усавршавању фокусирајући се на промену образаца размишљања читаоца у циљу подстицања да дневне догађаје види у другом светлу. У том процесу, метафоре играју кључну улогу.

[...] Негативне особе живот могу да схватају као борбу у којој себе виде као 'борце' који 'убијају' још један 'претећи' дан итд. Међутим, то није једини начин посматрања живота. Људи такође могу одабрати позитивну метафору, тј. *живот је путовање* метафору која их представља као 'путнике' са 'узбудљивим авантурама' на њиховом животном 'путу' од рођења до смрти.

Оваквим метафорама литература за самопомоћ не тежи само да промени поглед на одређене проблеме већ на живот у целини, чиме се спиритуална димензија потврђује кроз холистички поглед на човекову егзистенцију. Метафоре су ту и да би се објаснило постојање ентитета који нису емпиријски проверљиви, а који су кључни и за доминантне религије и нове религијске покрете, као што су оноземаљски живот или појам Бога. У наведеном примеру, живот се представља као новац на рачуну, који се мора корисно потрошити, чиме се читаоци поистовећују са потрошачима или инвеститорима, који бирају где ће и на шта потрошити свој животни „капитал”. Међутим, ову метафору не треба узимати за доминантну, пошто и Бучевићева и Убовић користе управо метафоре живота као путовања како би охрабрили читаоце да се упусте у процес рада на себи. За сада, довољно је истаћи везу између холизма, литературе за самопомоћ и спиритуализма.

Холизам је концепт који подразумева сједињење свих бића и ствари у универзуму и њихову есенцијалну спојеност и јединство. Њу ејц религијски покрети холизам примењују и на виђење човека, као организма који се састоји од свог физичког, емотивног, менталног и спиритуалног дела, који су међусобно повезани (Askehave 2004, 10–11). То значи да дисфункција једног од тих делова води тешкоћама у функционисању свих осталих. Овај концепт најочљивији је тамо где аутори објашњавају настанак и развој болести код човека. Ана Бучевић (Вићевић 2016, 133–134) сматра да телесна обољења проистичу из менталне нестабилности:

Емоција је енергија у покрету и свако блокирање те енергије у телу изазива поремећај. До сада сте научили да смо ми вибрацијска бића. Створени смо да будемо потпуно здрави. Болесно тијело значи да наша вибрација није на оној разини на којој би требала бити. [...] Својим мислима дозволимо болести да уђе у наш живот. [...] Промијените мисли и увјерења и промијенит ће се ваше здравствено стање.

Холистички принцип приметан је и у једном конкретном примеру који је навела. Наиме, њен муж је оболео од карцинома и она је потом, кроз дијеталне и медитативне методе које је на њему применила, наводно, успела да излечи болест свог супруга. Убовић (Ubović 2018, 16) не мисли ништа другачије: „Дуго ношена патња може да доведе и до бола у физичком смислу. Тело само по себи не може да буде узрок болести. Оно је последица наших мисли”. Овакав поглед на ствари, ипак, има и својих мањкавости. Наиме, холизам претпоставља међуповезаност *свих* ентитета у универзуму, што ће

рећи и интраперсоналних и екстраперсоналних, док се приликом објашњавања болести и у реторици самопомоћи уопште истиче само међузависност интраперсоналних делова личности, док се занемарује утицај који околина има на појединца. Такав холизам ипак добро кореспондира са неолибералним концепцијама појединца на коме лежи искључива одговорност за сопствено здравље и болест.

Оно што је типично и за велике светске религије и за већину нових религијских покрета јесте вера у загробни живот и постојање посебног места у коме се он одвија. Литература за самопомоћ, иако доста завијено, кроз позивање на метафизичку енергију и вибрације, ипак нуди такве надемпиријске локалитете. У случају Ане Бучевић, то је тзв. „Вортекс”. Према ауторки, „Вортекс” означава вртлог који постоји у паралелној реалности. У њему живе анђели као нефизичка бића, наши преци који су напустили физички свет, али и наше жеље, које из тог места можемо привући (Вишевић 2016, 72), призвати у овај свет уколико следимо даље инструкције ауторке. „Вортекс” се овде приказује као место које постоји паралелно са нашим, физичким светом, што нам, наводно, омогућава да будемо истовремено у свом, али и у том другом свету. Ауторка истиче: „Наш посао је бити у „Вортексу”. Наш посао је ускладити се с нашим жељама. Наш посао је наћи склад нас као физичких бића с нашим нефизичким ја, јер ми смо неодвојиви. Иако мислимо да јесмо” (Вишевић 2016, 72). „Вортекс” се приказује као место блаженства, среће и мира, у који се може доћи кроз менталну активност усаглашавања са нашим нефизичким ја и високим вибрацијама – укратко, неком врстом медитације. То умногоме подсећа на праксу медитације у будизму, која би водила такође у неку врсту паралелне реалности – стања нирване. Међутим, за разлику од будизма или хришћанских концепата раја и пакла, „Вортекс” је место где је могуће постојати без одрицања од овоземаљског живота. Док у доминантним светским религијама и будистичкој нирвани постоји однос искључивости међу овоземаљским и оноземаљским, прича о „Вортексу” тај однос не доноси. У класичним великим религијама, овоземаљске активности имају за циљ да дају резултате тек у загробном животу, али у литератури за самопомоћ овоземаљске активности могу да обезбеде резултате овде и сада. Ако следимо Нандинија Гуптуа (Goopu 2016, 937), који је истакао да спиритуалност има за циљ обезбеђивање психичког и менталног благостања, можемо закључити да су технике које се практикују у циљу достизања „Вортекса”, у ствари, „технике сопства”, о којима је писао Фуко, и можемо их посматрати као инвестицију у сопствено (психичко) здравље, што је још једна карактеристика предузетничког, неолибералног селфа.

Као специфична техника која служи овом циљу издваја се медитација, коју препоручују сви аутори чије су књиге анализиране, иако начини на који се она може упражњавати варирају. Медитација је спиритуални еквивалент религијској молитви, која подразумева умирење ума и мисли у циљу достизања спокоја. То је техника коју свако може упражњавати у било које време, под било којим околностима и из било ког разлога, иако су ти разлози

најчешће психичко растројство и узрујаност. Џејмс Ревелеј (Reveley 2016) посебну је пажњу обратио на праксу медитације која се промовише у школским просторима као техника смањивања ризика од менталних обољења. Следећи Фукоа, Ревелеј (Reveley 2016, 10–11) долази до закључка да је медитација пракса самонадгледања, самоконтроле и бриге о себи, која је сагласна са неолибералним идеалима респонсибилности младих, од којих се очекује да се сами побрину за сопствено ментално здравље. Сходно томе, медитација и у препорукама аутора литературе за самопомоћ има за циљ самоконтролу и бригу о себи, а фокусирање на „Вортекс” или друге врсте метафизичких места блаженства онеспособљава читаоце да обрате пажњу на структурне услове који доводе до менталних непријатности.

Последња спиритуална карактеристика литературе за самопомоћ огледа се у наглашавању унутрашњег креативног потенцијала сваког читаоца. Истичући да свако од нас може у себи пронаћи снагу да победи незгоде, аутори реферирају на спиритуални концепт *вишег ја* (*higher self*). Ингер Аскејв (Askehave 2004, 11–12) истиче да тај концепт појачава респонсибилност субјеката пошто претпоставља да решење за проблеме мора доћи од нас самих, а не споља, чиме се акцентује учинковитост селфа и моћ за промену смешта искључиво унутар појединца, који је, притом, једини одговоран за своје проблеме.

Закључак

У раду је представљена веза између литературе за самопомоћ у Србији, процеса неолиберализације и неолибералног селфа, који се јавља као последица структурних и политичко-економских реформи. Повезаност је детектована најпре на равни сусрета између неолиберализма, с једне, и терапијског и спиритуалног дискурса, с друге стране, а потом кроз анализу и идентификацију тих дискурса у најпознатијим књигама за самооснаживање у Србији.

Терапијски дискурс, као дискурс психологије, психотерапије и њима сродних дисциплина, у XX веку је имао значајну улогу у трансформацији субјеката и наглашавању значаја унутрашњег, емотивног живота у процесу дефинисања селфа. Кроз психотерапијске елементе терапеутизације коначности и неуротизације социјалних односа, ауторефлексивног писања, респонсибилности субјеката и позитивне психологије, литература за самопомоћ охрабрује читаоце да узроке и решења за своје проблеме потраже искључиво унутар себе.

Спиритуални дискурс, који кроз филозофију њу ејда и нових религијских покрета тежи наглашавању духовног аспекта човековог постојања, у литератури за самопомоћ се испољио у антропозофском схватању човекове

егзистенције, метафорама као алату за промену перцепције света, холистичком виђењу света и човека и концепту вишег ја. Заједничко овим елементима је практиковање спиритуалности ради евоцирања промена у овом свету, а не стицања заслуга у будућем, загробном животу, што спиритуалност смешта у оквире предузетничких техника усмерених на стицање душевног и психичког мира.

Предузетнички, неолиберални селф би требало да буде одговоран за свој живот и благостање, те се подстиче да константно ради на себи у циљу самоусавршавања. Као такав, он је претежно окренут себи, пошто је он истовремено и узрок и решење сопствених проблема. Последица тога је занемаривање социјалног, економског, политичког и културног контекста и порицање улоге коју тај контекст има у обликовању појединачних живота. Друга последица овакве реторике, која се, парадоксално, може супротставити основним интенцијама литературе за оснаживање, јесте читаочева оптерећеност сопственим грешкама, јер је процесом респонсибилације свака грешка протумачена као знак неуспешног селфа (*faulty self*). Трећа карактеристика литературе за самопомоћ лежи у њеној посвећености да своје читаоце научи како да се односе према себи, док врло мало пажње поклања томе како да се читаоци односе према другима. Појединац је стављен у центар збивања и то је била полазишна тачка конзервативних критичара терапијске културе, као што су Кристофер Лаш (Lasch 1979) и Филип Риф (Rieff 1966), који су такву културу описали као „нарцистичку”.

На крају, треба рећи и следеће: док су студије управљања углавном биле усмерене на начине практиковања моћи над појединцима, оно што изостаје су теренска, етнографска испитивања у вези са тим да ли су технике моћи усвојене од стране оних над којима се оне спроводе. Слика неолиберализма у већини студија управљања бива превише монолитна и једнолична (Brady 2014, 12). Конкретно у овом случају, потпунију слику о процесима неолиберализације на нивоу појединаца дали би одговори публике и читалаца на савете и технике које нуде аутори литературе за самопомоћ. Врло је вероватно да читаоци имају своје одговоре на проблеме, који су више карактеристични за културно поднебље о ком је реч и који су можда у супротности са наведеним техникама. То оставља простор за могућу конструкцију селфа која није у складу са неолибералним идеалима – и може бити подстицај за даља истраживања.

Литература

- Ambrosio, J. 2008. Writing the Self: Ethical Self-Formation and the Undefined Work of Freedom. *Educational Theory* 58.3: 251–267.
- Askehave, I. 2004. If language is a game – these are the rules: a search into the rhetoric of the spiritual self-help book "If Life is a Game – These are the Rules". *Discourse & Society* 15.1: 5–31.
- Barker, K. 2002. Self-Help Literature and the Making of an Illness Identity: The Case of Fibromyalgia. *Social Problems* 49.3: 279–300.
- Brady, M. 2014, October. Ethnographies of Neoliberal Governmentalities: from the neoliberal apparatus to neoliberalism and governmental assemblages. *Foucault Studies* 18: 11–33.
- Bučević, A. 2016. *U Vortexu ostvarenih želja*. Zagreb: Karupović.
- Burity, J. A. 2013. "Entrepreneurial Spirituality and Ecumenical Alterglobalism: Two Religious Responses to Global Neoliberalism". In *Religion in the Neoliberal Age: Political Economy and Modes of Governance*, eds. T. Martikainen and F. Gauthier, 21–36.
- Collingsworth, J. 2014. The Self-Help Book in the Therapeutic Ontosphere: A Postmodern Paradox. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research* 6: 755–771.
- Dejvis, V. 2017. *Industrija sreće: Kako su nam državne uprave i velike korporacije prodale blagostanje*. Beograd: Clio.
- Effing, M. M. 2009. The Origin and Development of Self-help Literature in the United States: The Concept of Success and Happiness, an Overview. *Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies* 31.2: 125–141.
- Erdei, I. 2011. What's in a beer? Cultures that interact in brewery privatization. *Etnoantropološki problemi*: 57–85.
- Erjavec, K. and Z. Volčič. 2009. Management through spiritual self-help discourse in post-socialist Slovenia. *Discourse & Communication* 3.2: 123–143.
- Esposito, L. 2009. "Human Nature, Freedom, and Neoliberal Rationality". In *Globalization and the Prospects for Critical Reflection*, eds. J. Choi and J. W. Murphy, 20–47. New Delhi: Aakar.
- Falling Buzzard, K. S. 2002. The Coca Cola of Self Help: The Branding of John Gray's 'Men Are From Mars, Women Are From Venus'. *Journal of Popular Culture*: 89–102.
- Foster, R. 2015. The Therapeutic Spirit of Neoliberalism. *Political Theory*: 1–24.
- Foster, R. 2016. Therapeutic culture, authenticity and neo-liberalism. *History of Human Sciences* 29.1: 99–116.
- Foucault, M. 1988. *Technologies of the Self: A Seminar With Michel Foucault*, eds. M. H. Luther, H. Gutman and P. H. Hutton. London: Tavistock Publications.
- Furedi, F. 2004. *Therapy Culture*. London: Routledge.
- Garg, M. 2010. Writing the Self. *India International Centre Quarterly* 37.1: 92–100.

- Gooptu, N. 2016. New Spirituality, Politics of Self-empowerment, Citizenship and Democracy in Contemporary India. *Modern Asian Studies* 50.3: 934–974.
- Harvi, D. 2012. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Kelly, M. G. 2013. "Foucault, Subjectivity, and Technologies of the Self". In *A Companion to Foucault*, eds. C. Falzon, T. O'Leary and J. Sawicki, 510–525.
- Lasch, C. 1979. *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: Norton.
- Leavitt, R. S. and C. J. Pill. 1995. Composing a self through writing: The ego and the ink. *Smith College Studies in Social Work* 65.2: 137–149.
- Luboshitzky, D. 2008. Exploring the Spiritual Meaning of Suffering: A Strategy of Self-Help, Recovery, and Hope. *Occupational Therapy in Health Care* 22.1: 21–38.
- Malchiodi, C. A. 2005. Expressive Therapies: History, Theory, and Practice. *Expressive Therapies*: 1–15.
- Matza, T. 2009. MOSCOW'S ECHO: Technologies of the Self, Publics, and Politics on the Russian Talk Show. *Cultural Anthropology* 23.3: 489–522.
- Matza, T. 2012. "Good individualism"? Psychology, ethics, and neoliberalism in postsocialist Russia. *American Ethnologist* 39.4: 804–818.
- Mbodj-Pouye, A. 2013. Writing the Self in Rural Mali: Domestic Archives and Genres of Personal Writing. *Africa* 83.2: 205–226.
- McGee, M. 2005. *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Mikuš, M. 2016. The justice of neoliberalism: moral ideology and redistributive politics of public-sector retrenchment in Serbia. *Social Anthropology / Anthropologie Sociale* 24.2: 211–227.
- Miokov, V. and V. Vučinić-Nešković. 2011. Will Knjaz Miloš belong to foreigners? : the privatization and image of multinational companies in Serbian media (2000–2005). *Etnoantropološki problemi*: 167–193.
- Naumović, S. 2013. *Fields of Paradox: Three Case Studies on the Europeanisation of Agriculture in Serbia*. Belgrade: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Newell, S. 2008. Corresponding with the city: Self-help literature in urban West Africa. *Journal of Postcolonial Writing* 44.1: 15–27.
- Parker, T. K. 2008. "Do I lie to myself to be happy?": Self-Help Culture and Fragmentation in Postmodern Film. *Interdisciplinary Literary Studies* 10.1: 1–15.
- Perry, J. 1996. Writing the self: Exploring the stigma of hearing impairment. *Sociological Spectrum: Mid-South Sociological Association* 16.3: 239–261.
- Pyysiainen, J., D. Halpin and A. Guilfoyle. 2017. Neoliberal governance and 'responsibilization' of agents: reassessing the mechanisms of responsibility-shift in neoliberal discursive environments. *Distinktion: Journal of Social Theory*: 1–21.
- Rakow, K. 2013. Therapeutic Culture and Religion in America. *Religion Compass* 7.11: 485–497.

- Read, J. 2009, February. A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity. *Foucault Studies* 6: 25–36.
- Reveley, J. 2016. Neoliberal meditations: How mindfulness training medicalizes education and responsabilizes young people. *Policy Futures in Education*: 1–15.
- Rieff, P. 1966. *The Triumph of the Therapeutic*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rose, N. 1999. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Rudnyckyj, D. 2011. Circulating tears and managing hearts: Governing through affect in an Indonesian steel factory. *Anthropological Theory* 11.1: 63–87.
- Salmenniemi, S. and M. Adamson. 2015. New Heroines of Labour: Domestimating Post-feminism and Neoliberal Capitalism in Russia. *Sociology* 49.1: 88–105.
- Seligman, M. E. and M. Csikszentmihalyi. 2000. Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist* 55.1: 5–14.
- Squire, S. 2017. *Najbolja osveta od svih je sreća*. Beograd: Vulkan izdavaštvo d.o.o.
- Sugarman, J. 2015. Neoliberalism and Psychological Ethics. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 35.2: 103–116.
- Tiaynen-Qadir, T. and S. Salmenniemi. 2017. Self-help as a glocalised therapeutic assemblage. *European Journal of Cultural Studies* 20.4: 381–396.
- Türken, S., H. E. Nafstad, M. R. Blakar and K. Roen. 2015. Making Sense of Neoliberal Subjectivity – A Discourse Analysis of Media Language on Self-development. *Globalisations*: 1–15.
- Ubović, S. 2018. *Jači od bola: 12 lekcija za isceljenje duše i postizanje slobode*. Beograd: Laguna.
- Vuković, D. 2017. *Preoblikovanje neoliberalizma: socijalna politika u Srbiji*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Vuković, S. 1996. *Čemu privatizacija?* Beograd: Sociološko društvo Srbije i Institut za sociološka i kriminološka istraživanja.
- Woodstock, L. 2005. Vying Constructions of Reality: Religion, Science, and Positive Thinking in Self-Help Literature. *Journal of Media and Religion* 4.3: 155–178.
- Wright, K. 2008. Theorizing therapeutic culture: Past influences, future directions. *Journal of Sociology* 44.4: 321–336.
- Žurić-Jakovina, I. 2014. Samopomoć kao kulturalni fenomen: kontekstualni aspekti nastanka i razvoja knjiga za samopomoć i psihoterapijskog diskurza. *Holon* 4.1: 5–34.

Bogdan Vukomanović

**READING NEO-LIBERALISM: THERAPEUTIC AND SPIRITUAL
ELEMENTS OF SELF-HELP LITERATURE IN POST-SOCIALIST
SERBIA**

Summary

Self-help literature is now widespread, and its goal is to provide a series of specific tips to its readers and to show them how to manage their lives according to their personal preferences. The paper examines the connection between the discourse of self-help literature in Serbia and the project of neoliberalization in our country and the transformation of the self that follows it. Relying on management studies, in the text, the recommendations of domestic authors of self-test books are brought into line with the neo-liberal economic order, which aims at the production of an entrepreneurial, independent, self-confident and reflexive subject. In order to do this, self-help literature combines therapeutic and spiritual elements in order to motivate readers for improvement and overcome restrictions that hinder them to achieve their desires. These therapeutic and spiritual elements are the subject of the analysis of this text.

*Богдан Дразета**

Докторанд на Одељењу за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду

НАЦРТ ИСТРАЖИВАЊА ЈАВНИХ ГРАДСКИХ ПРОСТОРА У МОСТАРУ И САРАЈЕВУ^{}**

Текст представља нацрт истраживања јавних градских простора у Мостару и Сарајеву, кроз начин њиховог коришћења и (пре)обликовања у периоду након завршетка ратних дешавања 1995. године. Та тема обрађена је на основу читања научне и стручне литературе која се односи на тренутно стање у овим градовима. Наведена грађа може послужити будућим истраживачима као основа за даље промишљање и осмишљавање тема везаних за симболику и употребу јавних простора у градовима.

Кључне речи: јавни простор, град, урбана антропологија, нацрт истраживања, Мостар, Сарајево, Босна и Херцеговина.

Појам простора и његово проучавање

Појам простора привлачи пажњу различитих научних дисциплина које покушавају да схвате како се он користи у различитим контекстима широм света. Текст представља нацрт истраживања јавних градских простора у Мостару и Сарајеву, кроз начин њиховог коришћења и (пре)обликовања у периоду након завршетка ратних дешавања 1995. године. Ова тема обрађена

* drzetab@gmail.com

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 177035, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је на основу читања научне и стручне литературе која се односи на тренутно стање у овим градовима. Биће приказано како се данас становништво Мостара и Сарајева односи према сопственим јавним градским просторима (трговима, мостовима, шеталиштима, улицама). Наведени материјал послужиће као основа за даље промишљање и осмишљавање тема које могу доћи у обзир за даља проматрања. Упознавање са стањем пре рата и после његовог завршетка важно је ради почетног увида у истраживање града као будућег терена. Градови, као урбане, и села, као руралне целине, поред поднетих цивилних и војних жртава, испаштали су физички током четворогодишњег сукоба између Бошњака, Срба и Хрвата.

На самом почетку треба рећи да простор није само физички и материјално обликован већ и културно и друштвено. Иако представља физичку средину, људи га обликују према својим потребама, читавајући различита културна значења. То не морају бити само становници градова већ и других насеља, као што је нпр. простор око села, заселак, одређени крајолик или пак природни амбијент који човек користи. У градовима се простор обликује захваљујући пројектима урбаних планера, урбаниста и архитеката, па тако различите друштвене групе око њега воде „симболичку” борбу. Анри Лефевр је изнео став о томе да се заправо друштво путем својих структура, институција и вредности пројектује у простору, те да зато град треба посматрати на глобалном, мешовитом и приватном нивоу, идући од врха система ка, условно речено, дну. Док глобални ниво означава доминантни социоекономски миље (нпр. капитализам), мешовити ниво се односи на град као посредника „између друштва, државе, моћи, знања и свакодневице његових житеља”. На последњем, приватном нивоу налази се свакодневица грађана у конкретним просторима, који се инструментализују на различите начине од стране државе и других облика владавине. Суштина Лефеврових истраживања јесте повезивање производње простора са културом, тј. друштвених односа који производе простор и бивају произведени од стране простора (Lefevr 1974, 91–94; Lefebvre 1974 према: Vujović i Petrović 2005, 38–40). Тако би антропологија простора требало да проучава значења и праксе одређене групе људи у вези са одређеним простором, као и међусобни однос ова два фактора. Јавни простори су, дакле, заједнички одређеној скупини људи у неком културном контексту.

У том смислу битно је видети какав је однос који људи имају према физичкој структури града и како градска структура утиче на своје становнике. Весна Вучинић је у свом делу *Просторно понашање у Дубровнику* истраживала ову тему на примеру два кварта дубровачког Старог града, непосредно пред сам почетак грађанског рата у Југославији. Њене напомене односе се на разликовање *понашања у простору* као било ког социјалног понашања људи, те *просторног понашања*, под којим се подразумевају специфични облици јавног понашања људи, а који „подразумевају савлађивање (прелажење) одређене раздаљине, односно кретање кроз град”. Урбана структура одређена је као организација града у којој „карактер целине надвладава

особености појединачних делова” те урбана топографија као „конфигурација градског терена”. Када говори о начину функционисања урбане структуре, ауторка разликује *простор активности* и *простор догађања*. Први се односи на „скуп свих локација са којима појединци, као резултат њихових дневних активности, имају директан контакт”, и састоји се од простора окупљања (мапирање зона комерцијалне, религијске и друштвене активности) и простора кретања (уобичајене путање кретања људи ка два главна излаза из града). Други подразумева „колективну активност, односно догађаје који се одвијају на нивоу читавог града”. Тако је обрађено религијско (прослава Светог Влаха, заштитника Дубровника) и друштвено догађање (градски корзо) у два посебна поглавља (Вучинић 1999, 17–19).

Сличним темама, тачније проучавањем корзоа у Новом Пазару бавила се Љиљана Гавриловић (Gavrilović 1984). Корзо у Смедеревској Паланци проучавала је Јелена Милорадовић (Miloradović 2002) односно Бранко Бановић у Пљевљима (Banović 2014). Весна Вучинић је, осим Дубровника, заједно са Смиљаном Антонијевић, реконструисала активности које су се одвијале на корзоу у Београду пре Другог светског рата (Vučinić i Antonijević 1998).

Проучавања различитих деловања у друштвеном и материјалном простору указују на концепт *простора појављивања*, који је разрадила ауторка Хана Арендт. Овај теоријски појам указује на заједничко делање и говор људи у оквиру стварности *агонизма*, тј. ситуације у којој се ти исти актери налазе након одређеног сукоба (Arendt 1958 према: Björkdahl and Mannergren Selimović 2015, 1–2). Помоћу концепта агонизма може се разумети улога коју према одређеним урбаним структурама имају групе људи који су били или који се налазе у сукобу. Још од појаве Чикашке школе урбаних социолога у Сједињеним Америчким Државама почетком XX века теку непрекидно различита истраживања урбаних целина. Чувени представник те школе Роберт Езра Парк навео је да град није само збир људи и инфраструктуре већ „пре стање духа, збир обичаја и традиција, утврђених ставова и осећања” (Park 1967 према: Vujić i Petrović 2005, 78). Луис Вирт је говорио о томе да град контролише системске процесе јер су у њему садржани важни центри контроле (административни, политички, финансијски) те да је урбанизам не само процес који привлачи људе да живе у граду већ и *начин живота* људи под утицајем града без обзира на то да ли живе у њему или не. Урбанизација тако „означава развој тих чинилаца” (Virt 1963 према: Vujić i Petrović 2005, 113–115). Аутори који потичу из традиције урбане социологије у Србији имају велики утицај на проучавања града и његових становника (Vujić i Petrović 2005, 395–428). Када је реч о урбаној антропологији, она је нужно повезана не само са овом већ и са другим дисциплинама као што су архитектура и урбанизам, просторно планирање, урбана географија итд.

Сета Лоу предлаже како антрополози могу постати видљивији уколико буду истраживали град као „средиште истраживања културних и друштвено-политичких манифестација урбаног живота и свакодневних пракси осликаних у урбаним етнографијама”. Њен осврт на радове америчких аутора у

вези са теоријским сликама етничког и подељеног града нужно води ка концепту простора, као нечему што је заједничко свим групацијама без обзира на тренутне поделе. У том смислу се антрополошка анализа града темељи на искуству, уз повезивање макропроцеса културне хегемоније са микропроцесима отпора и друштвеног преображаја у контексту деиндустријализације и глобализације (Low 2006, 17–43). Једно такво истраживање ауторка је обавила на два главна трга у Сан Хозеу, главном граду Костарике, покушавајући да из перспективе друштвене производње и друштвеног обликовања простора схвати „начине којима јавни простор у урбаном друштву постаје семиотички кодирана и интерпретирана стварност”. Док се друштвена производња односи на „физичко стварање материјалног окружења”, друштвено обликовање је преображај простора у призоре и радње са симболичким значењем, и то захваљујући људском фактору (друштвена размена, сећања, представе, свакодневно коришћење материјалног окружења). Стога уједињење ове две перспективе доводи до *смештања културе и људског искуства у простору* (на енглеском *spatialization of culture and human experience*). На крају студије, ауторка закључује да на два посматрана трга постоји процеп између доживљаја и друштвеног обликовања јавног простора из угла њихових корисника. Тако ови тргови јесу „јавни форум за изражавање културних сукоба, друштвене промјене и настојања за друштвеним надзором” који се темељи на класи, родној сегрегацији и узрасту (Low 2006, 91–120).

Проучавање јавних простора помоћу ове перспективе донело је антрополозима флексибилан концепт простора, који не подвлачи само како се простор историјски и физички развијао ка свом садашњем облику, већ како се отелотворује кроз друштвену интеракцију и значења која му се приписују (Low 2006, 91–120). Тереза Калдеира зато наводи да је број чинилаца који утичу на начине којима људи приписују значења просторима у којима живе бесконачан. Градови својом стабилношћу и крутошћу обликују људске животе, одређујући какве врсте сусрета јесу могуће унутар јавног простора. Изградњом зидова добија се нова димензија сцене јавног живота (Caldeira 1996, 303–328). Тако је и са подељеним градовима, који су најчешће формално омеђени зидовима, рекама и другим границама. Осим физичке, подељени градови могу имати и симболичке, замишљене границе, које стварају поље јавног деловања људи.

Пошто је очевидно да су јавни простори места која у градовима попрамају велику пажњу јер се над њима води симболичка борба (Low, Taplin and Scheld 2005, 1–18), потребно је рећи да у етнички подељеним градовима ова борба бива још израженија. Тамо су поделе присутне како у физичком (зидови, реке), тако и симболичком (ставови, размишљања и понашања људи) смислу, јер једна група доживљава себе као угрожену, подређену у односу на другу. Самим тим, другачије је коришћење јавног простора који је заједнички само у архитектонском смислу. Ипак, тај простор се због етничких, религијских и других подела заправо раздваја и физички, па тако престаје да буде целовит (Silver 2010, 349–350).

Истраживачке теме у српској урбаној антропологији

Осим наведеног дела Весне Вучинић о просторном понашању у Дубровнику (Вучинић 1999), поље домаће урбане антропологије садржи и њено проучавање Старог сајмишта (Вучинић 1995), као и коришћења јавног простора од стране уметничке групе „Unlisted” у дворишту њене стамбене зграде на Врачару (Vučinić-Nešković 2012a) те на још неколико локација у Београду (Vučinić-Nešković 2012b). Поред тога, иста ауторка приметила је многе промене у кинеским градовма (Кунминг и Пекинг) након што их је посетила након двадесет година, при чему је значајно поменути двојезично (кинеско и енглеско) обележавање јавних простора (Вучинић-Нешковић 2009, 174–175).

Опсежан, библиографски преглед „урбаних” тема којима се бавила домаћа наука од својих почетака до савременог периода, дао је Срђан Радовић (Радовић 2017, 583–601). Овај аутор бавио се посматрањем и проучавањем града као текста, скупа симбола у простору који кажују више о једном социокултурном систему (Radović 2013). Тако су истражени београдски (х)одоними (називи улица) у контексту ишчитавања односа моћи, идеологије и грађења локалног идентитета, уз званичну верзију прошлости (Радовић 2014).

Значајни су и радови Гордане Љубоје о суседству на Дорћолу (Љубоја 1984), могућим правцима урбане антропологије (Љубоја 1984), те положају жене у урбаном суседству (Љубоја 1985). Блиском темом – проучавањем комшијских ритуала – бавила се Зорица Дивац (Дивац 2002). Гордана Горуновић своје истраживање посветила је једној локалној заједници у панчевачком стамбеном новоизграђеном насељу (Горуновић 2005), док су Драгана Антонијевић и Иван Ковачевић проучавали економско понашање становника једне зграде на Дорћолу (Antonijević i Kovačević 2013). Спој урбане антропологије и архитектуре уродио је плодом током истраживања врачарских дворишта и суседских односа у њима, па је дат и подстрек за будућа проучавања (Ковач i Ковач 2010). Истраживање употребе и (пре)обликовања јавног простора у Титовом Ужицу у периоду од 1946. до 1963. године предмет је докторске дисертације Бојане Богдановић (Богдановић 2011). Проблемима испитивања културе становања у граду бавила се Ласта Ђаповић (Ђаповић 1995). Иван Ђорђевић је истраживао улично прослављање Нове године у Београду (Ђорђевић 2004), док је Иван Ковачевић анализирао киоск и однос који се према њему мењао у различитим системима (Ковачевић 2006). Сродничке односе у граду проучавала је Зорица Ивановић (Ивановић 1988), док се Весна Петреска бавила тиме у Скопљу на релацији село–град (Петреска 2005).

Предлог да се оформи програм Београдских студија, на коме ће се главни град Србије посматрати као културни симбол, довео би до откривања неискрпног ресурса за будуће стручно профилисање (Жикић и Ристивојевић

2013, 29–43). Бојан Жикић бавио се когнитивним аспектом претварања физичког простора у културни простор, као и односом града и фудбала (Žikić 2007; Жикић 2012, 95–157). Ту је дипломски рад Иване Петровић о просторном изражавању српско-муслиманских односа у Сребреници (Петровић 2009), као и докторски рад Александра С. Павловића о свакодневици Срба у северној Косовској Митровици (Павловић 2016). Илдико Ердеи је сагледала политичку употребу културних елемената у Панчеву на прелазу из XIX у XX век, третирајући овај град као „прелазну форму” у смислу превазилажења дихотомије село–град (Ердеи 1993). Иста ауторка је у свом магистарском раду анализирала процес настајања политичких ритуала у Београду током протеста 1990–1993. године у односу на њихову просторно-временску компоненту, и то употребу јавних простора са циљем њихове ритуализације и симболичког обележавања (Erdei 1997). Милена Драгићевић Шешић идентитет града и његову симболичку вредност сматра кључном при изради стратегија градског развоја. Као вредан ресурс посматра суседства, јавне просторе и друге облике културе града (Dragičević Šešić 2009, 20–38).

Јавни простор(и) у етнички подељеним градовима

Прилике у којима „две или више друштвених група (социоекономских, културних, етничких или др.) живе међусобно одвојено, у различитим деловима одређне територије” назива се стамбена сегрегација (Massey and Denton 1988, 329–357 према: Раткај 2007, 77). Процес који је повезан са наведеним назива се центрификација, и „подразумева изградњу луксузних станова на местима где су раније живели сиромашни” (Vujić i Petrović 2005, 59). У том смислу Роберт Рицевски уводи нов термилошки спој *етничка центрификација*: „процес истискивања једне етничке групе другом”, што поткрепљује примером истраживања Тетова у Македонији, где је албанска заједница „истиснула” македонску (Rydzewski 2015, 13). Слична ситуација је у одређеном броју босанско-херцеговачких градова, посебно након рата који се водио на тој територији у периоду од 1992. до 1995. године. Етнички распоред у урбаним центрима није био строго одређен у смислу граница међу групама, док је после Дејтона то постао случај (Lamphere-Englund 2015, 2).

Коришћење јавних простора од стране различитих актера у различитим градовима мора се пратити на плану промене идеолошког, друштвеног и културног миљеа. Током распада бивше Југославије и после њега, нове политичке елите у новоствореним државама почеле су да осмишљавају како да премосте доба пре социјализма са вредностима новог друштва и тиме оправдају своје постојање и утемељење етничког идентитета. Традиција тако више није континуитет са претходним, већ бирање опсега елемената културе

из периода пре социјализма који одговарају садашњим политичким циљевима (Naumović 2009, 87–178). Пракса грађења споменика и меморијалних центара у „обе Југославије” пре Другог светског рата и после њега била је државни пројекат. Сваки систем жели да утемељи сопствене вредности овладавањем над јавним простором, шаљући даље поруке ка ширем друштву. У БиХ, зависно од „етничке преваге на одређеној територији”, тежило се нпр. присвајању или елиминисању споменика који подсећају на заједнички живот (Božić Marojević 2015, 175–180). Оживљавање старих традиција из доба пре 1941. године и раскид са социјалистичком прошлoшћу одлика је осталих земаља централне и источне Европе. Власт Лођа у Пољској наглашавају мултиетничност града у контексту европеизације и постсоцијалистичког преображаја друштва (Young and Kaczmarek 2008, 53–70).

Градови у Босни и Херцеговини

Када су у питању градови на подручју БиХ, Турци су освајањем овог поднебља 1463. године затекли средњовековне босанске градове, повезане са урбанитетом остатка тадашње источне и централне Европе (Dedić 2001, 167–192). Градови које данас познајемо на том подручју добили су свој облик захваљујући османској урбаној традицији. Настали су из два дела – чаршије (пословни део града) и махала (стамбени део града). У чаршији су своје место имале занатске радње и јавне институције, џамије, медресе, хамами итд. Идући ка периферији од чаршије, развијале су се стамбене четврти (џемати и махале) за сваку верску заједницу. Иако је службени језик био турски, у свакој од тих махала припадници одређене заједнице говорили су својим језиком, као и у чаршији. Исламизација, тј. прихватање исламско-оријенталне културе допринело је убрзаној урбанизацији босанских градова. То су осетиле и друге верске заједнице (православна, католичка, јеврејска), што се види кроз музику, језик, књижевност и друге елементе културе (Hadžibegović 2004, 12–13). Сличан урбани настанак имало је и Сарајево од некадашње Врхбосне, коју су Турци разорили приликом освајања Босанске краљевине (Mandić 1927; Skarić 1929). Мостар је такође настао овако, са првим махалама, које се развијају у току XVI века (Puljić 2011, 162), мада је на том месту постојало насеље на Неретви и пре доласка Турака (Yarwood 1999, 1).

За време аустроугарске владавине увећава се разлика између села и града због почетка индустријализације. Ствара се слој модерног грађанског друштва, који потискује занатлије и трговце. Убрзава се превоз робе, људи и идеја изградњом железничких пруга (Hadžibegović 2004, 16–18; 26–27). Сарајево се, од стране власти, поклањало више пажње него остатку БиХ током овог периода. После Првог светског рата ситуација се у босанско-хер-

цеговачким градовима није мењала, изузев што су очекивања да ће Сарајево постати један од центара новостворене државе изневерена (Donia 2006, 83; 157). У социјалистичкој Југославији убрзана индустријализација, масовно пресељење сеоског становништва у градове, потпуни раскид са пређашњим социоекономским уређењем, донео је градовима нови темпо развитка (Добривојевић 2008, 238–241). Девастације у току последњег рата трајно су измениле урбану етничку слику дотадашњих градова у БиХ. Стамбена сегрегација и етничка центрафикација допринеле су њиховом физичком и симболичком преображају.

Јавни простор(и) у Мостару

Примери грађевина које спајају људе, робу и идеје су мостови. Њихова конструкција утиче да људи различитих профила користе истоветан пут од једне до друге тачке у градовима, чиме они заправо бивају упућени једни на друге. Такви су примери Њујорка, Будимпеште и Париза. Међутим, мостови такође могу и да деле те самим тим постају симболи подела (Salamak and Fross 2016, 207–212). Упечатљиви примери јесу Мостар и Косовска Митровица, чији мостови деле њихове грађане не само физички већ и симболички. Стари мост, који је означавао стари поредак у Мостару, срушен је у току сукоба 1993. године. Иако га је обновила међународна заједница, није постао место поновног сусрета. Бошњачка заједница сматра да је мост веза са остатком њихове заједнице на другој страни реке, не са хрватском уопште, везујући свој наратив за страдање у рату. С друге стране, хрватска заједница на мост гледа као на отоманску заоставштину, форсирајући наратив о непреласку моста као начину опирања тренутној ситуацији. За обе заједнице мост представља одређени симбол (Björkdahl and Mannergren Selimovic 2015, 7–9) као део јавног градског простора. Драган Николић управо говори о томе како места предвиђена за „помирење” различитих група постају политизована и спорна, као што су то нпр. мостови у Мостару и Вишеграду. Преплитање значаја споменика културног наслеђа и колективних сећања људи мора се узети у обзир ако неко жели да разуме употребу одређеног простора кроз праксе људи (Nikolic 2008, 94–103).

Што се тиче урбане обнове, она је у Мостару текла већином под патронатом међународне заједнице, што је у свом делу *Rebuilding Mostar – Urban Reconstruction in a War Zone* детаљно обрадио један од учесника тог пројекта (Yarwood 1999). Данас је Мостар, тврде поједини аутори, индустријски девестиран и етнички подељен град, иако се налази у плодном делу Неретве и неколицине мањих речица, са могућношћу покретања одрживих пројеката, као што је еко-туризам или нека слична привредна грана (Djurasovic and Knieling 2015, 21–24). Урбицид, уништавање заједничких јавних простора и

грађевина (урбанитета уопште), раширена је појава у току рата, што је био и случај у БиХ. Мартин Кауард је обрадио овај концепт анализирајући мостарски Стари мост, мада је поменуо и неке друге грађевине које су страдале у току рата у другим градовима (Coward 2001). Емили Гунцбургер Макаш бавила се послератном обновом у граду на Неретви, критикујући злоупотребу Старог града, а тиме и Старог моста, коју су вршиле међународне организације у контексту понављања прича о помирењу, уместо стварног рада на том процесу и њему сличним активностима (Gunzburger Макаш 2012, 151–168).

Мост није једини јавни простор око кога се воде полемике у Мостару. Након што је потписан Вашингтонски споразум 1994. године, окончан је сукоб између Бошњака и Хрвата. Осим договора о стварању заједничке федерације, две стране договориле су се да владавина над Мостаром буде поверена представнику Европске уније на две године. Међутим, хрватска страна сматра да полаже право на целокупни урбани простор јер је Мостар током рата био престоница Хрватске републике Херцег-Босне.¹ Тако је изградња великог крста на брду Хум изнад Мостара, као и обнова звоника фрањевачке цркве, високог 107 метара, у старом градском језгру, симболички потврдила како хрватска заједница присваја јавни простор (Narang Suri 2009, 236). С друге стране, Бошњаци такође посматрају Мостар као свој град у потпуности, са истицањем његовог историјског значаја још од времена Османског царства. Посебно се залажу да Стари град буде међународно признат и препознат као део њиховог наслеђа у оквиру светске културне баштине. Реакција Бошњака на то што је за руководиоца Одељења за урбано планирање Града Мостара био изабран Хрват била је предлог да се оснује нови урбани институт, на чијем ће челу бити неко из њихових редова. Тако је било и са пројектом обнове хотела „Ружа” када су се две стране сукобиле око тога како треба спровести у дело одређена идејна решења (Narang Suri 2009, 236; 241; 265). Проблем око двојне административне и симболичке номенклатуре у Мостару јесте одлика граничних градова (енг. *frontier cities*), где се супротстављају две визије јавног простора, града уопште (Radović 2013, 168–178).

Ђулија Карабели је истраживала деловање Абарта, подружнице Омладинског културног центра Абрашевић, која је 2009. године покренула пројекат (*Re*)collecting Mostar. Циљ пројекта био је да се види како и на који начин се јавни простори користе у Мостару у контексту места сећања. Наиме, путем интервјуа са становницима сазнало се да су се некада људи окупљали заједнички много више него данас на трговима, мостовима и сл. Поред тога, уметничке изведбе су указивале на то да етничке поделе нису само симболичке и физичке, већ институционалне и бирократске. Врхунац пројекта био је одржавање Фестивала уметности, манифестације која је окупила госте из Берлина, Бејрута и Косовске Митровице на серијама предавања,

¹ Више о проглашењу и државном устројству ове творевине писано је у посебном чланку (Плићić 2008, 98).

изложби и других интерактивних радионица (Carabelli 2013, 54–62; 2016, 122–126). Поред овог пројекта, организација *ADA (Architecture-Dialogue-Art)* осмишљава и изводи радионице као што су *Mostar LAB* и *My City Youth City* те слична окупљања, где млади треба да изложе идеје о преуређењу јавног простора. Циљ је да се види у каквом граду људи желе да живе и да се направе могући напори у правцу спајања двеју страна.²

Јавни простор(и) у Сарајеву

Када је у питању Сарајево, пример јавне грађевине као што је мост у контексту етничких подела између различитих групација није присутан. Међутим, постоји један мост који је испуњен значењима због догађаја који су се на њему десили. Мост Суаде и Олге, назван по првим жртвама рата убијеним на том мосту током априла 1992. године, данас представља место „непрестаног спорења у вези са тумачењем рата и поновним промишљањем послератовског града”. На овом мосту, који се тада звао мост Врбања, убијене су Суада Дилберовић и Олга Сучић, за време демонстрација испред Парламента БиХ у вези са нарастајућим војним претњама у околини града. Током преласка масе преко моста убијене су ове две девојке, поставши симбол отпора према ратним сукобима мирним путем. Након нешто више од годину дана, на овом мосту убијени су момак и девојка (Србин и Бошњакиња), а слике забележене у тренутку после испалених хитаца обишле су свет. Били су то Бошко Бркић и Адмира Исмић, пар који је желео да напусти Сарајево. Тако је ово место постало значајно не само за Сарајлије већ и цео свет, као јавни простор колективног сећања и чвориште расплетања „прича о опсади Сарајева”. Поменути концепт *простора појављивања* Хане Арент може у том смислу да послужи као оквир помоћу кога се анализира садашња ситуација јавних градских простора који за становнике представљају места сећања на пређашње стање мира, ратне сукобе, као и тренутне поделе (Björkdahl and Mannergren Selimovic 2015, 9–11).

Више од половине јавних простора у Сарајеву (улица и тргова) изграђено је за време османске управе, док је нешто више од 30% изграђено током социјалистичке Југославије (Bejić 1973, 57–58). Символика суживота различитих етничких и верских заједница наглашена је током одржавања Зимских олимпијских игара 1984. године,³ да би десетак година након тога

² Више о самом пројекту може се наћи на веб-страници ове организације: <http://www.cadamostar.com/bs/cada-radionica-projekta-my-city-youth-city> (приступ: јануар 2019. године).

³ О обележавању Зимске олимпијаде и њеном значају у контексту симболике интеграције етнички мешовите државе БиХ писано је на другом месту (Moll 2014). Олимпијски идентитет у овом граду остао је снажно обележје јавног простора, што се види кроз то да ће Сараје-

око 60% зграда било оштећено или уништено (Lamphere-Englund 2015, 4). Детаљан преглед урбицида у Сарајеву може се пронаћи у једном чланку у коме се окривљује искључиво српска страна за рушење урбане целине током рата (Pirnat-Spahić 1992, 88). Обнова позоришта, музеја и олимпијског комплекса текли су спорије од изградње споменика и меморијалних центара жртвама рата, па је у том смислу обнова под патронатом страног фактора још једном желела да јавни простор учини видљивим у контексту ратних дешавања (Lamphere-Englund 2015, 7). Обликовање јавних простора након рата у Сарајеву заправо није имало само за циљ физичку већ и симболичку обнову, кроз непрекидно подсећање на жртве и дане разарања (DeWolf *et al.* 2013, 32–41). С друге стране, уколико упоредимо постојећу реконструкцију Вуковара после ратних дешавања 1991. године са претходно наведеном у Сарајеву, уочавамо да је у Вуковару обновљено старо градско језгро и други делови града онако како су изгледали пре рата. Приликом изградње нових објеката није нарушавана амбијентална целина града, уз заједничко деловање српских и хрватских стручњака (Марић 1994, 71–77).

Реакције на уређење јавног простора биле су бурне у Сарајеву када је 2014. године откривен споменик Гаврилу Принципу у истоименом парку у Источном Сарајеву. Наиме, док је српска заједница желела да истакне борбу за слободу као основни мотив ове личности током прославе стогодишњице Великог рата, бошњачка заједница непрекидно је истицала улогу жртве убијеног аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његове супруге Софије. Чак је покренута иницијатива да се обнови споменик на мосту где је брачни пар убијен, који је подигнут 1916. године, а затим уклоњен после три године.⁴ У Сарајеву је присутно још једно обликовање јавног простора које туристима и другим посетиоцима указује на то да је урбанитет опхрван сећањем на пређашњи рат. Тзв. „сарајевске руже” представљају површине настале ударом граната. Пошто обликом подсећају на цвеће, сарајевски новинари прозвали су их „крваве руже” и „камене руже” за време рата. Данас су ове површине испуњене црвеном смолом у функцији „обележивача колективног сећања”. Поред тога, на местима где су се догодила убиства цивила постављене су плоче на фасадама зграда које казују ко је, када и како убијен током рата. За разлику од ружа, ове плоче конкретно указују на своју функцију. Детаљним мапирањем и анализом ових места бавила се Мирјана Ристић, закључивши да су „руже” отворене за различита тумачења публике, док плоче јасно подсећају на ратне трауме (Ristic 2013, 111–122). Идеолошка и симболичка борба око простора одлика је граничних градова, што је случај са називима улица у Сарајеву и Источном Са-

во и Источно Сарајево заједно организовати Зимску олимпијаду младих (*EYOF, European Youth Olympic Festival*) током фебруара 2019. године. Види у: <https://eyof2019.net/ba/stranica.php?idstranica=48> (приступ: јануар 2019. године).

⁴ Види у: <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:496398-Princip-podelio-Sarajevo>. Види још: <https://handzar.jimdo.com/2015/11/20/spomenik-nadvojvodi-franji-ferdinandu-i-njegovoj-suprugji-vojvotkinji-sophie-u-sarajevu/> (приступ: јануар 2019. године).

рајеву (Radović 2013, 178–184). Емили Гунцбургер Макаш бавила се једним случајем (пре)обликовања јавног градског простора у Сарајеву. У питању је Трг ослобођења – Алије Изетбеговића, где се налази споменик под називом „Мултикултурни човијек” (Gunzburger Makas 2009, 2–6).

Закључак или подстрек за будућа проучавања?

После изнетог материјала о томе како се јавни простор и простори користе и промишљају у Мостару и Сарајеву, може се рећи да смештање културе и људског искуства у простору јесте важна тема за оне који се баве не само урбаном антропологијом већ и проучавањем градова уопште. Повезаност културног идентитета и географског простора нужна је за разумевање онога што се дешава у градовима, јер људи не комуницирају само преко простора, него и са простором. Дакле, културни контекст је изразито битан при анализи ових феномена (Pušić 2004, 1–6). У подељеним градовима борба више различитих етничких и религијских групација над симболиком јавног простора битно утиче на ставове, размишљања и понашања људи (Silver 2010, 349–350). Наведена грађа може послужити будућим истраживачима као основа за даље промишљање и осмишљавање тема везаних за симболику и употребу јавних простора у градовима.

Литература

- Богдановић, Бојана Б. 2011. *Политика употребе простора у социјалистичком периоду на примеру Титовог Ужица*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Вучинић, Весна. 1995. Антропологија у „дивљим” насељима: поглед на Старо сајмиште у Београду. *Гласник Етнографског института САНУ* 44: 168–184.
- Вучинић, Весна. 1999. *Просторно понашање у Дуборовнику*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Вучинић-Нешковић, Весна. 2009. Нека опажања о културним опречностима у савременој Кини: Кунминг и Пекинг двадесет година касније. *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 4.3: 161–195.
- Горуновић, Гордана. 2005. „Концептуални оквири етнолошко-антрополошког проучавања новог насеља у предграђу”. У *Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије*, ур. Сенка Ковач,

- 229–255. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Дивац, Зорица. 2002. „Комшијски ритуали”. У *Обичаји животног циклуса у градској средини*, Посебна издања Етнографског института САНУ 48, ур. Зорица Дивац, 227–234. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Добривојевић, Ивана. 2008. *Култура живљења у Југославији (1945–1955). Токови историје 1–2*: 236–248.
- Ђаповић, Ласта. 1995. Проблеми испитивања културе становања у граду. *Гласник Етнографског института САНУ* 44: 159–167.
- Ђорђевић, Иван. 2004. Улична прослава Нове године у Београду. *Гласник Етнографског института САНУ* 52: 81–90.
- Ердеи, Илдико. 1993. Руралноурбани континуум у Панчеву у дијахронијској перспективи. *Гласник Етнографског института САНУ* 42: 115–128.
- Жикић, Бојан. 2012. *Мисао, култура, идентитет*. Београд: Етнолошка библиотека.
- Жикић Бојан и Марија Ристивојевић. 2013. „Београд као културни симбол: могући темат етнолошког и антрополошког проучавања у оквиру покушаја формулисања предлога за *Београдске студије*”. У *Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu*, ур. Danijel Sinani, 29–48. Београд: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Ивановић, Зорица. 1988. Градска породица у систему сродничких односа. *Етнолошке свеске* 9: 155–167.
- Ковачевић, Иван. 2006. Киоск – критички оглед из урбане/политичке антропологије. *Гласник Етнографског института САНУ* 54.1: 127–143.
- Љубоја Гордана. 1984. Правци урбане антропологије. *Етнолошке свеске* 5: 5–10.
- Љубоја, Гордана. 1985. Неке социо-културне одреднице положаја жене у урбаном суседству. *Етнолошке свеске* 6: 5–10.
- Марић, Игор. 1994. Обнова Вуковара. *Архитектура и урбанизам* 1: 71–77.
- Павловић, Александар С. 2016. *Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице*. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Петреска, Весна. 2005. Урбано-руралните врски во сродничките односи (На примери на македонски миграциски семејства). *ЕтноАнтропоЗум* 5: 286–325.
- Петровић, Ивана. 2009. *Просторно изражавање српско-муслиманских односа у Сребреници пре и после рата 1990-их година*. Дипломски рад. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
- Радовић, Срђан. 2017. Урбана истраживања у етнологији и антропологији у Србији – од „удаљеног погледа” до „субдисциплине”. *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 12.2: 583–601.
- Радовић, Срђан. 2014. *Београдски одоними*. Београд: Етнографски институт САНУ.

- Раткај, Иван. 2007. Квантитативни показатељи стамбене сегрегације. *Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду* 55: 77–94.
- Скарић, Владислав. 1929. Постанак Сарајева и његов територијални развика у 15. и 16. вијеку. *Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини. Свеска за хисторију и етнографију* 2: 41–55.
- Антонијевић Драгана и Иван Ковачевић. 2013. Ogled iz antropologije sive ekonomije: ekonomsko ponašanje stanara jedne zgrade na Dorćolu. *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 8.1: 75–93.
- Вановић, Бранко. 2014. *Плјевајски корзо (1930–2004)*. Плјевља: Завичајни музеј Плјевља.
- Вејтић, Алија. 1973. *Улице и тргови Сарајева – Топографија, генеза и топонимија*. Сарајево: Музеј Града Сарајева.
- Бјоркдahl Annika and Johanna Mannergren Selimovic. 2015. A Tale of Three Bridges: Agency and Agonism in Peace Building. *Third World Quarterly* 37: 1–15.
- Божић Маројевић, Милка. 2015. „Место (I) наследа у простору памћења”. У *Друштво и простор. Епистемологија простора*, ур. Павле Милenković, Snežana Stojšin и Ана Пажванчић-Сизелј, 169–182. Београд и Нови Сад: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право и Филозофски факултет у Новом Саду.
- Caldeira, Tereza. 1996. Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. *Public Culture* 8.2: 303–328.
- Carabelli, Giulia. 2013. Living (Critically) in the Present: Youth Activism in Mostar (Bosnia Herzegovina). *European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans* 5.1 (8): 48–63.
- Carabelli, Giulia. 2016. ”Rubbers, Pens and Crayons: Rebuilding Mostar through Art Interventions”. In *Politics of Identity in Post-Conflict States. The Bosnian and Irish Experience*, eds. G. Vojvoda-Engstler and E. O’ Ciardha, 116–128. London and New York: Routledge.
- Coward, Martin. 2001. *Urbicide and the Question of Community in Bosnia-Herzegovina*. PhD diss. Newcastle University.
- Dedić, Enes. 2001. „Privjesak” evropskog urbaniteta: gradovi srednjovjekovne Bosne kao integralni dio urbaniteta istočno-centralne Evrope. *Bosna franciscana* 41: 167–196.
- De Wolf, Elizabeth, Serena Girani, Claudia Sinatra and Paula Szejnfeld. 2013. ”Dynamic Reflections on Sarajevo: An Open Dialogue on Memory, Identity and the City”. In *Re-constructing Sarajevo – Negotiating Socio-Political Complexity*, eds. Sofia Garcia and Bronwyn Kotzen, 32–41. London: LSE Cities Programme.
- Djurasovic, Aleksandra and Joerg Knieling. 2015. Urban Transition and Sustainability. The Case of the City of Mostar, Bosnia and Herzegovina. *Eastern Journal of European Studies* 6.1: 5–29.
- Donia, Robert J. 2006. *Sarajevo: biografija grada*. Сарајево: Институт за историју у Сарајеву.

- Dragičević Šešić, Milena. 2009. Kultura u funkciji razvoja grada – kulturni kapital i integrativna kulturna politika. *Kultura* 122–123: 20–40.
- Erdei, Ildiko. 1997. *Prostorno-vremenski obrasci novih političkih rituala u Beogradu 1990–1993*. Magistarski rad. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Gavrilović, Ljiljana. 1984. Korzo – iskazivanje generacijske polarizacije u strukturi grada. *Etnološke sveske* V: 33–37.
- Gungzburger Makaš, Emily. 2009. "Rebuilding Mostar: International and Local Visions of a Contested City and Its Heritage". In *On Location: Heritage Cities and Sites*, ed. D. Fairchild Ruggles, 151–168. New York: Springer.
- Gunzburger Makaš, Emily. 2012. "Urban Space after Dayton: National Identities and Reconstruction in Bosnia-Herzegovina". In *Re-Building Identity: Architecture and National Identity in the Ottoman Empire and The Balkans. Imagined Communities, Real Conflicts, and National Identities*. The 14th ASN World Convention Columbia University, New York, NY, April 23–25, 2009: 2–6.
- Hadžibegović, Iljas. 2004. *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu.
- Iličić, Gordana. 2008. Hrvati u BiH 1991–1995. godine: Nacionalni sukobi i uloga međunarodne zajednice u mirovnim procesima. *National Security and the Future* 3.9: 73–118.
- Janev, Goran. 2011. Ethnocratic Remaking of Public Space – Skopje 2014. *EFLA Journal* 1: 34–36.
- Jovanović, Vladan. 2009. Pseudo-European View among the Ruins of Orient: City of Skopje in Yugoslav National Policy 1918–1941. *ЕтноАнтропозум* 6: 115–139.
- Kovač Senka i Jelena Kovač. 2010. Vračarska dvorišta u prvoj deceniji XXI veka: Arhitektonsko-antropološko istraživanje susedskih odnosa. *Antropologija* 10.2: 9–23.
- Lamphere-Englund, Galen. 2015. "Rebuilding Sarajevo". In *The Aleppo Projects Papers*, 1–8. Budapest: Center for Conflict, Negotiation and Recovery, School of Public Policy, Central European University.
- Low, Setha, Dana Taplin, and Suzzane Scheld. 2005. *Rethinking Urban Parks. Public Space and Cultural Diversity*. Austin: The University of Texas Press.
- Low, Setha (ur.). 2006. *Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ljuboja, Gordana. 1984. *Susedski odnosi na Dorćolu*. Magistarski rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju.
- Mandić, Mihovil. 1927. Postanak Sarajeva. *Narodna starina* 6.14: 1–14.
- Mijić, Emilija. 2008. Primena folklornog dijamanta na idiokulturi novobeogradskog bloka 63. *Etnološko-antropološke sveske*, n. s. 1.12: 125–137.
- Miloradović, Jelena. 2002. *Korzo u Smederevskoj Palanci*. Diplomski rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.

- Mojanchevska, Katerina. 2001. *Challenges to Democratic Representation in the Public Space of Societies in Transition: Case Study of the City of Skopje*. Paper presented at the International RC21 Conference, Amsterdam 2011: 1–17.
- Moll, Nicolas. 2014. An Integrative Symbol for a Divided Country? Commemorating the 1984 Sarajevo Winter Olympics in Bosnia and Herzegovina from the 1992–1995 War until Today. *Croatian Political Science Review* 51.5: 127–156.
- Narang Suri, Shipra. 2009. *Urban Planing and Postwar Reconstruction Under Transitional Administrations: The case of Mostar*. PhD diss. University of York.
- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i IP „Filip Višnjić” a.d.
- Nikolic, Dragan. 2008. The Use and Abuse of Heritage: The Old Bridge in Post-War Mostar. *Ethnologica Scandinavica* 38: 94–103.
- Park, Robert Ezra. 1967. „Grad – predlozi za istraživanje ljudskog ponašanja u gradskoj sredini”. U *Urbana sociologija*, ur. Sreten Vujović i Mina Petrović, 78–100. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pirnat-Spahić, Nina. 1992. Destrukcija multikulturalnog grada: Sarajevo. *Informatica museologica* 23.1–4: 85–89.
- Puljić, Borislav. 2011. Mahale grada Mostara – Topografija, vrijeme nastanka i urbanističke odlike. *Prostor* 19.1 (41): 158–171.
- Pušić, Ljubinko. 2004. Sustainable Development and Urban Identity: A Social Context. *Spatium* 11: 1–6.
- Ristic, Mirjana. 2013. ”Silent vs. Rhetorical Memorials: Sarajevo Roses and Commemorative Plaques”. In *Proceedings of the Society of Architectural Historians, Australia and New Zealand: 30*, eds. Alexandra Brown and Andrew Leach, 111–122. Gold Coast, Queensland.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: XX vek.
- Rydzewski, Robert. 2015. Ethnic Gentrification: The Silent Fight for a Macedonian City. *ЕтноАнтропозум*: 9–35.
- Salamak, Marek and Klaudiusz Fross. 2016. Bridges in Urban Planing and Architectural Culture. *Procedia Engineering* 161: 207–212.
- Silver, Hilary. 2010. Divided Cities in the Middle East. *City and Community* 9.4: 345–357.
- Trpeski, Davorin. 2009. Monuments in the Post-socialist period: Examples from the City-hero in Macedonia. *ЕтноАнтропозум* 6: 96–113.
- Véron, Ophélie. 2016. Contesting the Divided City: Arts of Resistance in Skopje. *Antipode* 47.5: 1441–1461.
- Virt, Luis. 2005. „Urbanizam kao način života”. U *Urbana sociologija*, ur. Sreten Vujović i Mina Petrović, 111–127. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Vučinić Vesna i Smiljana Antonijević. 1998. Društvena funkcija i simbolika beogradskog korzoa u vreme Kraljevine Jugoslavije (1931–1941). *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 47: 85–101.
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2012a. BITEF Behind My Apartment Building: How an Anthropological Field Site (Literally) Came into My Backyard. *Antropologija* 12.3: 11–40.
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2012b. How UNLISTED Used Abandoned Public Spaces in Belgrade: An Anthropological Deliberation on Three BITEF Performances. *Етнолошко-антрополошке свеске*, н. с. 20.2: 77–104.
- Vujović, Sreten i Mina Petrović. 2005. „O klasičnoj i novoj urbanoj sociologiji”. U *Urbana sociologija*, ur. Sreten Vujović i Mina Petrović, 13–65. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Yarwood, John. 1999. *Rebuilding Mostar – Urban Reconstruction in a War Zone*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Young, Craig and Sylvia Kaczmarek. 2008. The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe. The Case of Łódź, Poland. *Europeand Urban and Regional Studies* 15.1: 53–70.
- Žikić, Bojan. 2007. Kognitivne priče za dečake: urbani folklor i urbana topografija. *Етнолошко-антрополошки проблеми*, н. с. 2.1: 73–108.

Извори

- <http://www.cadamostar.com/bs/cada-radionica-projekta-my-city-youth-city>.
- <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:496398-Princip-podelio-Sarajevo>.
- <https://handzar.jimdo.com/2015/11/20/spomenik-nadvojvodi-franji-ferdinandu-i-njegovoj-suprugi-vojvotkinji-sophie-u-sarajevu/>.
- <https://eyof2019.net/ba/stranica.php?idstranica=48>.

Bogdan Dražeta

**DRAFT OF THE RESEARCH OF URBAN PUBLIC SPACES
IN MOSTAR AND SARAJEVO**

Summary

The text presents a draft of the research of public urban spaces in Mostar and Sarajevo, concerning the way they were used and re-shaped in the period after the end of the war in 1995. This topic has been approached on the basis of scientific and professional literature having in mind the current situation in these cities. The above material can be used by future researchers as the basis for further reflection and inspiration for topics related to symbols and the use of public spaces in cities.

МУЗЕОЛОГИЈА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

Оригинални научни рад

026:004(497.11)"2009/..."
069(497.11)

*др Бојана Богдановић**
Етнографски институт САНУ

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА БИБЛИОТЕЧКЕ ГРАЂЕ И ИЗВОРА У СПЕЦИЈАЛНОЈ БИБЛИОТЕЦИ МУЗЕЈА НА ОТВОРЕНОМ „СТАРО СЕЛО” У СИРОГОЈНУ: ПРЕДЛОГ ПРОЈЕКТА *ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА***

Рад указује на значај процеса дигитализације у савременом библиотекарству. Поред прегледа општих (правних) одредби специјалних библиотека те њиховог позиционирања у установама културе, у раду се даје осврт на специјалну библиотеку Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну, која је, у складу са Законом о библиотечко-информационој делатности, 2015. године уписана у регистар библиотека који води Библиотека града Београда и у Централни регистар библиотека Народне библиотеке Србије. Полазећи од чињенице да „готово нема библиотеке у свету која није схватила све предности дигитализације и која није на неки начин већ ушла у пројекат изградње дигиталних колекција”, истиче се неопходност да се систематски приступи дигитализацији дела библиотечке грађе и извора у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну и створи лако претражива и релевантна платформа са преко 100 издања (каталози изложби, програма и пројеката, тематске публикације, зборници, монографије и остало). Предлог је изложен у форми пројекта *Дигитална библиотека*.

Кључне речи: дигитализација, специјалне библиотеке, Музеј на отвореном „Старо село” у Сирогојну, *Дигитална библиотека*.

* bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

** Текст је резултат рада на пројекту бр. 177026, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Специјалне библиотеке: опште одредбе

Библиотека (грч. βύβλυοθήκη) представља сређену збирку записа, чији се медији и техника с развојем друштва мењају, као и њена улога у дисеминацији документираног знања и информација (Mesić 1991, 149). Према садржају библиотечко-информационе грађе и извора и према профилу корисника, Закон о библиотечко-информационој делатности библиотеке разврстава на следеће типове: национална библиотека, јавна библиотека, школска библиотека, високошколска библиотека, универзитетска библиотека, библиотека научноистраживачког института и установе, специјална библиотека, као и информациони центри при другим установама, организацијама или удружењима. У теорији библиотекарства још увек није пронађена задовољавајућа дефиниција специјалне библиотеке (Milunović 2005, 209). Међусобно различити приступи њеном проучавању и разумевању резултирали су бројним синонимима: „библиотеке у саставу”, „техничкоинформативни центри”, „научноинформативни центри” итд. С друге стране, начин оснивања, профил корисника, делатност, као и положај специјалних библиотека у оквиру јединственог библиотечко-информационог система Републике Србије, јасно су правно дефинисани чланом 53 Закона о библиотечко-информационој делатности.

Драгана Милуновић у раду „Специјалне библиотеке у Републици Србији” наводи да, иако су послови који се обављају у специјалним библиотекама сродни, често идентични, и врше се на исти или сличан начин као и у библиотекама општег типа, између њих постоје јасно уочљиве разлике, које дефинишу категорије информација које су у специјалним библиотекама у корелацији са задацима матичне организације у чијем се саставу налазе (како по природи њене делатности, тако и по везаности за текуће програме рада) (Milunović 2005, 210).

Специјалне библиотеке су у надлежности народних матичних библиотека у центрима округа, према територијалном принципу, осим специјалних библиотека у научним и научноистраживачким установама које су у надлежности Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду, Библиотеке Матице српске у Новом Саду и Народне и универзитетске библиотеке „Иво Андрић” из Приштине (Митрић, 1).

Као организационе јединице у саставу других институција, специјалне библиотеке могу обављати библиотечку делатност само уколико су уписане у регистар библиотека. Према бази података Народне библиотеке Србије, „Мрежа библиотека Србије” (МБС) 8. јануара 2013. године у Србији има укупно 2.276 библиотека, односно 240 специјалних библиотека (Ињац 2013, 5).

Специјалне библиотеке у установама културе

Установа културе је дефинисана као правно лице основано ради обављања културне делатности којом се обезбеђује остваривање права грађана, односно задовољавање потреба грађана, као и остваривање другог законом утврђеног интереса у области културе. Установе културе обухватају установе заштите културних добара и установе у области савременог културног стваралаштва, односно институције у надлежности Министарства културе (музеји, архиви, кинотеке, заводи за заштиту споменика културе и позоришта).¹

У појединим прописима који регулишу област културе дефинисана је обавеза установе да има библиотеку. Правилником о ближим условима за почетак рада и обављање делатности установа заштите културних добара прописују се ближи услови у погледу просторија, техничке опреме и стручног кадра.² За сваку врсту установа посебно се утврђују услови да може почети с радом и обављати делатност ако, између осталог, има и просторије за смештај библиотеке (Митрић, 3).

Укупно 68 библиотека или 26,3% регистрованих налази се у установама културе (22 у Војводини и 46 у централној Србији). Њихов укупан број знатно је већи од постојећег броја регистрованих, с обзиром на то да је још неколико десетина библиотека формирано у оквиру различитих музеја, архива, завода за заштиту споменика културе, позоришта, а да нису уписане у Централни регистар Народне библиотеке Србије (Митрић, 2).

Унутар организационих структура установа културе положај стручних библиотека је врло неуједначен и углавном се третирају као помоћне стручне службе.

Специјална библиотека Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну

Библиотечка делатност дефинисана је чланом 18, тачком 6 Статута Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну, према коме је један од задатака Музеја „прикупљање библиотечког материјала путем куповине, размене,

¹ Закон о култури (*Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 13/2016 и 30/2016 испр.). Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html.

² Правилник о ближим условима за почетак рада и обављање делатности установа заштите културних добара (*Службени гласник РС*, бр. 21/95). Доступно на: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwjphfGo3-jgAhVFblAKHbO_BrgQFjABegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.kultura.gov.rs%2Fdocs%2Fdokumenti%2Fpr-opisi-iz-oblasti-kulture%2Fpravilnik-o-blizim-uslovima-za-pocetak-rada-i-obavljanje-delatnosti-ustanova-zastite-kulturnih-dobara-.doc&usq=AOvVaw1U-G6PymfTK7AmQINYS1Wm

поклона и завештања, његово чување и стручна обрада уз могућност коришћења за потребе стручног и научног рада у Музеју”.³

Систематизацијом радних места у Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну из 2016. године музејски едукатор – библиотекар „креира и спроводи набавну политику библиотеке попуњавањем фондова свим видовима набавке и формира и води посебне збирке; обрађује све облике библиотечно-информационе грађе и извора, пружа корисницима библиотечно-информациону грађу; креира стратегију дигитализације и формира и води дигиталне збирке и базе података”. Део послова музејског едукатора – библиотекара регулисан је и Правилником о издавачкој делатности из 2014. године.

Специјална библиотека Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну је, у складу са Законом о библиотечно-информационој делатности, 2015. године уписана у регистар библиотека који води Библиотека града Београда и у Централни регистар библиотека Народне библиотеке Србије.

Према попису библиотечке грађе и извора који је у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну обављен у периоду од 2. фебруара 2015. године до 24. марта 2015. године, установљено је да библиотечки фонд чини укупно 3.112 библиотечких јединица. Од тога је у Књигу инвентара за монографске публикације уписано 2.439 библиотечких јединица, док је у Књигу инвентара за серијске публикације уписано 673 библиотечке јединице.

Надзор над стручним радом Специјалне библиотеке Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну врши Народна библиотека Ужице.

Простор није наменски грађен за библиотеку и укупне је површине 30 м².

Библиотечку опрему чине полице за књиге (60 м), два читаоничка стола и два радна стола.

Техничку опрему чине скенер (Canon – Canoscan Lide 25) и штампач (Hp LaserJet 1200), док рачунарску опрему чини десктоп рачунар.

Библиотечку грађу и изворе користе првенствено запослени и сарадници Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну.

³ Статутом Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну специјална библиотека није дефинисана као посебна организациона јединица.

Од теорије до праксе дигитализације библиотечке грађе и извора

„Дигитализација је будућност и културе и науке, јер је то нешто што ће нас заиста приближити, олакшати посао и повезати”

(„Digitalizacija bibliotečke građe već počela”, 2016).

Дигитализација превазилази сам технички процес обраде материјала који се дигитализује, јер подразумева низ поступака који збирно доводе до промене концепта приступа и коришћења библиотечке грађе и извора. Оливера Порубовић-Видовић у раду „Дигитализација – изазов данашњице, потреба будућности” наводи да „дигитализација подразумева више послова, више корака, различите природе, различитог трајања и логичког места у ’производном процесу’, чија ће заједничка реализација довести до дигиталног документа као финалног, али не и заувек формираног продукта” (Порубовић-Видовић, 51). Правилником о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора дефинисане су фазе процеса конверзије библиотечко-информационе грађе и извора из физичког у дигиталне облике, као и генерисање изворно дигиталне библиотечко-информационе грађе и извора, са циљем стварања дигиталних докумената односно објеката. Према наведеном правилнику, дигитализација се састоји из следећих фаза:

- 1 одређивање приоритета и опсега дигитализације,
- 2 одабир и припрема библиотечко-информационе грађе и извора за дигитализацију
- 3 креирање и управљање метаподацима
- 4 стварање дигиталних докумената процесом дигитализације или стварање изворно дигиталних докумената
- 5 стварање претраживог текста коришћењем алата за оптичко препознавање текста
- 6 формирање и обрада дигиталних збирки
- 7 формирање дигиталне библиотеке
- 8 дуготрајно чување дигиталних објеката
- 9 обезбеђивање сигурносне копије
- 10 обезбеђивање приступа дигиталној збирци односно библиотеци.⁴

⁴ Више о свакој од наведених фаза процеса дигитализације в. у Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора (Службени гласник РС, бр. 102/17 од 15. новембра 2017). Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-bibliotecko-informacione-gradje-i-izvora.doc>.

Неопходност дигитализације библиотечко-информационе грађе и извора прописана је чланом 44 Закона о библиотечко-информационој делатности:

- Библиотека има обавезу да континуирано ради на дигитализацији библиотечко-информационе грађе и извора као дела културног наслеђа Србије.
- Народна библиотека Србије спроводи и координира послове на дигитализацији библиотечко-информационе грађе и извора у Републици Србији.
- Ближе услове за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора прописује министар надлежан за културу.⁵

Препоруке Националног савета за културу из 2013. године под унапређењем дигитализације културног наслеђа у библиотекама подразумевају:

- стручну и финансијску подршку библиотекама на пољу дигитализације од стране свих надлежних органа на републичком, покрајинском и локалном нивоу,
- материјалну подршку Министарству културе и Народној библиотеци Србије на координацији дигитализације грађе и извора у библиотекама Србије,
- подстицање библиотека за веће учешће у међународним пројектима дигитализације културног наслеђа (Ињац 2013, 16).

Последњи у низу правних докумената је Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора, донет 2017. године са циљем да се дефинишу ближи услови за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора у погледу сврхе, циљева и опсега дигитализације библиотечко-информационе грађе и извора, стварања дигиталних докумената, формирања и обраде дигиталних збирки и библиотека, чувања дигиталних објеката, обезбеђивања приступа дигиталним збиркама и решавања других питања која су од важности за вођење базе дигитализоване библиотечко-информационе грађе.⁶

Весна Ињац у раду „Светска дигитална библиотека: сан или виртуелна стварност” наводи да „готово нема библиотеке у свету која није схватила све предности дигитализације и која није на неки начин већ ушла у пројекат изградње дигиталних колекција” (Ињац 2002, 237). У наведени процес укључиле су се библиотеке широм Србије, које постепено реализују дигитализацију целокупног библиотечког фонда, кроз правилно архивирање, заштиту и чување. Јованка Станојевић у чланку „Дигитализација библиотечке грађе у библиотекама Борског округа”, објављеном 16. октобра 2015. године на порталу *Eastside*, наводи да је то „обиман и захтеван посао који

⁵ Закон о библиотечко-информационој делатности (*Службени гласник РС*, бр. 52/11). Доступно на: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3047.

⁶ Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора.

подразумева финансијска средства и добру опрему, па су то неки од разлога који успоравају овај важан корак на путу до све траженијих књига у дигиталном формату”. Весна Ињац је у Извештају о стању у библиотечко-информационој делатности и препорукама за унапређење те делатности, који је Национални савет за културу усвојио на Шеснаестој редовној седници, одржаној 6. марта 2013. године, истакла да је Народна библиотека Србије изградила дигиталну библиотеку са око 1,5 милиона дигиталних јединица у око 100 различитих збирки и тиме постала највећа дигитална библиотека у Србији и региону. Управо захваљујући својој дигиталној библиотеци, Народна библиотека Србије је постала пуноправан партнер у многим светским и европским пројектима везаним за дигитализацију (*The World Digital Library, The European Library, Europeana, The International Children’s Digital Library, EMBARK, European Collections 1914–1918* итд.) (Ињац 2013, 16). Народна библиотека Србије је иницирала и дигитализацију грађе и извора у матичним библиотекама у Србији, од којих су неке биле мање, а неке више спремне и успешне.

Да је дигитализација препозната као један од приоритета у српском библиотекарству, показују и други бројни реализовани пројекти у области дигитализације. Један од примера добре праксе је *Дигитална библиотека Центра за дигитализацију Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку*.⁷ *Дигитална библиотека*, као дугогодишњи програм дигитализације библиотечке грађе и извора из фондова чачанске градске библиотеке, за циљ има очување и већу доступност локалне културне баштине у дигиталном облику. На годишњем стручном скупу библиотекара Србије „Библионет 2009” у Сомбору јуна 2009. године *Дигитална библиотека* је проглашена најбољим пројектом јавних библиотека Србије за период 2006–2009. године. Поред наведене институције, Тамара Бутиган-Вучај је на конференцији пројекта *ACCESS IT* у Библиотеци града Београда 15. октобра 2010. године као примере добре праксе издвојила и Народну библиотеку у Крушевцу.

⁷ Центар за дигитализацију Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку, који је оформљен почетком 2008. године као први међу јавним библиотекама Србије, представља изванредан пример институционализованог рада на дигитализацији завичајне грађе који се у овој библиотеци спроводи од 2006. године. Центар је задужен да пројектује, организује, води и предлаже све активности везане за дигитализацију грађе, њено дугорочно чување, заштиту и коришћење од стране запослених и корисника (<http://www.cacak-dis.rs/digital/impresum>).

Дигитализација библиотечке грађе и извора у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну: предлог пројекта *Дигитална библиотека*

„Дигитална библиотека је на известан начин постала императив савременог развоја библиотека”

(Inјас 2002, 248).

У Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну 2014. године реализован је пројекат *Сигнализација* са циљем да се замени постојећа визуелна и изради нова дигитална сигнализација музејске поставке. Поред постављања *показивача правца кретања, информационих табли* на музејске објекте, *телескопа* изван музејских домаћинства, *редизајнирања ентеријера* музејске пријемнице и постављања *осталих табли* на објекте ван музејске поставке, наведени пројекат подразумевао је и *израду веб-портала* Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну (<http://www.sirogojno.rs>). За креирање и техничку израду веб-портала уложена је половина предвиђених средстава добијених од Министарства културе и информисања Републике Србије за реализацију пројекта. У структури веб-портала као засебна целина издвојене су *Публикације*. У оквиру наведене целине налазе се следеће подгрупе: *Зборник, Штампана издања, Каталози и Сликовнице за децу*. Динамику ажурирања података на веб-порталу дефинише издавачка делатност Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну.

Међутим, уочени су како технички (немогућност претраживања), тако и садржински (доступност само дела библиотечке грађе и извора чији је издавач Музеј на отвореном „Старо село” у Сирогојну) недостаци наведеног дела веб-портала, који није био резултат дугорочне стратегије укључивања Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну у процес дигитализације библиотечке грађе и извора већ привремено решење.⁸ Потреба за јасно осмишљеним начинима и циљевима дигитализације библиотечке грађе и извора у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну јавља се као неопходност коју је могуће пројектно реализовати.

Због прегледности рада, предлог пројекта *Дигитална библиотека* биће презентован кроз следеће сегменте: опис пројекта, партиципанти, динамика реализације према етапама, циљ пројекта и очекивани резултати.

⁸ Иако веб има многе карактеристике дигиталне библиотеке, као и чињеница да без веба ни дигитална библиотека не би могла да постоји, он не представља сам по себи дигиталну библиотеку, најпре због тога што не нуди организоване информационе изворе, односно целовит систем знања. Веб не подразумева ни принципе развоја и изградње колекција карактеристичне и за традиционалне и за дигиталне библиотеке, а дигитални документи на веб-у нису креирани са циљем да буду дугорочно доступни и чувани (Inјас 2002, 237).

• **Опис пројекта**

Потреба да библиотечка грађа и извори у специјалној библиотеци буде доступна најширем кругу корисника у Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну препозната је 2014. године, што је резултирало објављивањем постојећих дигиталних издања на веб-порталу наведене установе културе. Међутим, наведени начин се показао као недовољно добро и практично техничко решење. Имајући у виду расположиве ресурсе, у складу са дефинисаним општим циљевима дигитализације у циљу очувања културног и научног наслеђа Републике Србије (обим библиотечке грађе и извора, опрема, кадар и буџет), *Дигитална библиотека* подразумева дигитализацију *дела* библиотечке грађе и извора у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну и стварање лако претраживе и релевантне платформе са преко 100 издања (каталози изложби, програма и пројеката, тематске публикације, зборници, монографије и остало). Питање успостављања критеријума селекције библиотечке грађе и извора који ће бити дигитализовани намеће се као кључно. С обзиром на то да је библиотечку грађу и изворе потребно сагледати са свих аспеката (конзервацијског, правног, етичког, технолошког итд.), критеријуми селекције су бројни. Нарциса Пуљек-Бубрић и Ферида Богућанин у тексту „Изазови дигитализације: креирања дигиталне библиотеке и очувања дигиталне грађе” наводе да се „у првом реду треба бирати грађа која је у јавном власништву и/или грађа на коју не постоје ауторска права” (Puljek-Bubrić i Vogućanin 2010). Имајући у виду да од свог оснивања, 1992. године, Музеј на отвореном „Старо село” у Сирогојну има издавачку делатност, селекција библиотечке грађе и извора се може базираати на наведеном критеријуму, који у стручној литератури свакако није општеприхваћен као најважнији или приоритетан.⁹ То би, закључно са 2016. годином, подразумевало дигитализацију следеће библиотечке грађе и извора:

- 1) каталози изложби, програма и пројеката – 68 библиотечких јединица,
- 2) тематске публикације:
 - а. стари занати – 8 библиотечких јединица,
 - б. дечије публикације – 6 библиотечких јединица,
- 3) зборници – 7 библиотечких јединица,
- 4) монографије – 10 библиотечких јединица,
- 5) остало (мапе и цртежи) – 2 библиотечке јединице.

• **Партиципанти**

- 1) руководилац пројекта,
- 2) сарадник за техничку припрему материјала,
- 3) сарадник за израду дигиталне платформе,
- 4) консултант.

⁹ Више о критеријумима селекције в. у Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора.

- **Динамика реализације према етапама**

- 1) *Јануар–јун*: имајући у виду да је од укупног броја библиотечких јединица чији је издавач Музеј на отвореном „Старо село” у Сирогојну до сада дигитализовано мање од 30% (од чега је мање од половине публиковано на веб-порталу), прва фаза пројекта подразумева техничку припрему материјала и реализацију техничког процеса дигитализације. *Технички поступак* дигитализације дефинисан је врстом материјала који се дигитализује. С обзиром на то да библиотечку грађу и изворе у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну не чине рукописи, штампани текстови са slabим контрастом или штампани текстови којима су придодате руком писане белешке, као ни материјал за који постоји опасност од оштећења, технички поступак дигитализације се може свести на процес *скенирања*¹⁰ (на оригиналу или на микрофилму, у боји или у црно-белој техници). Орнела Резиновић у чланку „Дигитализација у масовном облику”, објављеном 25. децембра 2013. године на порталу *Grafx*, наводи да скенери могу бити равни, ротациони или скенери са призмом за скенирање старих и оштећених књига. После скенирања потребно је урадити и оптичко препознавање карактера (OCR – *Optical character recognition*); за реализацију наведене фазе пројекта неопходно је набавити адекватну техничку опрему (Skener A4 Canon DR-M160II).
- 2) *Јун–децембар*: имајући у виду да се дигитални документи могу електронски обрадити у оквиру електронских каталога, база података и дигиталних репозиторијума и да обрада дигиталних докумената почива на утврђеним сетовима метаподатака,¹¹ друга фаза пројекта подразумева израду дигиталне *базе података* са унетим релевантним подацима по принципима који се ослањају на *Dublin Core* модел креирања метаподатака.

- **Циљеви пројекта**

- 1) *Стварање дигиталне збирке*: дигитална збирка је скуп дигиталних објеката организованих по одређеном принципу, по врсти докумената или библиотечке грађе и извора из којих су настали, по теми, садржају, аутору, пореклу или неком другом принципу. Дигиталне збирке треба да буду доступне, као логички повезане и одрживе целине, подржане неопходним услугама за претраживање и коришћење.¹²

¹⁰ Поред скенирања, технички поступак дигитализације подразумева и *унос текста у дигиталном облику* (које се најчешће примењује код рукописа, штампаног текста са slabим контрастом или штампаног текста којем су придодате руком писане белешке) и *фотографисање* текста дигиталним фото-апаратом (које се најчешће примењује код материјала за које постоји опасност од оштећења).

¹¹ Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечке грађе и извора.

¹² Исто.

Дигитална збирка у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну представљала би заокружену целину како у правном (издавач наведених библиотечких јединица је Музеј на отвореном „Старо село” у Сирогојну), тако и у садржинском смислу (наведене библиотечке јединице имају јединствен тематски контекст – културно наслеђе динарске регије).

- 2) *Доступност грађе уз могућност приступа и претраживања (онлајн или офлајн)*: приступ дигиталној збирци и/или виртуелној библиотеци омогућен је када су дигитални објекти који је чине доступни корисницима или у физичком простору библиотеке или у виртуелном простору путем интернета ради остваривања могућности за отварање података ка широком кругу корисника,¹³ при чему би нарочито требало водити рачуна о потребама и специфичностима различитих корисничких група. Узимајући у обзир специфичан географски положај наведене установе културе (удаљеност од градских центара чини да библиотечка грађа и извори буду на располагању за коришћење уском кругу корисника: локалном становништву, запосленима и сарадницима Музеја на отвореном “Старо село” у Сирогојну), доступност грађе уз могућност приступа и претраживања је један од приоритета пројекта *Дигитална библиотека*.
- 3) *Заштита грађе*: дигитализација ради заштите извора има два основна облика. Уместо самих извора на коришћење се могу давати дигиталне копије, чиме се извори чувају од могућих оштећења током коришћења, преношења, превоза или других поступака. Поред тога, дигиталне се копије могу користити и као сигурносне копије, које у случају губитка или знатнијег оштећења извора могу барем делимично надокнадити тако настао губитак.¹⁴ Имајући у виду да се музејска издања штампају у тиражима мањег обима (300 примерака), након међуинституционалне размене и/или продаје публикација, у библиотечком фонду се налазе само обавезни примерци појединих издања (првенствено каталога изложби, програма и пројеката); дигитализацијом би се заштитила библиотечка грађа и извори у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну, чији је преостали тираж сведен на минимум, а чије реиздање имплицира питање потребе и исплативости.
- 4) *Праћење општих тенденција у области дигитализације*: с обзиром на чињеницу да се специјална библиотека Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну, упркос савременим тенденцијама у области дигитализације (законске регулативе, реализовани пројекти других

¹³ Исто.

¹⁴ Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe. Dostupno na: http://europski-fondovi.eu/sites/default/files/dokumenti/Nacionalni_program_digitalizacije_arhivske_knji%C5%BEEni%C4%8Dne_muzejske_gra%C4%91e.pdf.

релевантних институција итд.), није у довољној мери и на систематски начин укључила у наведени процес, дигитализација библиотечке грађе и извора се препознаје као један од приоритета.

• **Очекивани резултати**

- 1) видљивија библиотечка грађа и извори у специјалној библиотеци Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну,
- 2) проширење корисничке заједнице,
- 3) почетак систематичног укључивања специјалне библиотеке Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну у процес дигитализације.

Литература

- „Digitalizacija bibliotečke građe već počela”. 2016. RTV, 28. oktobar (приступ: 24. новембра 2017, http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/digitalizacija-bibliotekke-gradje-vec-pocela_769243.html).
- Injac, Vesna. 2002. Svetska digitalna biblioteka – san ili virtualna stvarnost. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 4.1: 235–250.
- Injac, Vesna. 2013. „Analiza stanja i preporuke za unapređenje bibliotečko-informacione delatnosti u Srbiji”. Rad predstavljen na *Šesnaestoj redovnoj sednici Nacionalnog saveta za kulturu*, 6. Mart, Beograd.
- Zavičajne zbirke – čuvari kulturnog nasleđa i identiteta*. Zenica, 29–30. oktobra.
- Mesić, Đurđa. 1991. Narodna knjižnica – prilog određenju pojma. *Zbornik radova Fakulteta organizacije i informatike Varaždin* 15: 145–159.
- Milunović, Dragana. 2005. Specijalne biblioteke u Republici Srbiji: stanje u 2003. godini i prioriteti razvoja sa predlogom mera za unapređenje. *Infoteka* 6.3: 209–215.
- Митрић, Марина. Специјалне библиотеке у установама културе – стање и проблеми (приступ: 21. новембра 2017, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2619).
- Porubović-Vidović, Olivera. 2001. Digitalizacija – izazov današnjice, potreba budućnosti. *Arhiv* II.2: 50–60.
- Puljek-Bubrić, Narcisa i Ferida Bogučanin. 2010. „Izazovi digitalizacije: kreiranja digitalne biblioteke i očuvanja digitalne građe”. Rad predstavljen na 2. međunarodnom simpoziju *Digitalizacija kulturne baštine Bosne i Hercegovini*, 17–19. Maja, Sarajevo.

Dr Bojana Bogdanović

**DIGITIZATION OF LIBRARY MATERIAL AND RESOURCES
IN THE SPECIAL LIBRARY OF THE OPEN-AIR MUSEUM
“OLD VILLAGE” IN SIROGOJNO: PROPOSAL OF PROJECT
DIGITAL LIBRARY**

Summary

The paper points out the significance of the digitization process in contemporary library work. Besides reviewing general (legal) provisions of special libraries and their positioning in cultural institutions, the paper focuses on the special library of the Open – air Museum “Old Village” in Sirogojno, which, in accordance with the Law on Library /Informational Activity entered in the register of libraries run by the City Library of Belgrade and the Central Library of the National Library of Serbia in 2015. Starting from the fact that “there is virtually no library in the world that did not realize all the advantages of digitization and which has not already entered the project of building digital collections”, the necessity is emphasized to systematically approach the digitization of library material and resources in the special library of the Open – air Museum “Old Village” in Sirogojno in order to create an easily searchable and relevant platform with over 100 editions (exhibitions catalogs, programs and projects, thematic publications, collections of works, monographs and other). The proposal is presented in the form of the Digital Library project.

Прегледни рад

069.51:688.7(497.11)"195"
792:316.728-053.2(497.11)"1954/1956"(093.3)

Сузана Антић
Народни музеј Зајечар

ЛУТКАРСКО ПОЗОРИШТЕ У ПОСТАВЦИ ИЗЛОЖБЕ О ДЕЧЈИМ ИГРАЧКАМА: О ЕТНОГРАФСКОЈ МУЗЕОЛОГИЈИ И КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ

Поставка вишезначне музејске изложбе „Мила моја – дечје играчке од праисторије до данас” говори о културном феномену детињства и одрастања кроз миленијуме. У пољу у коме су путем етнографске музеологије изражени ставови о односу индивидуалног према колективном, личном и друштвеном сазревању кроз различите периоде детињства, младости и старости, своје место пронашао је и дечји театар, конкретно, луткарско позориште у Зајечару. Посредством изабраних чланака локалног листа *Тимок* из времена настанка и почетног замаха луткарског позоришта могуће је указати на постојање једног од нивоа порука изложбе, којом се до циљних група транспонује проблематика очувања и одржавања идентитета у оквирима музеолошки осмишљене презентације културе детињства и одрастања у јединственом пресеку време–простор по завршетку Другог светског рата.

Кључне речи: дечје играчке, етнографска музеологија, култура детињства, социјализација, луткарско позориште.

Уводни део

Савремено доба са дословно већ ноторном редунданцом разноврсних информација у нашим, како личним, тако и друштвеним, културним и цивилизацијским односима, неупитно представља значајан чинилац на основу кога је могуће преиспитивати и аргументовати одређене културне појаве у својству већ одређених или, у скорој или даљој будућности, могућих праваца у очувању наслеђа.¹ Између осталих, питање детињства и одрастања у сваком случају представља једну од тема којом се треба увек изнова бавити и разрешавати, поготову у кључу заштите и очувања културног наслеђа (Живковић 2018, 3). У том правцу посматрана, изложба „Мила моја – деције играчке од праисторије до данас” групе аутора из шест музеја Србије представља још један вредан допринос у приближавању културе детињства данашњим музејским посетиоцима, а путем њих и широј друштвеној заједници. У широком захвату којим су музејски стручњаци покушали да укажу на обрасце и моделе израде, а потом конкретне резултате – деције играчке као културна сведочанства о вишемиленијумском континуитету у постојању, развоју и променама у схватању о већ наведеној култури детињства и одрастања – посебну пажњу завређује чињеница да се у изложбеној концептуализацији дејчјих играчака нашло и луткарско позориште у Зајечару, основано у другој половини XX века.² Из угла основне нити изложбене поруке о културном континуитету и бројним гранама кроз које је култура детињства била организована и прихватана у миленијумима иза нас (у дословно свим друштвеним заједницама), значај и осветљавање потребе за оснивањем позоришне делатности превасходно окренуте деци несумњиво подлеже аргументовању да је, с обзиром на то да је луткарско позориште основано по

¹ Став изражен у новинском чланку и те како подржава стручно мњење у систему заштите културног наслеђа, које се у данашње време суочава са, у најмању руку, двојним односом према култури сећања: „Као неисцрпна ризница изузетних тема, културно наслеђе данас је више него икад сачињено од онога што је преостало – од историјске и социокултурне меморије, пошто је све друго заборављено, а дисконтинуитет и заборав су страшни наговештаји шта све може да се деси једној култури када се суочи са негирањем и поништавањем свега онога што је вредно из прошлости. Уосталом, свако ко се упусти у намеру сведочења духа прошлости, за коју смо мислили да је не разумемо или јако добро познајемо, наиђе на свашта, на оживље трајно истисну у свој идентитет и времену садашњем, будући да се вечито увек враћа, и то је највећа истина” (<https://www.danas.rs/>).

² Посматрајући у ширем историјско-културном контексту, оснивање луткарског позоришта представљало је очекивани след напора да један од градова са израженом свешћу о грађанском идентитету ту одлику задржи и у новом друштвеном окружењу. У таквом светлу посматрано, значајно је навести следећу чињеницу: „Позориште у Зајечару формирано је 1946. године као Обласно народно позориште. Прва представа, која је одиграна, 2. фебруара 1947. године у згради некадашњег Еснафског дома, на сцени новог професионалног позоришта, била је ’Жита цветају’ Јурија Мокрева. За веома кратко време, зајечарско Позориште израсло је у угледну и добро организовану културну установу, која је своју делатност у почетку вршила на подручју Тимочке крајине” (<http://zoranradmilovic.rs>).

завршетку Другог светског рата, његово деловање, самим тим, неодвојиво од тадашњег, прокламованог и реално утемељаваног „новог доба и новог човека”, што је, следствено томе, омогућавало промоцију једнакости за све и у свему. На тај начин, луткарско позориште одредило је, како Душица Живковић каже, да:

релаксирана свакодневница, пре свега сеоске и сиромашније деце, започета педестих година прошлог века, тада је у друштвено-културно окружење увела нови појам Титов пионир, што је последично довело до тога да дете постане привилегован, посебан члан породице и друштва (Живковић 2018, 5),

што је и сам чин одласка у децје позориште сврставало у својеврсно признавање неформализоване друштвене групе „деца” и истицало њихово право да уживају привилегију позоришног гледаоца.

Како би за свеобухватно истраживање о целокупном културном контексту и бројним аспектима деловања луткарског позоришта у тадашњем друштвено-културном окружењу били потребни значајнији и тренутно недоступни ресурси, за потребе овог разматрања обим извора на основу којих ће бити спроведен аналитички део биће сведен на неколико значајних и релевантним информацијама потцртаних текстова у регионалном часопису *Тимок*,³ који се, између осталог, бавио и тематиком везаном за луткарско позориште. Иако не у репрезентативном обиму, према квалитету информација садржаних у неколико новинских чланака о луткарском позоришту у Зајечару, може се говорити о томе да они, изношењем пред суд јавности и аргументацијом у прилог мотива, бивају интегрисани у процес јачања свести о важности очувања властите културне посебности. Архивирани примерци новина важан су извор знања и информација о протеклим временима и догађајима, па могу у одређеном дискурсу постати још једна од полуга на основу којих се одржава и јача промоција локалне заједнице. Упркос томе што новинарски приступ условно омогућава интеграцију садржаја у оквиру очувања и промоције културног наслеђа, а новински су чланци, као резултат, сиров истраживачки материјал, треба напоменути да се ипак ради о врло прецизном и свеобухватном сведочењу о томе шта се у јавном културном простору догађало, на који начин су појединци и заједница реаговали и учествовали те, према томе, на који су се начин појединци и друштво у целини забављали, којим су културним вредностима давали предност, а које су занемаривали.⁴

³ *Тимок*, лист региона Зајечар. Оснивачи: Међуопштинска конференција ССРН и Скупштина међуопштинске регионалне заједнице Зајечар. Излази од 6. јануара 1952. године (Митић 1994, 10).

⁴ Новински чланци о луткарском позоришту у Зајечару из листа *Тимок* су прекуцани. Захваљујем на сарадњи Историјском архиву „Тимочка Крајина” у Зајечару.

Наративи

Лист Тимок, 26. март 1954. године, стр. 5.

За наше најмлађе, Основано луткарско позориште

Најзад су и наши најмлађи становници добили своје позориште, па ће они моћи, гледајући у луткарском позоришту „Црвенкапу”, „Мачка, петла и лију” и друге позоришне комаде, да се пријатно разоноде и забављају.

Луткарско позориште у Зајечару основано је при Градском савету пионира, залагањем и неуморном бригом учитељице Данице Тодоровић. Ова млада установа наишла је на пуно разумевање код школских власти.

Луткарско позориште има и своју малу „историју”. Пре две године, у сали „Кривеља” приказане су кратке бајке и скичеви за пионире, нарочито приликом дочека Нове године. Организатор ових приредби била је Александра Кузнецова, претседница тадашњег АФЖ-а и радила је уз пуну помоћ Олге Мартиновић, службенице из Зајечара. Другарица Кузнецова се више пута обраћала дирекцији Народног позоришта са молбом и предлогом да се при позоришту оснује Луткарско позориште. Међутим у томе се није успело. Једног лета, у оквиру Дечје недеље, Градска секција АФЖ-а, уз сарадњу Кузнецове, Вере Силајеве и Олге Мартиновић, успела је да деци прикаже бајку „Посејао деда репу”. Том приликом предузеће „Сидро” је поклонило бину која је рађена по нацрту другарице Кузнецове.

Приликом отварања нове школске зграде, пионире су добили своју салу и тада је покренуто питање сталног луткарског позоришта. Предлог је прихваћен и позориште је отворено. Тако је Зајечар добио још једну културну установу о којој се, нажалост, још увек у граду мало зна, али зато за њу знају баш они којима је намењена, знају за њу сви пионире града.

О дочеку Нове године, деца су гледала „Црвенкапу” и дивила се костимима, декору и луткама а све то су израдиле Силајева и Кузнецова, док је средства обезбедио Савет пионира.

У припреми је бајка „Ивица и Марица” од Каписазовића.

Вера Бајић

Лист Тимок, 31. децембар 1954. године, стр. 4.

Луткарско позориште Градског савета пионира, основано је прошле године. За годину дана рада, Позориште је дало низ успешних представа за децу. На репертоару овог позоришта биле су бајке: „Црвенкапа”, „Ивица и Марица”, „Мачак и петао”, „Деда и репа”. Завршене су припреме пред приказивање „Снежане и седам патуљака”. Израду позорнице, декора и лутки врше Аља Кузнецова и Вера Силајева уз помоћ Драгише Баљошевића, наставника из Зајечара. Израда лутки и декора тежак је и компликован посао, изискује доста умешности, смисла за лепо а и времена. Није једноставно урадити све ово тако да се деци дочара атмосфера бајке и маште, употреби-

ти за све ово драгоцену слободно време и од своје собе направити – радионицу (како то чини Силајева) а све то – добровољно. То одиста могу само они који имају љубави за децу. Треба макар најкраће време учествовати у том раду, осетити њихово задовољство и видети ту преданост и марљивост, па тек онда схватити величину ових напора и воље. Поред тога, бити и „глумац” и са успехом руковати луткама. Овде треба поменути и видљив допринос Сретена Николића, електричара, који је бесплатно уредио инсталације позорнице.

Лист Тимок, 1956. година

Многи Зајечарци још и не знају да у њиховом граду постоји једна мала и скромна установа, изванредно корисна а популарна код школске деце.

Основано пре нешто више од три године, Луткарско позориште је до данас приказало девет бајки, одлично спремљених, богато опремљених и приказаних свака по двадесетак пута. Ево тих бајки: Црвенкапа, Деда и репа, Мачак, петао и лисица, Снежана и седам патуљака, Страшан сан, Ивица и Марица, Василиса Прекрасна, Љиљана и пахуљице и Огњило. Све те бајке, дочаране уз максимум залагања и маште, уз богат декор, одлично и зналачки израђене лутке – имале су за ово релативно кратко време близу две стотине представа. Нека је свакој присуствовало на стотинак малих (и великих) гледалаца – ето очас цифре од близу двадесетак хиљада одушевљених гледалаца. Да ли је овде нужан макар какав посебан коментар? Да ли је потребно истицати од колике је васпитне важности једна оваква установа, ма колико она била тиха и скоро непозната. Њен утицај на живот и стицање навика код деце осмогодишњих школа несумњив је. Није претерано рећи да је Луткарско позориште у Зајечару један изванредно важан и значајан културни и васпитни фактор. Само као таквом му треба прилазити, само као таквог га оцењивати. Не заборављајући да је кроз његову салу прошло, за три и по године, двадесетак хиљада најмлађих...

Луткарско позориште основано је на иницијативу Градског савета пионира. Иницијатор је била Александра Аља Кузњецова. То је одмах прихватила Вера Силајева и све до данас, Силајева је руководилац позоришта, његов стуб, његов главни актер, редитељ, декоратер – и све остало. Да, у правом смислу те речи све остало. Она израђује лутке, костиме и декор, она „говори” све улоге, она врши избор дела, „режира” и врши све послове везане за представу. Сваком ко иоле зна шта је једна позоришна, макар и луткарска, представа, биће одмах јасно колико је допринос Вере Силајеве у овом малом, скромном, непретенциозном позоришту, у овој уметничкој установи намењеној најмлађој позоришној публици.

Временом, Луткарско позориште је проширило рад. Пришао му је још један наставник – Драгиша Баљошевић. Он је примио дужност драматизатора и обрађивача и у њему је Силајева нашла вредног и вичног сарадника. Отишло се даље. Уместо да њих двоје, Силајева и Баљошевић, говоре све

текстове, „играју” све улоге, ангажован је један број ученика виших разреда осмогодишњих школа који су „глумци”, они тумаче улоге, говоре њихове текстове и рукују луткама. Временом, а то се и хоће, ученици ће скоро сами руковати својим позориштем. Биће то дечје позориште – за децу.

Вредан је пажње још један моменат: сваку премијеру Луткарско позориште приказује и за децу околних села. Редовна је појава да ученици школа из дванаестак села долазе на премијере и гледају представе. На тај начин, сеоска деца имају једно сазнање више, једно задовољство више. И она, поред својих другова из града, уживају у уметничким представама Луткарског позоришта – ове несумњиво културне и васпитне установе којој треба уклати више пажње и материјалне помоћи.

Р. П.

Разматрања

У прилог потреби да се музеолошком контексту дечјих играчака прикључи позоришна култура сећања треба нагласити чињеницу да управо град Зајечар, а самим тим Тимочка Крајина, па и цела источна Србија, на различите начине чувају и одржавају традицију активног учешћа у разним облицима позоришног живота.⁵ Управо стога, несумњиво је како позоришна култура представља интегративни чинилац у одржавању идентитета града, што, како посредно, тако и у одређеном дискурсу, непосредно, говори у прилог ставу да је луткарско позориште представљало, између осталог, неку врсту мотивационо-едукативног алата у процесу одрастања бројних генерација. Потом, већ у детињству обликујући свој став и приврженост према својеврсној магији театра, некадашња деца су наставила да током живота уживају у другим облицима позоришног живота, уградивши позоришну културу у лични и колективни идентитет.⁶ На другој страни, лутке

⁵ Актуелни назив позоришта у Зајечару је Народно позориште Тимочке Крајине „Зоран Радмиловић”, иако треба рећи како је оно током деценија постојања неколико пута мењало свој назив. Током 2018. године позориште је прикључено новооснованој културној институцији те од тада делује у саставу установе Народно позориште Тимочке Крајине – Центар за културу „Зоран Радмиловић”. Историјат позоришта и опсег његовог савременог поља деловања говори у прилог теми овог разматрања управо због чињенице да је оно од самих почетака до данас континуирано било (у одређеном домену, квалитету и квантитету) окренуто деци, детињству и одрастању (<http://zoranradmilovic.rs/o-nama/>).

⁶ У савременом окружењу театарска делатност, посматрана у најширем контексту, представља један од алата путем којих најшира заједница указује на то да су одрастање и социјализација дужност и брига о којима треба непрекидно размишљати и на тај начин унапређивати однос према данас културно изванредно значајној друштвеној групи деце и младих. У низу организација које се на различитим нивоима баве театром: драмом, игром, музиком и друго, помињем, рецимо, „Центар за драму у едукацији и уметности ЦЕДЕУМ [...] али његови оснивачи се континуирано баве овом облашћу више од тридесет година као промотери

као појавни (Душковић 2010) и симболички комуникативни феномен (Sweet 2014) укључене су у културу детињства од самог освита цивилизације, па су на тај начин утемељене у културне обрасце свих друштвених заједница на нашим просторима. И, на трећем, не и последњем месту, новински чланци који говоре у прилог настанку и постојању децјег театра лутака у друштвеном пресеку једног времена пружају могућност да се у антрополошком дискурсу говори о неумитним културним променама. На тај начин посматрано, широки захват музеолошког концепта „Мила моја” посматра децје играчке не само као дословно ванвремена материјализована културна сведочанства, која опипљиво, свим чулима доступно, и данас говоре о многим аспектима у постојању културе детињства и одрастања,⁷ већ, укључивши театарске лутке у корпус играчака, потврђује да је у нама блиском (и још увек препознатљивом, макар у назнакама, С. А.) историјском периоду:

настанак Детета допринео лаганом, али неумитном нестанку традиционалног патријархалног модела васпитања. Укрштање различитих система вредности допринело је променама и примени савременог концепта детињства, а то довело до тога да је играчка постала императив и скоро сваком детету пружена је могућност да добије жељену играчку: од аутомобилчића, возића, медведића, па до новогодишњих украса за јелку или Барбике (Живковић 2018, 5; и одласка у децји театар, С. А.).

Чињеница да сви чланци из *Тимока* као својеврсне кључне речи садрже појмове деца, пионери, школа речито говори у прилог наведеном цитату и његовом унеколико оштром закључку да су играчке постале императив детињства. Двојност, међутим, садржана у томе да је луткарско позориште било елеменат системских промена у образовању деце и обликовању њиховог идентитета у складу са новим друштвеним системом вредности, али, на другој страни, и подстицајни садржај у превазилажењу традиционалног модела васпитања на селу, са културно-историјске дистанце посматрано, пред-

нових приступа у драми и позоришту у раду с децом, младима и одраслима (учитељима, уметницима...). ЦЕДЕУМ је организација која окупља позоришне и друге уметнике, педагоге, психологе, наставнике, социјалне раднике, стручњаке за нове медије и друге ствараоце које занима промоција драме у едукацији и уметности” (<http://www.cedum.org>), а у ширим оквирима АСИТЕЈ – International Association of Theatre for Children and Young People (<http://www.assitej-international.org>), ИДЕА – International Drama Theatre and Education Assotiation (<https://ideadrama.org>) и многи други.

⁷Одељење етнологије Народног музеја у Зајечару има и збирку играчака, која је скромна али квалитетно формирана у садржајном и описном погледу. Играчке осликавају једно време и присутне су током читавог живота. Представљају огледало појединца, друштва и простора. Одавно су постале равноправни музејски предмети попут одеће, накита, намештаја... Поред дрвеног флипера из 1920. године, ручно направљеног металног митраљеца из 1935. године, посебно место заузимају и текстилни гуштер из педесетих година прошлог века, гумене играчке из седамдесетих и осамдесетих, пластика и „Супер хероји” из деведесетих година XX века, као и друштвене игре „Монопол” и „Не љути се човече”, уз које се деца и данас забављају, развијају машту и уче нове ствари.

ставља одличан увид у прошлост, па самим тим градивни елеменат за културу сећања. Управо стога, „Делатним читањем рукописа своје традиције, успоменама и представама о прошлости градивимо слику о себи и благовремено уочавамо изазове будућности. [...] Без познавања ауторитета прошлости и умног вредновања виталних образаца културног и духовног наслеђа не могу се отворати велика врата будућности” (www.danas.rs).

Улога изложбе „Мила моја” у сложеним процесима парадигматских промена у оквирима етнографске, па и домаће музеологије уопште, чита је на много начина. Концепт, експографија, садржај и др. у сваком случају говоре о схватању услова у којима и под којима се данас живи. Новине у методологији рада музеја, као медијума између времена прошлог, времена садашњег и времена будућег, одређују став да материјални извори имају примарну улогу јер ништа не може заменити садржаје које предмет открива додиром. Ипак, неприкосновени значај музејског предмета који, у конкретном случају наречене изложбе, омогућава да се уоче различите перспективе детињства, потом, културне представе детета и представе о детету, па напослетку и његових играчака, омогућио је квалитетан одговор групе ауторки на изазов да порука изложбе буде видљива и кроз тематске кругове портретног сликарства, вајарства, као и друге стране, оличене у цртежима и фотографијама из породичних албума на којима се могу видети портрети деце са играчкама. Светло бачено на лутке из домена позоришног наслеђа у таквом окружењу оставља простор за постављено питање на који начин оне улазе у етнографску музејску делатност и шта је катализатор за правилно читање луткарског позоришта.

Позоришне лутке су у основи биле намењене драматуршком циљу и јасно усмереној, спољашњој комуникацији аутора и медијатора са публиком, у овом случају, децом. Оне се због тога не могу сврстати у основни ток дечје комуникације, која у своје играчке, лутке поготово, самостално учитавају идеје и значења на основу којих остварују вољно-осећајно-спознајна искуства као конкретан резултат у једном од модела у процесу одрастања и сазревања. Међутим, чињеница да су позоришне лутке и луткарско позориште контекстуализовани у наративе, значења и целокупну поруку изложбе „Мила моја”, то их у савременом окружењу сврстава, или најпре придружује у домен етнографског, шире музејског наслеђа. На основу таквог осмишљавања целокупна изложбена порука, притом у вишеструким комуникационим релацијама према другим изложбеним темама и одељцима, квалитетно води ка подизању свести о обиму и значају једног од елемената у култури детињства генерација стасалих у Зајечару, Тимочком региону и источној Србији. У истом правцу посматрано, генерације одраслих по Другом светском рату заједнички идентитет градиле су у истом друштвеном систему, те кроз заједничка искуства и доживљаје наставиле да га одржавају и преносе на млађе и данашњу децу.

У некој врсти каскадног повезивања, новински чланци из *Тимока*, који су у реално доба настанка и процвата зајечарског луткарског позоришта вр-

шили својеврсну дисеменацију његове мисије и визије, данас ту исту улогу имају контекстуализовани у култури сећања. С обзиром на то да су детињство, радости учења, спознаја, нови доживљаји и искуства неодвојиви од целокупног живота сваке одрасле особе, већ на први поглед је очигледно да порука изложбе генерацијски, завичајно, културно и општедруштвено утиче на размишљања не искључиво циљних група посетилаца већ и самих ауторки, бројних учесника у нашем систему заштите културног наслеђа те на тај начин утиче на широко постављено јавно мњење.

Тема луткарског позоришта насталог у периоду по завршетку Другог светског рата, уткана у шире оквире изложбеног концепта о дечјим играчкама од праисторије до данас, отвара могућност за разматрања још неких питања у вези са савременим тренутком у етнографској музеологији. На првом месту у поставкама за разматрање била би чињеница да таква културна сведочанства, која документују постојање једног новог виђења учешћа у процесима одрастања и сазревања деце и младих подлежу под критеријуме за етнографско културно наслеђе, а то би било да су старија од педесет година. На другој страни, опет, чињеница да су лутке настале у циљу одвијања редовне позоришне делатности, како и наротив говори, као резултат прегаштва и ентузијазма просветних и културних посленика заинтересованих да допринесу што квалитетнијем психо-физичком развоју деце, не одговара уобичајеним оквирима у којима етнографија бележи, а етнологија и антропологија тумаче појаве и садржаје настале у народној култури тзв. *безимених стваралаца*, а који су одржајем постали обичајни обрасци по којима поступа већина чланова традиционалних заједница. Повезница између удаљених ставова о примарном етнографском статусу лутака из домена позоришног наслеђа била би чињеница да је у питању континуитет у култури одрастања какав су условили шири културно-друштвени процеси настанком социјалистичког друштвеног уређења. На конкретном плану таква истраживачка поставка сагледава се у наративу који говори о систематском и непрекидном раду луткарског позоришта управо у сеоским срединама, на које се несумњиво односе „стандардне” поставке етнолошких тумачења народне културе те приближавање и преплитање уметничких садржаја са фолклорним, обичајним и, најпре, назвали би то *привредно-имитативним* путем каквих су деца на селу генерацијама одрасла и бивала укључена у свакодневне и церемонијалне друштвене активности (притом најпре треба говорити о свечаним обрасцима понашања – прославе, религијски ритуали и др. (Живковић 2018, 4).

Надаље, укључивањем феномена луткарског позоришта у тематски вишеслојно постављену изложбену експозицију о континуитету, облицима, садржају и значењима постојања дечјих играчака у врло дугом културном периоду, повезница о којој је претходно излагано говори у прилог квалитетном сагледавању музејске делатности као могућности да се, уз етнологију и антропологију, музејским дисциплинама као што су археологија и историја уметности, прикључе и нека од сгледавања примерена, рецимо, педагогији

и дечјој психологији, што у крајњем резултату даје комуникацијски сложен поглед на један од неизоставних, изванредно значајних културних периода у животу сваког човека. О сложенем контексту одрастања, сазревања и уласка „у свет одраслих” као изванредно значајном пољу сваког културно-друштвеног система речено је много, говори се данас и биће разматрано у будућности, али музејска изложба каква је „Мила моја” у сваком случају омогућава да се суочимо са антрополошким дискурсом, који отвара простор за нова преиспитивања нашег савременог тренутка кроз непосредну прошлост. И због свега тога, како Љиљана Гавриловић каже:

Са више знања, људи су постојали свеснији света око себе. Више знања, по правилу, производи више питања која из њега проистичу, а одговори на та питања би можда могли да подстакну размишљања о могућим алтернативама, односно променама друштвених система (који и поред разних – неуспелих покушаја током 20. века никада нису били стимулирани). Радозналост је стога остала примерена деци, а не одраслим, одговорним људима, који би свет требало да прихватају онаквим какав јесте, те да у њему функционишу што боље могу, а процес одрастања је почео да се схвата не као процес самообликовања унутар кога је постављање питања једна од кључних тачака, него просто као период усвајања знања која омогућају функционисање унутар датог, неупитног система. Изгледа као да је модерност одрасла и да се сада очекује искључиво да је свет који нас окружује одржава у познатом/безбедном стању, без превеликих промена и потреса (Гавриловић 2012, 346).

Управо у таквом правцу треба сагледавати целокупни домет добро постављене сарадња шест комплексних музеја са територије Србије. То говори у прилог чињеници да, и ако до сада нису у потпуности остварене могућности експонувања и тумачења одређених поља значења, која постоје у различитим збиркама и њиховим основним доменима, пут интердисциплинарног и међумузејског повезивања постоји и као такав пружа велике могућности у будућности.

Закључак

Препознавањем до сада неискоришћених праваца у развоју етнографске музеологије у сваком случају превазилази се, у одређеном дискурсу препозната, нека врста кризе настале понављањем до сада много пута виђених комуникационих образаца у излагању народне културе (превасходно треба говорити о стандардизованим изложбама народних ношњи и текстилија уопште као несумњивом изражају „народног духа” у виду производа традиционалне привредне и уметничке делатности). Детињство и одрастање, положај, права и одговорности детета у светлу вишеслојно посматраних културних релација према дечјим играчкама, стога су својеврсни лакмус па-

пир до којих граница може досегнути добро усмеравања музејска делатност у правцу омеђавања новог поља назначивања, документовања и бројних тумачења савременог окружења у светлу културног наслеђа и културе сећања. Много пута понављани став о прожимању етнологије и антропологије са тзв. помоћним наукама у случају изложбе „Мила моја” добио је јасну и добро аргументовану подлогу да искључиво на тај начин културно наслеђе треба и може да буде надаље презентовано и укључено у јавни дискурс. Не мање значајним треба сматрати и став да транспоновање питања и одговора о идентитету у својству носећег стуба у одржању културног континуитета може допрети као музејска порука до бројних циљних група, упркос томе што у медијуму за пренос, изложбеној поставци, постоје алати на какве до сада нисмо наилазили. Такви алати у конкретном случају саображавају друге врсте наслеђа у етнографски дискурс, дају им нове садржаје и пружају могућност да отворе нове комуникационе канале, а да притом остану нетакнути у свом примарном значењу и културном контексту. Напоследку, о даљим могућностима комуникације путем етнографског наслеђа транспонованог кроз музејске изложбе у поруку намењену бројним циљним групама може се рећи да:

Иако ограничен индивидуализованим доживљајем, на основу кога се виђено може транспоновати до осталих, и такав приступ умножава могућност за интер и интра културну размену, а другачије кодирање презентованих сегмената прошлости може бити – иако на микро плану – значајан допринос у времену мултикултуралних дијалога и креирања идентитета на различитим нивоима (Стојановић 2008, 131).

Извори

Плодан рад луткарског позоришта. *Тимок*, 31. децембар 1954.

Тимок, 1956.

Тимок, 26. март 1954.

<http://zoranradmilovic.rs/o-nama/>

<http://www.cedeum.org/rs/about>

<https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/pristojnost-prema-kulturi-secanja/>

Литертура

- Гавриловић, Јб. 2012. Омладинске дистопије: Билдунгсроман за 21. век. *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 7. 2: 346.
- Душковић, В. 2010. *Колекција лутака*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Живковић, Д. 2018. Предговор. In *Мила моја – дечије играчке од праисторије до данас*, 3–5. Зајечар: Народни музеј Зајечар.
- Живић М., С. Антић, М. Мицић Милошевић, Д. Ђокић, С. Перић, Е. Петровић. 2018. *Мила моја – дечије играчке од праисторије до данас (каталог изложбе)*, 68–74. Зајечар: Народни музеј Зајечар.
- Levine, R. A. 2007. Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview. *American Anthropologist* 109.2: 247–260 (доступно на: (https://www.usu.edu/anthro/childhoodconference/Reading%20Material/Gaskins_Ethnographic%20Studies%20of%20Childhood_Historical%20Overviews_001.pdf)).
- Митић С. 1994. *Сто година штампне у Тимочкој крајини – стилске и жанровске карактеристике штампне подручја Зајечар од 1889–1989. године*. Зајечар.
- Sweet, E. V. 2014. “Dolls”. In *Oxford Bibliographies in Childhood Studies*, ed. Heather Montgomery. New York: Oxford University Press.
- Stojanović, M. 2008. *Muzeološka komunikacija i perspektive*, u: *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje* (kourednici: Ljiljana Gavrilović, Marko Stojanović), Muzejsko društvo Srbije, Beograd, 125-138.

Suzana Antić

PUPPET THEATER WITHIN THE EXHIBITION OF TOYS: ON ETHNOGRAPHIC MUSEOLOGY AND CULTURAL HERITAGE

Summary

The setting of the complex exhibition “My Dear – Toys from Prehistory until Present” deals with the cultural phenomenon of childhood and growing up through the millennia. Within the field of ethnographic museology, views on the individual’s attitude towards collective, personal and social maturation through different periods of childhood, youth and old age were expressed. A part of the exhibition is also a children’s theater, in particular, the Puppet Theater from Zaječar. Through selected articles from the local newspaper Timok from the time of the inception and initial upswing of the Puppet theater, one of the messages of the exhibition is expressed – one which transposes the problems of preserving and maintaining identity within the framework of a museologically conceived presentation of the culture of childhood and growing up in a unique intersection of time/space after the end of the Second World War.

Илустрације и фотографије поставке

Многи Зајечарци још и не знају да у њиховом граду постоји једна мала и скромна установа, изванредно корисна а популарна код школске деце.

Основано пре нешто више од три године, Луткарско позориште је до данас приказало девет бајки, одлично спремљених, богато опремљених и приказаних свака по двадесетак пута. Ево тих бајки: Црвенкапа, Деда и репа, Мачак, петак и лисица, Снежана и седам патуљака, Страшан сан, Ивица и Марица, Василиса Прекрасна, Љиљана и пахуљице и Огњило. Све те бајке, дочаране уз максимум залагања и маште, уз богат декор, одлично и зналачки израђене лутке — имале су за ово релативно кратко време близу две стотине претстава. Нека је свакој присуствовало по стотинак малих (и великих) гледалаца — ето очас цифре од близу двадесетак хиљада одушевљених гледалаца. Дали је овде нужен макар какав посебан коментар? Да ли је потребно посебно истичати од колике је васпитне важности једна оваква установа, маколико она било тиха и скоро непозната. Њен утицај на живот и стицање навика код деце осмогодишњих школа несумњив је. Није претерано рећи да је Луткарско позориште у Зајечару један изванредно важан и значајан културни и васпитни фактор. Само као таквом му треба прилазити, само као таквога оцењивати. Не заборављајући да је кроз његову салу прошло, за три ипо године, двадесетак хиљада најмлађих...

Луткарско позориште основано је на иницијативу Градског савета пионира. Иницијатор је била Александра—Аља Кузњецова. То је одмах прихватила Вера Силајева и све до данас, Силајева је руково-

дилац позоришта, његов његов главни актер, редитељ, декоратер — и све остало. Да, у правом смислу те речи све остало. Она израђује лутке, костиме и декор, она „говори“ све улоге, она врши избор дела, „режира“ и врши све послове везане за претставу. Сваком којоле зна шта је једна позоришна, макар и луткарска, претстава, биће одмах јасно колики је допринос Vere Силајеве у овом малом, скромном, непретенциозном позоришту, у овој уметничкој установи намењеној најмлађој позоришној публици.

Временом, Луткарско позориште је проширило рад Пришао му је још један наставник — Драгиша Баљошевић. Он је примио дужност драматизатора и обрађивача и у њему је Силајева нашла вредног и вичног сарадника. Отишло се даље. Уместо да њих двоје, Силајева и Баљошевић, говоре све текстове, „играју“ све улоге, ангажован је један број уеника виших разреда осмогодишњих школа који су „глумци“, они тумаче улоге, говоре њихове текстове и рукују луткама. Временом — а то се и хоће — ученици ће скоро сами руковати својим позориштем. Биће то дечје позориште — за децу.

Вредан је пажње још један моменат: сваку своју премијеру Луткарско позориште приказује и за децу околних села. Редовна је појава да ученици школа из двадесетак села долазе на премијере и гледају претставе. На тај начин, сеоска деца имају једно сазнање више, једно задовољство више. И она, поред својих другова из града, уживају у уметничким претставама Луткарског позоришта — ове несумњиво културне и васпитне установе којој треба указати више пажње и материјалне помоћи.

Многи Зајечарци још и не знају да у њиховом граду постоји једна мала и скромна установа, изванредно корисна а популарна код школске деце.

Основано пре нешто више од три године, Луткарско позориште је до данас приказало девет бајки, одлично спремљених, богато опремљених и приказаних свака по двадесетак пута. Ево тих бајки: Црвенкапа, Деда и репа, Мачак, петАО и лисица, Снежана и седам патуљака, Страшан сан, Ивица и Марица, Василиса Прекрасна, Љиљана и пахуљице и Огњило. Све те бајке, дочаране уз максимум залагања и маште, уз богат декор, одлично и значајки израђене лутке — имале су за ово релативно кратко време близу две стотине претстава. Нека је свакој присуствовало по стотинак малих (и великих) глдалаца — ето очас цифре од близу двадесетак хиљада одушевљених глдалаца. Да ли је овде нужен макар какав посебан коментар? Да ли је потребно посебно истицати од колике је васпитне важности једна оваква установа, маколико она било тиха и скоро непозната. Њен утицај на живот и стицање навика код деце осмогодишњих школа несумњив је. Није претерано рећи да је Луткарско позориште у Зајечару један изванредно важан и значајан културни и васпитни фактор. Само као таквом му треба прилазити, само као таквог га оцењивати. Не заборављајући да је кроз његову салу прошло, за три ипо године, двадесетак хиљада најмлађих...

Луткарско позориште основано је на иницијативу Градског савета пионира. Иницијатор је била Александра—Аља Кузњецова. То је одмах прихватила Вера Силајева и све до данас, Силајева је руково-

дилац позоришта, његов њстуб, његов главни актер, редитељ, декоратер — и све остало. Да, у правом смислу те речи све остало. Она израђује лутке, костиме и декор, она „говори“ све улоге, она врши избор дела, „режира“ и врши све послове везане за претставу. Сваком ко иоле зна шта је једна позоришна, макар и луткарска, претстава, биће одмах јасно колики је допринос Vere Силајева у овом малом, скромном, претенциозном позоришту, у овој уметничкој установи намењеној најмлађој позоришној публици.

Временом, Луткарско позориште је проширило рад. Пришао му је још један наставник — Драгиша Баљошевић. Он је примио дужност драматизатора и обрађивача и у њему је Силајева нашла вредног и вичног сарадника. Отишло се даље. Уместо да њих двоје, Силајева и Баљошевић, говоре све текстове, „играју“ све улоге, ангажован је један број љеника виших разреда осмогодишњих школа који су „глумци“, они тумаче улоге, говоре њихове текстове и рукују луткама. Временом — а то се и хоће — ученици ће скоро сами руководити својим позориштем. Биће то дечје позориште — за децу.

Вредан је пажње још један моменат: сваку своју премијеру Луткарско позориште приказује и за децу околних села. Редовна је појава да ученици школа из дванаестак села долазе на премијере и гледају претставе. На тај начин, сеоска деца имају једно сазнање више, једно задовољство више. И она, поред својих другова из града, уживају у уметничким претставама Луткарског позоришта — ове несумњиво културне и васпитне установе којој треба указати више пажње и материјалне помоћи.

Др Марко Стојановић
Етнографски музеј у Београду

ФЕСТИВАЛСКИ ЕТНОГРАФСКИ ФИЛМ: ЈОШ НЕКЕ ТЕЗЕ ЗА РАЗГОВОР

Две филмске манифестације – Међународни фестивал етнолошког филма и Међународни фестивал аматерског филма (на тему живот села) ЖИСЕЛ – баве се у различитим, али комплементарним доменима, ауторским документовањем, тумачењем те уметничким виђењима различитих аспеката у животу постојећих или несталих традиционалних заједница, као и њиховим савременим преобликовањима. Етнографском музеју у Београду, у својству организатора фестивала етнолошког филма и музејске институције која се превасходно бави заштитом етнографског културног наслеђа, требало би да резултати обају фестивала омогуће, у већој или мањој мери, укључивање различитих нивоа аудио-визуелних информација – представљених у селектованим остварењима – у фондус, који у крајњем води ка обогаћивању и осавремењавању делатности у систему заштите културног наслеђа.

Кључне речи: етнолошки филм, културно наслеђе, Етнографски музеј у Београду, филмски фестивали, аудио-визуелне информације, филмски аматеризам.

Увод и тематски оквири

Периоди око обележавања било ког јубилеја увек представљају изазов за преиспитивања шта је урађено, шта је у процесу, а шта планирано за наставак према следећој прослави. У складу са тим се реализација XXV Међународног фестивала етнологског филма¹ (у наставку МФЕФ) у организацији Етнографског музеја у Београду показала током 2016. године подједнако инспиративном, како за неке промене у следећа два до сада одржана, тако и за друге врсте „осврта са погледом у будућност”. Дуг живот фестивала током скоро три деценије непрекидног одржавања показао је како филмска уметност те научно и стручно поље деловања етнологије/антропологије и етнографске музеологије могу да делују на бројне циљне групе стваралаца и прималаца информација. МФЕФ, у својству својеврсног, дискурзивно означеног, *фестивалског амалгама* уметности, струке и науке, у сваком случају је остварио основну, почетну визију и мисију у оквиру које су пројектовани резултати везани за

... свеобухватну сарадњу етнолога, етномузиколога, етнокорееолога и синеаста, а самим тим и попуно музејских фондова филмском и видео грађом о обичајима и другим видовима духовне културе и народног стваралаштва (Рељић 2001, 9)

и на тај начин допринео реализацији бројних активности у оквирима основне делатности организатора, Етнографског музеја, које се тичу очувања и заштите етнографског културног наслеђа.

С обзиром на то да су током одржавања досадашњих 27 МФЕФ-а на различите начине осветљаване бројне теме,² изазови и проблеми у дома-

¹ Треба напоменути да је данашњи МФЕФ и други по старости у домену документарног филма у Србији, док је први Београдски фестивал документарног и краткометражног филма. Уједно, најдуговечнија је фестивалска манифестација на простору Балкана која се превасходно бави слојевитим и вишезначним феноменом етнографског филма (в. Наумовић 2017, 11–12).

² Први каталог МФЕФ-а штампан је за шести фестивал, и од тада, хронолошки посматрано, проблематика којом се МФЕФ у деценијама иза нас бавио означена је у чланцима: „Мали велики филм”, „Реквијем за Нанука”, „Размишљања о етнографском филму”, „Етнографски филмови Николе Мајдака”, „О телевизијској филмској серији ‘Српски источници’”, „Стваралаштво Љубомира Рељића у етнологском филму”, „Grand Prix Драгослав Антонијевић”, „Етнографски филм између документа, реконструкције и стилизације”, „Етнологски филм у Етнографском музеју”, „Повратна рецепција етнологског филма”, „Уметност визуелне антропологије”, „О процесу настанка једног филма”, „Етнологски филм и глобализација”, „Перспективе за едукацију у визуелној антропологији”, „Продуцент Светозар Боторић и први српски етнологски филмови”, „Тематске оријентације и контекст у етнологском филму на примеру поворки и ритуала с маскираним учесницима”, „Аманет Нанука са севера”, „Кратка историја визуелне антропологије у Русији: поглед изнутра”, „Фрагменти разговора (посвећеног визуелној антропологији)”, „Публика и филм, деветнаест година верности”, „Коментар

ну фестивалског амалгама,³ као један од конкретних мотива за ово истраживање појавила су се мишљења и ставови изнети у тексту „Етнографски филм, визуелна антропологија и филмски фестивали у доба хибридних жанрова, постфилмских и постхуманих стваралачких тежњи” (Наумовић 2017) из каталога XXVI МФЕФ-а. Проблематика, како Наумовић каже, „љубави” између етнографског филма, фестивала и аудио-визуелне антропологије (Наумовић 2017, 12) даје добар пресек савременог стања и инспиративне назнаке за даља размишљања, но, уједно оставља простор да се промишља и о теми аматерског доприноса етнографском филму. Како се већ из наслова чланака објављених у свим досадашњим каталозима МФЕФ-а види, тај изазов, постављен пред организаторе, није био разматран, иако *Аматерска секција*, некада један од званичних програма са посебном наградом за најбољи аматерски филм, не постоји већ дуже од деценију. Посматрано у ширем контексту, нестанак секције одраз је процеса на основу кога број и квалитет укупно пријављених домаћих остварења за МФЕФ у било каквој категорији продукције стално опада (в. Петровић 2015). Не спорећи растући допринос међународне фестивалске продукције квалитету и статусу МФЕФ-а, у великој мери измењена и скрајнута домаћа продукција удаљава манифестацију од њеног, од самих почетака потцртаног задатка – мисије и визије из којих је проистекао вишеструки допринос музејској делатности у систему заштите етнографског културног наслеђа.

МФЕФ је започет пре готово три деценије у институцији која је малтене искључиво била окренута ка традиционалној музеализацији културних сведочанстава.⁴ Међутим, и таква установа заштите баштинила је традицију учешћа непрофесионално обучених етнографа истраживача на терену: учитеља, свештеника, геометара и др. који су имали могућности да непосредно посматрају и бележе живу културу. Њихов допринос вреднован је теренским подацима, набавком предмета и легатима, а поготово етнографским

о савременом значају етнографског филма у друштву”, „Визуелна антропологија и Центар за нематеријално културно наслеђе”, „Употреба аудио-визуелних технологија у очувању нематеријалног културног наслеђа: кратак осврт”, „Етнолог у свету покретних слика”, „Први светски рат – филмска снимања”, „Поглед искоса – утисци члана Селекционе комисије”, „Троминутна антропологија”, „Етнолошки филм као културни ресурс – предлог за размишљање” (Стојановић 2016, 5–6).

³Разматрања о „хиљаду филмских цветова”, у којима се могу учитавати историја, развој, достигнућа или само елементи етнолошког филма (уп. Наумовић 2016, 12–22), предочавају став како су фестивали: ... намењено, институционално окружење у оквиру кога филмови који поседују одговарајућу меру „етнографичности” могу да делују на најпотпунији начин на стручну јавност и ширу публику, а да при томе и сами буду изложени различитим читањима и вредновањима ... (Наумовић 2016, 22).

Укључујући све значајнији број страних аутора у фестивалске програме, МФЕФ је постао „институција у институцији” и као такав учинио помак у сарадњи са различитим групама стваралаца из региона (уп. Vallejo 2014, 68, 77, према Наумовић 2017).

⁴Етнографски музеј је установа која се у највећем делу свог постојања бавила, пре свега, класичном музеолошком делатношћу, односно заштитом етнографских, материјалних покретних културних добара из домена постојања традиционалних сеоских заједница.

прилозима у *Гласнику Етнографског музеја*. Данас, међутим, у окружењу нових канала за општење и све бројнијих медијума за пренос информација у делатност музеја укључене су стручно забележене и обрађене разноврсне аудио-визуелне информације, теренски видео-записи, документарне и др. категорије филмова (в. Стојаковић 1996; Гавриловић 1996) и сл. У таквом контексту статус непрофесионалних истраживача несумњиво одређује технолошко окружење у коме делују савремени *етнографи*, сада већ и сами становници сеоских средина, који као теренску алатку користе филмску или видео-камеру.⁵ У сваком случају, почетком деведесетих година XX века стекли су се услови за настанак тада авангардног музејског програма, Фестивала етнолошког филма и видео-филма (Рељић 2001, 9), а данашњег МФЕФ-а, у коме је од самих почетака препозната улога и значај стваралаца у непосредном додиру са културном материјом којом се баве и темама које одређују њихов угао посматрања.

Препознавши на самом почетку релације између мотива стваралаца и вредност њихових резултата за стручњаке у сложеним процесима заштите и очувања етнографског културног наслеђа, почетна разматрања о односима аматерског филма и МФЕФ-а требало би да буду усмерена ка назнакама шта је њихов тренутни заједнички садржалац и како је до тога дошло. На једној страни је филмска манифестација у својству музејског програма, док другу представља данас маргинализован и допринос непрофесионалних аутора, чији некадашњи допринос заузима вредан одељак у аудио-визуелној документацији, видеотеци Етнографског музеја, као матичне институције за етнографску музеологију. Указивањем на досадашње процесе и данашње стање у обострано препознатом мотиву за допринос квалитетном културном окружењу, уједно би могао да се назначи нови/стари пут усмерен ка маркирању значајнијег заједничког простора за општење, окренутог ка свеобухватнијој и савременијој размени разноврсних, за Етнографски музеј релевантних информација у ширем друштвено-културном окружењу (в. Davies 2016, 89, према Наумовић 2016).

Подстицаји и условљавања

Говорећи о релацијама МФЕФ-а и аматерског филма, већ на самом почетку треба рећи како се, иако авангардни програм у оквиру развоја система заштите етнографског наслеђа (као и за сву музејску јавност), тадашњи фестивал етнолошког филма по проблематици, приступу и културним фено-

⁵ Филмографија и документација филмова из видеотеке Етнографског музеја говори у прилогу вишедеценијској сарадњи етнолога, филмских стваралаца и „етнографа” (Марјановић 2001–2002).

менима о којима је у програмима говорио, унеколико наслањао на већ установљен профил тада већ чврсто укореењеног фестивала аматерског филма на тему живот села – ЖИСЕЛ. Први фестивал етнологског филма организован је у време када је ЖИСЕЛ већ прославио две деценије непрекидног одржавања и својим програмима, усмереним ка професионалним продукцијама, телевизијским кућама и њиховим дописништвима (Рељић 2001, 9), умногоме употпуњавао је сагледавање традиционалног начина живота и руралних средина из ауторског угла аматера филмских стваралаца.⁶ Према томе, и како је већ назначено, међународну репутацију и несумњиво значајне домете ЖИСЕЛ-а у европским оквирима треба посматрати као, посредну или непосредну, иницијативу за организовање специјализованог фестивала за приказивање остварења из домена укрштеног етнологског приступа са естетиком и синематичким законитостима документарне филмске уметности.

Два комплементарна фестивала током деведесетих година су се одржавала у време ратова, кризе и свеобухватне транзиције, па је било неминовно да сваки од њих, у мањој или значајнијој мери, усклађује своју делатност и резултате према годишњим продукцијама, које су путем понуде и селектовања програма стизале до циљних група гледалаца. Пут фестивала који организује Етнографски музеј у Београду обликован је у складу – по обиму и квалитету – тежњама ка све значајнијем учешћу страних продукција и тежњи да свеобухватно – селектовани основни програми, теме округлих столова, филмске ретроспективе, саветовања о етнологском филму и др. – оправда име, мисију и визију данашњег МФЕФ-а (Рељић 2001, 10–22). Супротно томе, у оквирима филмских фестивала ЖИСЕЛ-а током деведесетих година оснажен је процес у коме су у све значајнијој мери селектовани програми ослоњени на предлоге који су стизали из оквира домаће продукције.⁷

⁶ ЖИСЕЛ је први пут организован на размеђу шесте и седме деценије XX века у Србији, када су, уосталом, настале многе друге, махом фолклорне манифестације. Збирно гледано, манифестација је утемељавана на таласу који је у основи репрезентовао прокламовани, тада новообликовани јавни дискурс према обнављању традиције или, како се тада говорило, „процес повратка селу”, што је резултовало одређеним ревалоризовањем начина живота и система вредности који је нестајао у јавно декларисаном (поново!) процесу урбанизације и индустријализације. Неколико деценија потом, такође у замаху значајних друштвених промена, настао је МФЕФ у својству једног новог програма Етнографског музеја, који је требало да, указивањем на досадашње резултате и велике могућности у назнакама, покаже на који начин вишеслојно садржајна аудио-визуелна информација може бити једна од окосница у теренском и потоњем музејском – кабинетском и раду са предметима, очувању и заштити културног наслеђа.

⁷ Приступ излагању и разматрању тематике фестивала етнологског и аматерског филма умногоме је заснован на тзв. посматрању са учествовањем. У складу са будућим аргументовањем релација између тих филмских манифестација сматрам како треба навести одређене биографске податке: етнолог/антрополог, музејски саветник у Етнографском музеју у Београду, члан организационог тима Међународног фестивала етнологског филма – са прекидима од 1997. године до данас, и то почев од сарадника на каталогу до његовог уредника, од селектора и члана жирија до извршног директора. Више од две деценије непрекидно члан жирија на Међународном фестивалу аматерског и видео филма (организатор Дом културе Омољница)

Упоредно посматрано, МФЕФ је током протеклих деценија уживао све значајнију подршку државе (Министарства културе поглавито, М. С.), стручне и лаичке јавности у својству циљних група посетилаца, а током првих десет фестивала постао је и комуникациони канал у коме су домаће независне продукције и приватне – локалне и регионалне – ТВ куће (Рељић 2001, 14, 15, 18) имале прилику да презентују своју делатност у пољу етнолошког филма, док је на другој страни ЖИСЕЛ осетио све последице транзиције, у којој су нестале институције друштвено-државно финансираних и на тај начин подржаваних аматерских (фотографских и филмских) удружења и аматерских фото-кино клубова, у којима су стицана искуства у раду на филму и потом стручна звања – до мајстора филма. У таквом међуодносу већ на први поглед је видно како је проток првих паралелних издања два фестивала који су се бавили културним контекстом, тематиком и естетиком традиционалних сеоских заједница очигледно био обележен различитим „стартним позицијама”, и то како из угла финансирања, тако и мисија те циљева.⁸

Тематско одређење ЖИ(ВОТ) СЕЛА у својству једног од подстицајних чинилаца за потоње установљавање професионално-стручне фестивалске сарадње филмских стваралаца и етнолога на МФЕФ-у у сваком случају је одредило и садржајну блискост две манифестације. Не мање битно је учешће аматера стваралаца (Рељић 2001, 12) као један од заједничких садржалаца, а дугогодишње постојање награде на МФЕФ-у за најбољи аматерски филм несумњиво говори у прилог томе. Из савремене перспективе посматрано, аматерско стваралаштво као чинилац приближавања и прожимања двеју манифестација, и то почев од посебних програма МФЕФ-а посвећених смотрама филмова са ЖИСЕЛ-а, преко све значајнијег учешћа аматера у основним програмима фестивала етнолошког филма, па све до учешћа етнолога музеалаца (Рељић 2001, 20–22; Ђокић 2014) у својству комплетних аутора: од истраживања до постпродукције, давало је квалитетне резултате.⁹ Програмска приближавања МФЕФ-а и ЖИСЕЛ-а по питању учешћа аматера, а потом и преиспитивања докле аматерско стваралаштво сеже – могу се сагледати у томе што су аутори етнологи музеалци (превасходно ауторке Даница Ђокић, Сузана Антић, Снежана Ашанин, Милан Брајовић и др.) током друге половине деведесетих година XX века и прве у XXI веку већ паралелно

и дугогодишња на Смотри децјег и омладинског филма (организатор Центар аматерског филма Србије).

⁸Разматрања и аргументовања у овом истраживању настала су на основу личног учешћа и обимне литературе, какву представљају каталози МФЕФ-а. Каталози ЖИСЕЛ-а нису концептуализовани као за МФЕФ, али на основу података о остварењима из програма и података о додељеним наградама, могуће је пратити развојни пут и резултате у последњим деценијама непрекидног одржавања манифестације.

⁹Према статистичкоистраживачком приступу Весне Марјановић и резултатима њених разматрања о фонду етнолошког филма у Етнографском музеју до 2001. године (1. издање МФЕФ-а), учешће етнолога је било усмерено на стручне консултације, писање сценарија и бележење/снимање (Марјановић 2001–2002, 281).

учествовали у такмичарским програмима обе манифестације, као и, рецимо, доказани аматерски ствараоци као што су Сегије Калчић, Владимир Манић и др., или ентузијастички као Љубица Стојадиновић. Таква прожимања допринела су томе да у периоду од, условно речено, петог до петнаестог фестивала,¹⁰ остварења настала личним теренским истраживањима обе категорије аутора буду квалитетан материјал који омогућава да „посматрања са учествовањем” активно допринесу процесима укључивања остварења непрофесионалних продукција у систем заштите етнографског културног наслеђа. Резултати таквих напора видљиви су путем бројних награда на фестивалу етнолошког филма, као и оних освојених на ЖИСЕЛ-у за филмове који на најбољи начин приказују традиционални живот села.¹¹

Друга страна паралелног живота двеју тематски сродних филмских манифестација огледа се у томе што је период о коме је већ говорено (поново условно од петог до петнаестог фестивала) одређен умногоме и тиме што је технолошки напредак у пропозиције оба фестивала укључио видео-записе и филмове настале употребом ВХС камера и касета као носача информација. Почетни узлет у учешћу аматера на МФЕФ-у (од већ другог фестивалског издања) на тај начин добио је нову димензију, док је транзиција ЖИСЕЛ-а: од некада искључиво прихватаних остварења на филмским тракама, преко прво паралелних, а потом искључиво прихватаних ВХС видео-формата, омогућила већу бројност аутора и нове тематске и садржајне пробоје. Међутим, филмски изражаји у оквиру продукције за програме оба фестивала измењени су утолико што су фестивалски статус некадашњих, путем фото-кино клубова институционализованих аутора, све значајније делили лаици са финансијским могућностима за набавку ВХС камера. Од некада условљеног напредовања аутора према количини (изузетно скупе) филмске траке, коју од својих фото-кино клубова добијају на употребу,¹² преко техно-

¹⁰ Период од осмог до петнаестог МФЕФ-а односи се у сваком случају на учешће истих аутора као и на ЖИСЕЛ-у.

¹¹ Говорећи у том дискурсу, не треба заборавити, додуше у оквирима професионалне продукције, али, темељно етнолошки засновано учешће Љубомира Рељића у истраживањима и реализацији многих етнолошких филмова, поготово апострофиране ТВ серије „Српски извори” (Антонијевић 2001, 24–26), а потом и етнолошку филмску делатност Каменка Катића, „највећег синеасте међу етнолозима и највећег етнолога међу синеаастама” (уп. Наумовић 2017). У прилогу свестраном учешћу Катића, његовом немерљивом доприносу промоцији етнолошког филма у функцији културног наслеђа, а поготово основној нити разматрања, наводим анегдоту када је Каменко добио свој последњи гран-при на МФЕФ-у, што је коинцидирало са његовим одласком у пензију из Радио Телевизије Србије, и том приликом рекао да му једино још преостаје да освоји награду за најбољи аматерски филм. С обзиром на то да је наставио у приватној продукцији да снима етнолошке филмове и ТВ репортаже, једино је промена пропозиција, у којима више није било места за аматерски филм, утицала на то да Каменко Катић не учествује у категорији аматера.

¹² У бројним разговорима жирија са ауторима на ЖИСЕЛ-у понављан је став како је својевремено количина аматерима једино доступне филмске траке – *осмица* и *суперосмица* – била ограничена на три минута за употребу, па су аутори креативност и вештину исказивали путем тзв. *монтаже* у *кадру*. Од саговорника бих поменуо Владимира Анђелковића, проду-

лошки једноставнијих ВХС камера и трака, обим и квалитет предложених филмова допринели су, условно речено, увођењу нове естетике и путем ње обликованих информација.¹³ Уз све то, програмска политика током деведесетих година XX века и прве деценије у XXI веку,¹⁴ у оквиру које су подстицани лаички ВХС форматирани прилози о, телевизијским речником говорећи, свакодневном животу на селу, о традицији, обичајима и светковинама те другим сличним садржајима, утицала је на то да промовисани „аутори натуршчици“ себе све чешће виде у програмима фестивала.¹⁵ Лаичко учешће допринело је томе да, најшире схватано, садржај етнолошких филмова на фестивалима унеколико приближи приступу *cinema verite* (уп. www.maitres-fous.net) и добрим странама учествовања са посматрањем (уп. Henley 2010). Напослетку, треба рећи и то да је постепено, али равноправно укључивање самоуких стваралаца у такмичарске програме ЖИСЕЛ-а и МФЕФ-а утицало двојачко на профил и одређене садржаје фестивала. На једној страни су – на основу технолошких и финансијскопродукционих могућности – проширили лепезу тема, приступа и забележених догађаја уопште, а то се, опет, одразило на квалитет и масовљење манифестације. Друга страна учешћа таквих стваралаца, који нису институционално оспособљени ни у аматерским ни у професионалним оквирима филмских школа и радионица, утицала је на то да су њихови стваралачки критеријуми у одређеном обиму и концепту рада обликовани на основу система вредности и својеврсних занатских параметара преузетих из популарних и промовисаних телевизијских или филмских програма. На тај начин су, најпре усмерено гледано према профи-

цента и председника Центра аматерског филма Србије, Ђурицу Јованова, вишедеценијског организатора ЖИСЕЛ-а, а најпре Миливоја Унуковића, филмског ствараоца аматера.

¹³ О условима за самосталну продукцију у савременом окружењу, где су дигиталне камере и компјутерски хардвер и софтвер постали изузетно приступачни, не треба даље ни аргументовати (уп. Петровић 2015, 23–25).

¹⁴ Специфични услови деловања у окружењу ратова и међународних санкција утицали су умногоне на одлуке о садржајима не само Радио Телевизије Србије (некадашњег ТВ Београд, М. С.), већ и регионалних ТВ станица и локалних приватних медија.

¹⁵ Како не би дошло до забуне, сматрам да често поистовећиване појмове лаик и аматер треба дистинктивно нагласити у контексту излагања, између осталог, због чињенице да управо њихов садржај доследно говори о променама насталим транзицијом те преласком са институционалног аматеризма на унеколико тржишни принцип капитализованих могућности за самосталну продукцију, а који се значајно одразио на обим, приступ и садржај предлога за програме МФЕФ-а и ЖИСЕЛ-а. Лаик је појам који се користи да означи особу која није стручњак у једном одређеном пољу знања и вештина, док аматер означава особу која јесте експерт у том пољу, али се не бави тиме професионално. У овом контексту ауторе етнологе сврставам у аматерске ствараоце а не лаике, због чињенице су професионално оспособљени да очу, бележе и тумаче етнографске податке, иако формално нису прошли школу аматерског филма. Медијски најзначајније промовисани аутори који означавају такву транзицију су Добривоје и Добрила Пантелић, који су почетком деведесетих слали своје прилоге за Јутарњи програм ТВ Београд, да би, личном и друштвеном транзицијом већ крајем декаде Југословенска кинотека откупила њихово целокупно стваралаштво, а потом доделила Плакету Југословенске кинотеке.

лу ЖИСЕЛ-а, у фестивалски аматерски филм уграђени – са својим добрим и, много значајније, лошим странама – принципи и домети ТВ репортажа (уп. Gothardi-Pavlovsky 2009, 73).

Како су већ претходна излагања назначила, комуникациони простор у коме су се тематски и садржајно преплитала издања двеју филмских манифестација показао је да постоје неформални циклуси, у оквиру којих је могуће разматрати њихову улогу и значај у етнографској музејској делатности. Први од тих циклуса карактеристичан је по препознавању заједничког интереса у томе што аматерски филмови постају квалитетни извори за, могуће, даље тумачење етнографског наслеђа. Укључивањем смотри филмова са ЖИСЕЛ-а у програме првих МФЕФ-ова и узајамним позивима етнолога и филмских стваралаца да аматери што бројније учествују на обе манифестације достигнут је квалитетан ниво одзива, што је омогућило да видеотека Етнографског музеја садржи све већи број наслова, између осталих, фестивалских тема и садржаја, остварењима која употпуњавају разноврсне филмске теме, садржаје и приступе етнографском културном наслеђу (в. Марјановић 2001, 287–295). О таквом узлету двеју манифестација и неформализованом усмерењу свих програма несумњиво говори списак добитника гран-при награда на МФЕФ-у, уважавајући у сваком случају до тада већ вишедеценијско програмско одређење ЖИСЕЛ-а, у одређеном обиму и квалитету посвећено традиционалном начину живота и заједницама које су га упражњавале.

Други од периода који се у фестивалским издањима може дистинктивно препознати по питању употребе неког од модела за прикључивање аудио-визуелних информација документовању и даљем истраживању етнографског музејског наслеђа одвијао се у време када су локалне телевизије, приватне ТВ станице и регионална дописништва још увек задржали своје место у оквиру фестивалских програма МФЕФ-а. Релације између програмских садржаја на фестивалима аматерског и, на другој страни, етнологског филма, у то време су сагледаване по деловању двеју категорија аутора. На једној страни, то су музејски стручњаци са својим циљаним и стручно јасно опредељеним филмовима о различитим културним феноменима из оквира њихових истраживаних области, док су, на другој, филмови који настају као резултат различитих нивоа лаичких бележења и тумачења одређених елемената традиционалне културе и савремених промена које прате припаднике заједница које су је прихватале као свакодневну рутину и целокупан систем вредности. Основа за дистинктивно одређење једне од тих категорија аутора садржана је у чињеници да су се музејски стручњаци појављивали на фестивалима као комплетни аутори својих филмова,¹⁶ а не у до тада превасходно означавањем статусу етнолог консултанта, што их је, условно ре-

¹⁶ Већ по филмографској каталошкој обради препознаје се ауторство, с обзиром на то да се појављују искључиво имена монтажера и сниматеља, а у одређеном броју и музејских институција као продукционих кућа. У контексту филмске уметности музеји су потписани

чено, сврставало у тада већ широко схваћен простор аматерског филма. На другој страни су комуникациони простор МФЕФ-а и ЖИСЕЛ-а обликовали филмски аутори (у претходном одељку назначени) лаичког опредељења и финансијских могућности за самосталну продукцију, што је свеукупно донело нове теме и садржаје у дотадашње резултате већ вишеструко препознате потребе за бележењем свакодневних активности и свечаних образаца у друштвено-културном окружењу у коме су обе категорије стваралаца живе-ле. Домети из овог периода су разнородни, иако у главном току одражавају један од основних циљева етнолошког филма, тачније, драгоцени допринос било ког аутора који успе да задржи неутралан став посматрача (Risman 1985, 85 према Гавриловић 1996) у мери коју документарност одобрава, при чему и субјективним приступом не ремети основну нит етнографије у комуникацији филмом (Risman 1985, 85–86 према Гавриловић 1996).

Следећи од условних циклуса препознатљив је по настанку флукутабилног периода у репрезентовању фестивалског етнолошког филма и он је карактеристичан по томе што су, између осталог, спољашњи услови допринели томе да МФЕФ и ЖИСЕЛ почну да редефинишу своје програме у тада већ донекле измењеном друштвеном окружењу. Аматерски фестивал је тада већ имао проблема са бројем пријављених филмова, па је у програме током исте манифестације стидљиво укључивано дечје и омладинско стваралаштво, потом анимирани филмови, а поготово својеврсни „циклуси” истих аутора. Истовремено, селектована инострана остварења на МФЕФ-у су све значајније заступала антрополошки контекст са отклоном од наслеђа, па су теме варирале од „традиционално” етнолошких: обичајна пракса, друштвени фестивали и догађаји, радни процеси занатске делатности и др., до савремених урбаних као што је хип-хоп извођач наркоман или социолошко-активистичка хроника ратних дешавања на Косову. У прилог таквом програмском одређењу бих навео како је, рецимо, гран-при на XXI МФЕФ-у освојио израелски филм „I Shot my Love” („Снимао сам своју љубав”) са проблематиком истополног пара¹⁷ и историјским контекстом наслеђа холокауста, а на следећем путописни белгијски филм „Amsterdam Stories U.S.A.” („Приче о Амстердаму САД”) у трајању од 360 минута. Према изложеном се може говорити о томе како је флукутабилни период био умногоме условљен недаћама са којима се боре аутори аматерских филмова, доступном продукцијом или недоследном потрагом за редефинисаном мисијом и визијом, те су оба фестивала свој пут ка циљним групама наставила са променљивим резултатима и, поготово, могућностима да се непрофесионални филмови аматера, лаика и музејских стручњака укључе на било који начин у одржа-

искључиво као установе заштите из којих аутори етнологи долазе, а не заиста у статусу продукција које су стајале иза идеја и целокупних реализација филмова.

¹⁷ На истом фестивалу је у такмичарском програму приказан и филм „I Am Gay and Muslim” („Ја сам хомосексуалац и муслиман”).

вање и унапређење музејске делатности и резултата система заштите етнографског културног наслеђа.

Савремени тренутак и закључак

По гореразматраним неформалним циклусима стигло се до последњих пет издања МФЕФ-а и ЖЕСЕЛ-а. Дискурзивно посматрано, може се говорити о томе како је протоком времена фестивал етнолошког филма умногоме постао означен репрезентацијама антрополошких тумачења различитих тема из савременог друштвено-културног окружења, подложног изазовима глобализације, док је аматерски био „задесно” усмераван ка „лаичко-етнолошким” остварењима, телевизијском приступу,¹⁸ савременим темама, мање и више успешним уметничким виђењима, те реконструкцијама традиционалног начина живота у данашњем окружењу. На таквим темељима фестивали су ушли у савремени тренутак, када је њихов отклон од почетног периода у паралелном постојању већ постао довољно велики да би свако усмерење ка некадашњим тематским и садржајним прожимањима захтевало значајне напоре обају организатора (в. Павићевић 2016). Међутим, последњи период означен је и променама о којима треба размишљати у ширим оквирима, тачније у светлу својеврсне „фестивализације” какву је донео нагли развој филмских манифестација (Наумовић 2017, 24–25), док је, на другој страни, утемељен *глобалним интернет селом* и тиме насталим могућностима да дословно свако може да прегледа енормни број филмова, видео-продукција, клипова и свега осталог што садржи аудио-визуелне информације.

Резултати таквих, ширих предуслова за обликовање фестивалских програма, видљиви су путем чињенице да се на МФЕФ последњих година најчешће пријављују иностране продукције, махом настале по принципу *one man orchestra* или је у питању ауторски приступ уз искључиву асистенцију сниматеља и монтажера. Исто тако, програми последњих издања фестивала говоре у прилог томе да примарна образовна вокација, конкретна филмска искуства и истраживачки приступ етнолошко/антрополошком пољу тумачења

¹⁸ Говорећи о фестивалима на којима се приказују етнографски филмови или филмови са етнографском тематиком, треба рећи да је Наумовић у свом пресеку нагласио постојање искључиво две такве манифестације: МФЕФ и ФЕТЕФ – Фестивал етнолошког телевизијског филма (Наумовић 2016, 14). ФЕТЕФ се одржава у Кучеву и постао је пре десетак година самосталан, издавањем из фолклорне манифестације „Хомољски мотиви”. За ово разматрање је занимљива чињеница да одређени број аматерских и лаичких аутора учествује на ЖИСЕЛ-у и ФЕТЕФ-у, а не пријављује се за учешће на МФЕФ-у. О постојању процеса „удвајања и раздвајања” тематских и структурних одређења по пријављеним остварењима за програме трију фестивала у одређеном дискурсу говори каталог последњег одржаног ФЕТЕФ-а (<http://www.homoljskimotivikucevo.org>).

чења савременог окружења нису искључива привилегија антрополога, већ да овладавање свим технолошким могућностима за креативне изражаје путем снимања, употребе звука или изазова квалитетне постпродукције омогућава равноправно учешће филмских профилисаних креативних стручњака у настанку коначне поруке самих остварења.¹⁹ На другој страни, опет у званичним филмским програмима ЖИСЕЛ-а, све је већи број аутора који су свој пут од аматера или лаика завршили оснивањем правних лица са делатношћу у филмској и видео продукцији, те се, рецимо, већ годинама такмиче „Светлописна фабрикација” аутора Илије Галоње и Драге Латинковића или „Филмска продукција 3-Д” аутора Добривоја и Добриле Пантелић. Такви резултати промена у профилисању аутора и продукција за програме оба фестивала отварају простор за широко засновано тумачење о томе који аутори и какве продукције обликују филмове који садрже *етнографичност* (Banks 1992, према Наумовић 2017) као један од критеријума по којима могу бити коришћени у сврху етнографске музејске делатности и презентације културног наслеђа.

На основу претходно изложеног могуће је говорити о дијахроној перспективи у разматрању о учешћу и доприносу до сада већ видно условљене категорије аматерских стваралаца. У светлу сукцесивних периода у процесима промена у програмима МФЕФ-а и ЖИСЕЛ-а већ је назначен почетни стриктно аматерски статус аутора на првим паралелним фестивалским издањима, који је сукцесивно промењен путем двојног статуса музејских стручњака као аутора или транзиције лаика у непрофесионалне, рекао бих, личне продукције. Савремено стање, опет, указује на то да светске тежње у продукционим условима приближавају домаће категорије аутора једном од праваца куда наш фестивалски етнографски филм иде. Чињеница да је (узмимо као одређени пресек претходног периода, М. С.) 48. фестивал ЖИСЕЛ-а²⁰ показало да обимом скромна понуда за програме уједно може

¹⁹ Посматрајући савремену продукцију својеврсним исечком у духу времена, већ на први поглед може се уочити усмерење аутора ка изазовима који су постали неизоставни део програма за последњих неколико година, а то су: проблеми добровољних или присилних миграција и, следствено томе, неке врсте двојног идентитета миграната, борба појединца са друштвеним системом вредности и окружењу у коме обликује свој хабитус, нарастајући таласи различитих супстанци зависности и алтернативних овисничких идентитета са јединственим предзнаком бега од стварности.

²⁰ Током првог викенда у августу 2018. године у Омољници одржан 48. Међународни фестивал аматерског филма у организацији Дома културе Омољница. Филмска манифестација са непрекидном традицијом успева да, путем учешћа самих организатора, потом креативних напора аутора, као и ентузијаста из локалне заједнице, остане један од културних идентитета Омољнице. Фестивалске награде су гран-при, затим прва, друга и трећа награда за филм, награде за најбољу режију, најбољи сценарио, најбољу фотографију у филму, најбољу монтажу и најбољу креативну употребу звука. Остале награде су за најбољи филм на тему традиционални живот села (додељује Етнографски музеј у Београду), за најбољи антрополошки приступ животу на селу (додељује Етнолошко-антрополошко друштво Србије), за приказ села данас и сутра, за најбољу женску улогу и, напослетку, за приказ деце на селу. За фестивалске

означавати да је истовремено у питању профилисање учесника ка јасним, аудио-визуелно квалитетним и читким порукама за тумачења етнолога/антрополога, музејских стручњака или научника који се баве истраживачким радом, говори у прилог томе да би домаћи филм поново могао да заузме значајан статус и на МФЕФ-у, где је деценијама подстицана „хендикеп уравниловка” због несумњиве преваге продукционих могућности иностраних фестивалских остварења. Одредницом *non professional* уместо *аматер*, *аматерски* у планирању посебних програма и у категоријама за награде било би препознато савремено стање у (многим чиниоцима условљеној) дугогодишњој транзицији данас већ солидно самообразованих филмских лаика и видео-стваралаца, као и, на другој страни, технолошка специјализација (некадашњих) филмских аматера за рад и естетику у домену нових формата и медија. Подстицај непрофесионалним продукцијама за учешће на фестивалима такође би (поново!) усмерио етнологе ауторе ка бележењу и тумачењу појава у њиховом окружењу, и то најпре због данас финансијски доступних алатки, камера и омогућених продукционих процедура – софтвера за монтажу, слику и звук.

Историјским дискурсом посматрано, одређена трансформација ЖИСЕЛ-а и његов излазак из унеколико превазиђене „аматерске чауре” би, посматрано из угла етнографског културног наслеђа, поново могли да буду катализатор за квалитетнији одзив, селектовање, учешће и допринос домаћег филма на будућим фестивалима у Етнографском музеју. Филм је у суштини технолошка уметност и, као таква, условљена квалитетном опремом, периодом и условима припреме сценарија и динамике снимајућих дана, и још много тога, па је очигледно да би већи обим и (некадашњи, М. С.) домен награђивања поново отворили простор за вредновање доприноса домаћих аутора. Наспрамно томе, домен награда на ЖИСЕЛ-у делује управо подстицајно за учешће и такмичарски дух аутора, па се отвара питање на који начин би аматерско стваралаштво могло да достигне виши ниво употребљивог за делатност очувања и заштите етнографског културног наслеђа.²¹ На тај начин унапређена сарадња двеју манифестација могла би да значи дословно, не само декларативно, одређење у својству годишњих програма обе инс-

програме пријављена су филмска остварења из Србије и држава у региону, а за званични програм током две вечери селекциона комисија је изабрала да се прикажу 22 филма.

²¹ У 2018. години одржан је, такође у непрекидном низу, XXVII МФЕФ, чији је организатор Етнографски музеј у Београду (уз суорганизаторе, Радио Телевизију Србије и Југословенску кинотеку). Пропозиције одређују да су награде фестивала гран-при „Драгослав Атонјевић”, награда за најбољи домаћи филм, награда за најбољи инострани филм, награда за најбољи студентски филм и награда за најбољи ID3min филм. По пропозицијама, одлуком жирија могу бити додељене и следеће награде: награда за допринос нематеријалном културном наслеђу, награда за етнографски запис, награда за најбољи аматерски филм, награда за камеру, награда за монтажу, награда за звук, уз награду новинара и публице. Селекциона комисија XXVII МФЕФ-а пред собом је имала укупно 120 пријављених предлога за овогодишње програме фестивала: Конкурвенцију, Информативну секцију и Студентски програм, од којих је 25 стигло из домаћих продукција, а 95 из иностраних.

титуције. Програмске шеме активности, а не досадашње пројектно усмерене, омогућавале би сукцесивно организоване заједничке радионице, округле столове и семинаре, на којима би се непрекидно радило са циљним групама – како стваралаца, тако и гледалаца – те би на тај начин био унапређиван концепт и реализација.

Напоследку, упркос планираним почетним донетима овог рада, треба рећи да бројна питања и досадашњи одговори, решења и резултати у деловању двају фестивала који су, данас већ у најширем културном контексту, усмерени ка бележењу, тумачењу и уметничким виђењима традиционалних система вредности у свим својим еманицијама: примарном окружењу, процесима промена, транспонувању у савремено окружење, као огледало (и у огледалу) глобалне урбане културе, и још много тога, ни у ком случају не могу бити изложени као резултат почетног преиспитивања на одређену тему. Због свега тога, као једна од теза за даље разматрање појављује се дискурс по коме вијугави пут који је МФЕФ досада прешао и чињеница да ЖИСЕЛ и поред свих недаћа опстаје у главном току опредељења „на тему живот села”, остављају простор да њихов заједнички допринос буде уграђен у музејску делатност заштите и очувања етнографског културног наслеђа. Иако су почетни импулс и даља успешна сарадња двеју манифестација разводњени током деценија до данашњег, искључиво саветодавног учешћа једног стручњака Етнографског музеја у раду селекционе комисије и жирија ЖИСЕЛ-а те доделе награде Етнографског музеја за најбољи филм на тему традиционални живот села, то не значи да поновним препознавањем заједничког интереса не може доћи до обнове сарадње на значајнијем нивоу. Исто тако, гледајући из угла савременог тренутка, значајно је рећи како је на МФЕФ-у корпус награда сукцесивно редефинисан²² те се, изузев гранприја, од фонда у коме су додељиване за најбољу режију, најбољи сценарио, најбољу камеру, најбољи етномузиколошки или етнокоролошки филм, најбољи истраживачки допринос етнолога, најбољу реконструкцију обичаја, најбољи етнологски запис и, напоследку, за најбоље аматерско остварење, на XXVII МФЕФ-у стигло до пет награда (уз неколико опционалних), укључујући гран-при. На основу такве, рекао бих, стартне позиције већ на први поглед се може препознати хендикеп домаћих аутора у постизању финансијских предуслова за квалитетну продукцију и постпродукцију која може да парира иностраним остварењима, па мотиви за такмичење унеколико постају узалудни (в. Ђокић 2014, 20–22; Анђелковић 2014, 17–18).

²² Процеси промена у обиму и квалитету награда једноставно се прате у свим уздањима каталога МФЕФ-а – од VI до XXVII.

Литература

- Анђелковић, В. 2014. „Поглед искоса: утисци члана Селекционе комисије”. In *XXIII Међународни фестивал етнoлошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Антонијевић, Д. 1996. Филм и традиционална култура. *Гласник Етнографског музеја* 60: 135–140.
- Антонијевић, Д. 2001. „Стваралаштво Љубомира Рељића у етнoлошком филму”. In *Десети међународни фестивал етнoлошког филма: Београд Србија и Црна Гора (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Banks, M. 1992. ”Which films are ethnographic films?” In *Film as Ethnography*, eds. P. Craford and D. Turton, 116–129. Manchester: Manchester University Press.
- Vallejo, A. 2014. Industry Sections. Documentary film festivals between production and distribution. *Illuminace (Special Issue on Film Festivals)* 26.1: 65–82.
- Гавриловић, Љ. 1996. Визуелни извори у етнoлошким истраживањима. *Гласник Етнографског музеја* 60: 115–134.
- Gothardi-Pavlovsky, A. 2009. *Hrvatska etnografska audiovizualna produkcija u okviru svjetskih dostignuća*. Magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Davies, L. 2016. Documentary Film Festivals as Ideological Transactions: Film Screening Sites as Hot Docs. *Canadian journal of film studies / Revue canadienne d'études cinématographiques* 25.1: 88–110.
- Ђокић, Д. 2014. „Етнолог у свету покретних слика”. In *XXV Међународни фестивал етнoлошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Јовановић, Б. 2005. „Уметност визуелне антропологије”. In *Четрнаести међународни фестивал етнoлошког филма: Београд Србија и Црна Гора (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Марјановић, В. 2002. Етнoлошки филм у Етнографском музеју у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 65–66: 273–296.
- Наумовић, С. 2017. „Етнографски филм, визуелна антропологија и филмски фестивали у доба хибридних жанрова, постфилмских и постхуманих стваралачких тежњи”. In *XXVI Међународни фестивал етнoлошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Наумовић, С. 2018. „Телевизијска репортажа као визуелни изражајни стил или шта је све, и како, хтео да каже Каменко Катић, осим да ће бити кишни дан?” In *XXVI Међународни фестивал етнoлошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Павићевић, А. 2016. „Етнoлошки филм – између техничког савршенства и кризе наратива”. In *XXV Међународни фестивал етнoлошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.

- Петровић, Б. 2015. „Етнолошки филм као културни ресурс: предлог за размишљање”. In *XXIV Међународни фестивал етнолошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Рељић, Љ. 2001. „Фестивал етнолошког филма”. In *Десети међународни фестивал етнолошког филма: Београд Србија и Црна Гора (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Risman, P. 1985. „Fikcije umetnosti ili nauke ili da li je važno postoji li uistinu Don Huan?”. In *Postoji li Don Huan?*, ur. R. De Mil. Београд.
- Стојаковић, В. 1996. Примена видеа у етнолошким истраживањима. *Гласник Етнографског музеја* 60: 145–150.
- Стојановић, М. 2004. „Повратна рецепција етнолошког филма: уводна реч за округли сто фестивала”. In *Тринаести међународни фестивал етнолошког филма: Београд Србија и Црна Гора (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Стојановић, М. 2016. „Реч уредника – посматрач и учесник”. In *XXV Међународни фестивал етнолошког филма (каталог)*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Henley, P. 2010. *The Adventure of the Real: Jean Rouch and the Craft of Ethnographic Cinema*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
<http://www.maitres-fous.net/glossary.html>.
http://www.homoljskimotivikucevo.org/files/27_FESTEF_KATALOG.pdf.

Marko Stojanović

FESTIVAL ETHNOGRAPHIC FILM: MORE THESIS FOR THE DIALOGUE

Summary

The two film manifestations – the International Ethnological Film Festival and the International Festival of Amateur Film (on the topic of Village Life) – ŽISEL, deal with various but complementary domains, author's documenting and interpreting as well as artistic views of various aspects of the lives of existing or missing traditional communities and their contemporary reorganizations. Ethnographic Museum in Belgrade, as the organizer of Ethnographic film festival and an institution that primarily deals with the protection of ethnographic cultural heritage, should include the audio visual results of both festivals in its fund with the aim of enriching and modernizing of activities in the system of protection of cultural heritage.

КОНЗЕРВАЦИЈА И ЗАШТИТА

Претходно саопштење

726.8.025(497.11)

718(497.11)

Милан Брајевић

Музеј рудничко-таковског краја

Горњи Милановац

ГАЉЕНСКО ИЛИ ЈОВИЧИЋА ГРОБЉЕ

Стара сеоска гробља у многим подручјима Србије представљају целине у којима се могу препознати временски периоди на основу различитих утицаја који су преовлађавали у израђивању и украшавању надгробних споменика. Она гробља која представљају амбијенталне целине у којима се могу препознати традиционална занатска израда и правци у стилским одредницама при украшавању надгробних споменика нису више одржавана, а самим тим су и подложна различитим облицима угрожавања и уништавања. У селу Гојна Гора постоји шест гробаља: Гаљенско или Јовичића гробље, Трнавско, Лазовића или Бојовића, Бабовића, Шумљанско или Кецовића гробље, као најмлађе. Уочава се особеност сваког гробља, али најинтересантније за обраду надгробних плоча и гихову групацију је Јовичића или Гаљенско гробље. Предмет овог рада је његова фактографија, обликована као теренска документација, на основу које целина, као и поједини споменици, орнаментика, натписи и мере те записи о мајсторима који су их градили, могу бити сврстани у систем заштите културног наслеђа.

Кључне речи: Гојна Гора, гробље, надгробне плоче, фамилије, Јовичића гробље.

О потреби за заштитом

Стара сеоска гробља у многим подручјима Србије представљају целине у којима се могу препознати временски периоди на основу различитих утицаја који су преовладавали у израђивању и украшавању надгробних споменика (Пантелић 1984, 5–9). Споменике од пешчара или мермера (Пантелић 1984, 6; Барјактаровић 1960, 217–223; Дворниковић 1954, 522) наслеђивали су они од других врста камена, њих још новији, све до савремених од гранита и мермера. Због свега тога, гробља која представљају амбијенталне целине у којима се могу препознати традиционална занатска израда и правци у стилским одредницама при украшавању надгробних споменика нису више одржавана, ново постаје вредно, а самим тим старије подложно различитим облицима угрожавања и уништавања (Пантелић 1984, 5–6). Изузетна лепота и вредност у гробљима која су задржала одлике какве су имала у време свог настанка и постојања традиционалних сеоских заједница данас су ретка (Пантелић 1984, 5). На први поглед, чак и почетним рекогносцирањем или истраживањем и на терену, показало се да су проток година и савремени начин живота неумитно довели до бројних видова оштећења надгробних споменика и уништавања амбијенталних гробљанских целина (уп. Драшкић 1970; Радичевић 1961). Лично спроведена истраживања и стручна размена мишљења са колегама (о истој теми) исто тако говоре у прилог томе да немар са којим се нове генерације односе према сопственој прошлости (Пантелић 1984: 5) показује како су сеоска гробља, као културна сведочанства и извор информација за будуће генерације, постала само још један од културних домена у коме се сагледавају последице значајне урбанизације, расељавања и све мањег броја резидентног становништва на селу.¹

С обзиром на то да је питање опстанка традиционалних сеоских заједница, њихових културних сведочанстава и трагова о некадашњем постојању већ одавно малтене искључиво у сфери интересовања стручњака или научника који се баве материјалном културом у оквирима наслеђа: етнолога/антрополога, социолога, историчара и др., данашњи статус старих сеоских гробља је само још једна од тема којом могу и треба да се баве и музејски стручњаци. Задаци стручњака, међутим, на препознавању значаја, стручном

¹ Дешава се све чешће да неупућени или злонамерни ломе споменике, измештају их са гробних места или чак избацују из гробаља, док је, на другој страни, сам камен као материјал подложен променама под утицајем времена, атмосферских прилика и биљних врста које се на њему настајују (лишајеви, маховина и сл.). Због свега тога уочава се нека врста неформалног тренда да се неумитно пропадање споменика „спречава” радом приучених лаика, самозваних мајстора или чак самих сродника покојника чији је надгробник. Последице таквог деловања, како и сами говоре „из најбоље намере”, покушаји су да се новим, непримереним и неспојивим материјалима поправе поломљени споменици или да се они премазују, „фарбају” масном бојом или другим средствима за заштиту грађевинског камена или фасада. Не треба ни говорити о томе да такав нестручни рад причини више (често непоправљиве) штете него користи.

документовању и разматрањима о томе шта нам говоре сеоска гробља и надгробни споменици представљали су изазов,² као и данас, да буду тумачени у оквирима шире посматраног феномена. У сваком случају гробља и надгробни споменици појединачно припадају како истраживачком домену музејске делатности у, рецимо, оквирима културе привређивања и обичајне праксе,³ тако и истраживањима о народној религиозности (Бандић 2004). На трећој страни, не треба заборавити ни то да су она у пољу делатности завода за заштиту споменика културе у сврху очувања различитих елемената народне културе (в. Пешић-Максимовић 1981).

Како су гробови и гробља и данас места посебног изражавања пажње живих према мртвима, из општег односа према покојницима, мистичног страха и веровања у духове предака, односно покојника и у загробни живот, произилази поштовање и брига о подизању надгробног обележја. Сеоска гробља или појединачни гробови често су смештени на таквим просторима у оквиру којих се могу препознати културне наслаге у таласима насељавања становништва различитог порекла. Не случајно, веровања у „пробивалишта” душа умрлих могу се аргументовати на основу материјализованих културних сведочанстава, надгробних споменика, а о томе речито говоре бројни одабири у основи истих места за сахрањивање, као што су нпр. она на узвишењима, поред путева, уз раскршћа и сл. (Пантелић 1984, 7). По народном веровању, покојникова душа се може везати и склонити у дрво (Бандић 2004, 52–56) или камен (Бандић 2004, 66–70), што је довело до обичаја да се на гробовима сади дрвеће или подижу дрвени или камени споменици (Бандић 2004). Дрвени крст звани „крстача”, окићен пешкиром, и камени споменици симболизују покојника и станиште његове душе. Камени надгробни споменици код Срба се различито називају: „камен”, „белег”, „крст”, „спомен”, „мрамор” (Кулишић и др. 1970, в. гроб, гробови, споменици „крајпуташи”, гробље, крст). Велики значај односа живих према мртвима, какав је у традиционалним заједницама био означен као један од елемената на основу кога се препознавао идентитет њених чланова, и данас би требало да одражава друштвену кохезију. На тај начин гробна места, надгробни споменици и амбијенталне целине гробаља бивају укључени у колективно сећање на претке, што се до данас сматра обавезом потомака у западној Србији:

Без организованог колективног памћења нема ни појединачних сећања, изграђивања и одржавања локалних или националних иденти-

² Никола Пантелић у каталогу већ поменуте изложбе говори о томе како су од половине XX века у већој мери уочени значај и улога гробаља и надгробних споменика у народној култури традиционалних заједница, но истовремено излаже став како и до тада постоји велики допринос етнолога, као и научника и стручњака сродних дисциплина (Пантелић 1984: 56; Влаховић 1936; Радовић 1955; Дворниковић 1954).

³ У Етнографском музеју у Београду, као матичној институцији за етнографски материјал, постоји збирка Занати, у оквиру које се чувају предмети везани за клесарски занат, и збирка Предмети уз обичаје, у којој се чувају и штите надгробни споменици.

тета. Треба имати у виду да памћење живи и одржава се кроз комуникацију. Уколико се она прекине, нестане или се промени оквир односа у комуникационој стварности, шири се заборав (Тимотијевић 2018, 16, према Тимотијевић: Кулијић 2006, 7–10; Катрога 2011, 18–39; Asman 2011, 12–51).

Нагласивши у претходном излагању значај и улогу гробаља и надгробних споменика у оквирима традиционалних заједница народне културе, за наставак би требало говорити о самој улози тумача, етнолога музеалца. Посматрано у ширем професионално-стручном и научном окружењу, где су акценти истраживања и резултати завода као надлежних за заштиту непокретних споменика културе већ презентовани (Дудић 1995), као и допринос бројних истраживача народне религиозности, култа мртвих и загробног живота у етнолошком домену духовне културе (Бандић 2004; Кулишић и др. 1970), кустос етнолог данас има врло специфичан истраживачки статус.⁴ Чињеница да се музеји као институције заштите баве превасходно музејским предметима, материјалним културним сведочанствима искључиво у својству покретних културних добара, оставља гробља и њихове градивне елементе, надгробне споменике по страни. Услед свега тога, превазилажење таквог, унеколико ограничавајућег статуса музејског стручњака скопчано је са тешкоћама због надлежности завода за заштиту споменика културе над споменичким наслеђем, али и изванредно подстицајном могућношћу да се у оквирима редовних етнолошких рекогносцирања и теренских етнографских истраживања барем забележе и документују положај, стање и на први поглед уочене неодложне активности.

Један од могућих модела у оквиру кога рад кустоса етнолога може бити проширен до надлежности других установа заштите или истраживачке етнологије/антропологије доказан је у већ основаним музејским збиркама у чијем саставу су дислоцирани надгробни споменици и гробна обележја. Узевши као пример статус колекције у Етнографском музеју и већ обављану комуникацију предметима као експонатима тематских и студијских изложбених пројеката (Пантелић 1984; Радовић 1955), теренска истраживања о надгробним споменицима могу бити обављана у циљу даљег разматрања о њиховом могућем статусу покретних споменика културе. На другој страни, како је у сваком случају боље да теренски рад на активном проналажењу и документовању старих гробаља и споменичких целина остане на нивоу *in situ* података, остаје као могућност пуко уобличавање грађе у облику за који се може гарантовати да ће бити макар путоказ следећим генерацијама о некадашњем феномену, за који није у потпуности сигурно да ће још дуго бити доступан у материјализованим културним сведочанствима.

Како се овим истраживањем бави стручњак етнолог без искуства у раду са системом заштите и процедурама у вези са непокретним споменицима

⁴ <https://whc.unesco.org>, <http://www.kultura.gov.rs>.

културе, у наставку ће у сврху предлога за даљи рад бити предочен модел који је искључиво проистекао из досадашњих теренских искустава, академског образовања етнолога и рада у комплексном музеју завичајног типа и надлежности.⁵ На првом месту треба рећи како се показало да у тиму са музејским стручњацима етнологима/антрополозима обавезно треба да буду конзерватори, који могу да доследно стручно оцене стање споменика и спроведу припремне мере заштите. Следеће, под самим документовањем би се, између осталог, подразумевало одређивање тлоцрта места на коме је гробље смештено, премеравање његове површине, а потом – техничким цртањем и визуелним бележењем – успостављање тачно лоциране мреже надгробних споменика. Потом би следило детаљно описивање сваког појединачног споменика, стилских одредница и записа на њима, па њихово мерење, одређивање степена очуваности/неочуваности те фотографисање или видеоснимање, које би укључило и целокупан амбијент. Тек такав документациони досије би могао бити прослеђен надлежним установама које одлучују о уважавању елемената за претходну заштиту, а у сваком случају погодује будућем, могућем предлагању за статус културног добра.

Напоследку, говорећи о самом методолошком поступку којим су забележени, надаље ће бити изложени подаци о Гаљенском или Јовичића гробљу. Поново напомињем како је у питању напор кустоса у музејској установи која нема у потпуности обезбеђене услове за рад на документовању и музеализацији свих појавних елемената народне културе код припадника традиционалних заједница у антропогеографском ареалу који по надлежности покрива. У таквом окружењу се очекује да рад буде умногоме заснован на личном ентузијазму и, сходно томе, некој врсти аутономије у начину бележења и стварања документације о појавама којима се музејски стручњак бави. Због свега тога прилог о једном од старих сеоских гробља на рудничко-таковском простору садржи најпре једно статистичко, географско, културно-историјско и привредно одређење, на основу кога би требало сагледати шта је све довело до садашњег стања. У даљем усмеравању ка предмету овог истраживања наведене су специфичности и опште одлике које гробље и надгробне споменике у њему сврставају у етнографско наслеђе народне културе, потом одреднице у изради и украшавању посмртних обележја, мајстори за које се зна, а на крају и уметничке карактеристике, естетика и епика или лирика у гробним натписима (Пантелић 1984, 5). На самом крају, изложени су систематизовани подаци о свим забележеним надгробним споменицима. Што се тиче својеврсне аутономије у документовању и систематизацији података, указујем и на то да је о самом гробљу снимљен етнографски филм „Гаљенско или Јовичића гробље” комплетног аутора Милана Брајовића, у

⁵ На који начин етнологи запослени у комплексним музејима на територији за коју су надлежни могу третирати културни феномен традиционалног односа према смрти и загробном животу, који се може огледати у односу према надгробним споменицима и гробљима, в. Тошић 1997; Бојовић 1995); Росић 1999.

продукцији Музеја рудничко-таковског краја, у трајању од 37 минута. Аудио-визуелни запис, који заједно са радом чини једну врсту пропагандног и едукативног материјала за ширу, не само стручну публику, на једноставан и разумљив начин говори о потреби очувања и заштите старих гробаља.

Антропогеографско одређење – Гојна Гора

У складу са чињеницом да истраживање и документовање у сврху заштите и очувања амбијенталних целина сеоских гробаља почиње добрим планирањем, а да је рад скопчан са дуготрајним боравком на терену, на самом почетку би требало говорити о антропогеографском положају и тренутном статусу насеља за које је везано гробље о коме се говори. У питању је Гојна Гора (в. Вучићевић 2016), која се налази на крајњем југозападу подручја општине Горњи Милановац, између тока Каменице и њене десне притоке Ловнице. Кроз ово село пролази пут Горњи Милановац – Прањани – Пожега. Удаљена је око 47 km од Горњег Милановца. Она је између 43° 90' и 44° 10' северне географске ширине и 20° 00' и 20° 30' источне географске дужине. Простире се правцем северозапад-југоисток. Граничи се са Јанчићима (СО Чачак) са југа, Прањанима са југоистока, Дружетићима са североистока, Богданицом са северозапада и Душковцима, Горњом Добрињом (СО Пожега) са југозапада. Простире се на 2.970 ha, заузима 3,5% површине општине те спада у већа села, пето по величини у општини. Гојна Гора има седам заселака: Шиљковицу, Кецовиће, Јевтовиће, Трнавце, Трифуновиће, Савиће и Шишовиће. Највећи број насеобина је у северозападном делу овог села, поред пута Прањани – Гојна Гора – Добриња. Домаћинства се простиру од реке Каменице и на око 1 km од уласка из правца села Каменице, настављају на запад до речице Ловница, а потом поред пута, према југу, све до на неколико стотина на метара где пут прелази у Добрињу.

Историјски посматрано, Гојна Гора је забележене у свим турским пописима од 1476. до 1572. године. Припадала је Брвенику, Руднику или Ужицу, а број домова се кретао од 13 до 18. Садашње насеље формирано је у XVIII веку. Легенде говоре о томе да је ово подручје некада било покривено густим храстовим шумама (Перишић 2002). У њима су мештани чували свиње, које су се у њима гојиле. Због шуме која је гојила свиње народ је село назвао Гојна Гора. Турским пописом из 1476. године, посведочено је село Гојна Гора, са 13 домова, у кази Брвеник, што је први помен овог села. Према попису из 1525. године, Гојна Гора припада нахији Ужице и ливи Смедерево, а има 14 домова (Вучићевић 2016). Данашњи административни центар села је западно од Пољана. Неколико стотина метара од центра, већа концентрација кућа је јужно од пута, све до коте 631 на Осредњаку. Надморска висина у којој су домаћинства најчешће се креће од 600 до 750 m. Већи део села на

правцу Осредњак–Оштрица–Млаковина, па према југоистоку слабије је насељен, а највећи део уз границу са Прањанима и Јанчићима је под шумом. Ту се налази један број домаћинстава око локалитета Дебело брдо и Сланци (према Каменици). Даље на југоистоку се простире неколико заселака, углавном јужно од пута према Равном гају. Ова домаћинства су највећим делом на 550–750 m надморске висине. Становништво је досељено, као и у осталим селима, у XVIII и XIX веку из Црне Горе, са Старог Влаха и из Босне. Једно је од насељенијих места. Најмање становника је било 1863. године – 603, највише 1953. године – 1.383, а 2011. године их је 610, скоро на нивоу из 1983. године.

Централни део Гојне Горе, где је надморска висина изнад 660 m, има просечну годишњу температуру 8–9°C, а мањи делови према Јанчићима, Миоковцима, Прањанима, Дружетићима и Богданици су са средњом годишњом температуром 9–10°C. Око 2/3 површине је са вишом температуром 9–10°C, а 1/3 са нижом 8–9°C. Дакле, Гојна Гора спада у хладнија подручја на територији општине Горњи Милановац. На пример, знатно је хладније него подручје Прањана, нарочито у долини Чемернице. Од границе са Богданицом, појас уз Каменицу од око 1000 m, затим поред Јанчића и у долини Ловнице има 800–900 mm падавина. Остали делови, централни и западни, имају 900–950 mm падавина годишње. Гојна Гора има шаролику климу и спада у атаре са хладнијом климом у општини Горњи Милановац.

Амбијентална целина – Гаљенско или Јовичића гробље

У потесу Поари села Гојна Гора, са леве стране пута који води кроз село, налази се Јовичића или Гаљенско гробље. Гробље је пространо, равно са благим падом на југ, правца пружања исток-запад. У њему се сахрањују фамилије Јовичића, Радојевића, Шишовића, Савића, Урошевића, Томовића, Марића, Тешића, Варагића, Мацаревића и др. Гробље је ограђено плетеном жицом, одржава се кошењем, а код неколико гробних места постављени су дрвени столови и клупе. У гробљу су видни остаци велике праисторијске хумке и новосаграђена капела. У средини источног дела гробља, као што је напоменуто, истиче се праисторијска хумка,⁶ купастог облика, висине око 1,5 m, са развученим ивицама, тако да данашњи пречник износи око 19 m. Хумка је оштећена укопавањем гробова „мацарског гробља”, као и укопавањем и подизањем савремених мермерних споменика од 1977. до 2009. године. Најстарији споменици на хумци и око ње су од крупнозрнастог кречњака, сиге, у облику паралелопипеда (стуба) са дубоко урезаним крсто-

⁶ По казивању мештана Гојне Горе, простор где је хумка назива се „мацарско гробље”.

вима на источној страни. Велики број ових споменика је извађен, поломљен и набацан, чинећи гомилице, у гробљу и ван њега, крај пута.

Према облику, камени надгробни споменици у Јовичића гробљу могу се поделити на оне чија тродимензионална пластика садржи различита обличја крстова – народним језиком *крстасте*, затим оне који се могу типски одредити као *стеле*, стубови, па обележја у облику надгробних плоча, *плочасте*, да би напослетку препознавали као одредницу и оне са *капићима* и без *капића* кровића или обелиска. Крстасти и плочасти надгробници су најстарији, како народ каже, *биљези* и сачуван је релативно мали број споменика овог типа. Споменици типа стеле – стуба паралелолипедног пресека такође спадају у групу старијих споменика и они су у овом гробљу бројни. Клесани су од тврдог, како народ назива, *љутог* камена или пешчара. Могу бити у варијанти *крстастих*, са капићем на врху или без њега. Стела са крстом на врху је млађи тип ових споменика, који се према годинама смрти препознаје као најмлађи, с краја XIX века и почетка XX века. Споменици типа обелиска почели су да се подижу крајем XIX века, па све до средине XX века, и они су високи и сужени ка врху у виду пирамиде. На њима су крстови урезивани, а не обликовани у пластичне украсе, и садрже текст о покојнику и фотографије умрлих израђене у порцелану.

У средини гробља, западно од хумке, сачувана је већа скупина старих споменика с краја XVIII и почетка XIX века. Споменици су у виду стеле од ситнозрнастог пешчара и *љутог* камена, без знакова или само са урезаним крстом. У овој групи сачуван је и мали крстасти споменик од студеничког мермера, без натписа и знакова. У Јовичића гробљу налази се и велики број споменика из средине и друге половине XIX века, који се посебно истичу богатом ликовном обрадом, нарочито виђенијих људи тог времена. Међу најстаријима су две стеле из 1848. године посвећене Тодосију Радо(ј)евићу и његовом сину Сави од 28 лета. Сем слабо читљивог текста, на овим споменицима су у плитком рељефу урезане представе малтешких крстова са чирацима и крста у кругу, оперваженог цикцак елементом. Мајсторском изградом, украшавањем, представом покојника и богатим текстом издвајају се споменици каменоресца Радосава Чикириза из Драгачева, посвећени Сими Радо(ј)евићу, капетану, из 1860. године, сину му Драгутину од 2 године и ћерки Цмиљки од 16 лета.

Крајем XIX и почетком XX века преовлађују споменици типа стела са капићима и крстовима на врху у више варијанти, постољима у виду храма и масивним лежећим плочама, на којима је у рељефу уписано ко подиже споменик, ко лежи под плочом и име мајстора каменоресца. Споменици овог типа су од пешчара, украшавани рељефном представом покојника у народној ношњи, са штапом, амрелом, корпицом у руци, цветном лозицом, голубом који кљује грождје, као и алатом одређених заната. Допуњују их геометријски мотиви, представа распећа у крсту и богати текстови о покојнику и ожалашћенима. Поред разноврсне и богате орнаментике и епитафа, карактеришу их и делимично очувани трагови бојења. Да би лик и слово били

лепши и видљивији и још из даљине привукли пажњу пролазника, бојени су плавом, црвеном, црном и белом бојом, те су их стога у народу називали „шарена села”. Од свих, најдуже се одржала плава, боја даљине, плаветнило тајни. По народном веровању, плава, као и црвена, штити од урока. „Плаво је боја неба, мора, атмосфере, свега далеког и тајновитог. Њоме се спасавају мртви од заборава” (Nikolić 1979, 1617). Овакве споменике потписују локални, врло цењени каменоресци: Јосиф Симић Теочинач, Драгић Петровић из Рожаца, Урош Марковић из Прањана, Миленко Радовановић из Гојне Горе, као и Радосав Чикириз из села Рти у Драгачеву.⁷

Најновији период у обликовању амбијенталне целине гробља припада XX веку, уз чињеницу да се разликују сачувани надгробни споменици подигнути у првој половини, тачније, у периоду од Првог светског рата до средине века и они из друге половине до данашњих дана. У прву половину века датована су већ наведена надгробна обележја у виду обелиска са урезаним крстом, текстом и уграђеном фотографијом у порцелану, а клесани су од тамнозеленог и сивог камена. Посебно треба навести чињеницу да гробна места где су од краја XIX века и на почетку XX века постављани поменути споменици најчешће имају оквире од камена и бетона, обложеног у техникама терацо, потом мермерне опсеге и металне ограде. Од друге половине XX века, па све до данас у гробљу доминирају споменици од црног и тамносивог мермера, плочасти или пак у виду сломљеног крила или цвета (младима), са текстом и фотографијама на порцелану.

Међу неуобичајеним обележјима у оквиру амбијенталне гробљанске целине посебно би требало говорити о породичној капели у западном делу гробља, подигнутој 1982. године, озиданој и на простору где се сахрањују породице Радојевића. Капела је у основи правоугаона, споља обложена црвеном и жутом фасадном циглом, а прекривена бакром. На западној страни су двокрилна дрвена врата, а на северном зиду испод крова је мермерна плоча са натписом:

*„Ову породичну гробницу подиже себи, својој жени Машинки,
мајки Анђелији, оцу Љубомиру и њиховим предцима и потомцима:
Радомир Радојевић, адвокат из Гојне Горе уз помоћ унуке
Анђелије Радојевић, судије из Гојне Горе.*

*„Ево гроба, неизбежна двора,
где се одмара тело од умора.
ту је правда подједнака свима,
ту је раван просјак царевима.”*

⁷О каменорезачком занату и мајсторима у западној Србији в. Николић 1998.

Културна сведочанства – надгробни споменици

Најстарији споменици подигнути на праисторијској хумци

1. Споменик је од жуте сиге, типа стеле – стуба, који се на врху завршава испустом у виду трапеза са брадавицом – јабуком на средини. На источној страни споменика дубоко је урезана представа крста. Споменик је без натписа.
Димензије: висина 60 cm, ширина 37,5 cm, дужина 25 cm. Испуст: ширина 22 cm, дужина 20 cm, висина 12 cm.
2. Споменик је од жуте сиге, типа стеле. На источној страни у горњем делу споменика дубоко је уклесана представа већег крста на средини и два мања изнад њега. Споменик је без натписа.
Димензије: висина 96 cm, ширина 44 cm, дужина 19 cm.
3. Стела од пешчара, без текста, само је на источној страни дубоко уклесан малтешки крст.
Димензије: висина 123,5 cm, ширина 33,5 cm, дужина 19,5 cm.
4. Споменик од *љутог* камена, типа стеле, са брадавичастим испустом на врху. Без текста је. На источној страни је урезан једноставан крст.
Димензије: висина 70 cm, ширина 31 cm, дужина 31 cm. Испуст: пречник 20 cm, висина 5 cm.
5. Споменик од *љутог* камена, типа стеле, на врху полулучно сведен. На источној страни урезан крст.
Димензије: висина 87 cm, ширина 40 cm.

Најстарији датирани споменици

1. Споменик од *љутог* камена, типа стеле, посвећен је Тодосију Радо(ј)евићу из 1848. године. На источној страни споменика при врху је у издубљеном кругу, оперваженом цикцак орнаментом рељефно исклесан крст. Испод њега у урезаном правоугаонику уклесана је представа два малтешка крста са чирацима, док је у посебној плитко издубљеној правоугаоној ниши урезан текст, који се наставља и испод нише. Камен је оштећен, тако да је текст тешко читљив.
Димензије: висина 147 cm, ширина 37 cm, дебљина 25 cm.
2. Споменик од *љутог* камена, типа стеле, посвећен је Сави, сину Симе Радо(ј)евића. На источној страни споменика, при врху, у издубљеном кругу исклесан је малтешки крст. Испод је у плиткој ниши у виду правоугаоника урезан текст, који се наставља испод нише и на северној страни споменика. Споменик је највероватније подигнут

средином XIX века, а радио га је исти мајстор који је клесао и споменик Тодосију Радо(ј)евићу.⁸

Димензије: висина 120 cm, ширина 38 cm, дебљина 30 cm.

Међу надгробницима подигнутим у другој половини XIX века, својом ликовном обрадом и богатим текстом истичу се споменици које је резао и писао драгачевски каменорезац Чикириз.

3. Надгробни споменик Симе Радо(ј)евића из 1860. године од белог је мермера, типа стеле, у горњем делу лучно сведен. На источној страни споменика, испод лука у плиткој ниши, урезан је развијен крст, уоквирен цикцак орнаментом (симболизује сунчеве зраке) и двама спиралама на дну. У средњем делу споменика урезана је допојасна представа покојника у народној ношњи са фесом на глави, кубуром за појасом (силавом), штапом у десној руци, док је лева рука спуштена низ тело. На левом рамену је урезана медаља. На лицу покојника, испод равних бркова, титра осмех. Испод допојасне фигуре започиње текст, који се наставља на западној и јужној бочној страни. На западној страни споменика урезан је крст, уоквирен лаворовим гранама, док су испод два голуба, која кљују грожђе (препознатљива Чикиризова представа). Испод тече наставак текста са источне стране. На северној бочној страни споменика, у плитком рељефу, у вертикалном низу уклесани су у круговима крст са зрацима, малтешки крст, који је уоквирен геометријским мотивима, и две розете. Испод розета, на средини бока, урезана је сабља, украшена биљном лозицом и представом лика на балчаку. Испод сабље, у нешто плићој ниши, урезана је ваза са криновима. На јужној бочној страни уклесана је розета и тече завршетак текста.

Димензије: висина 174,5 cm, ширина 30 cm, дебљина 16 cm.

4. Надгробни споменик из 1871. године, посвећен Цмиљки, од 16 година, ћерки Симе Радо(ј)евића, израђен је од мермера, типа стеле, полукружно сведен на врху. На источној страни споменика, испод лука, у плиткој ниши, рељефно је представљен развијен крст са зрацима, уоквирен цикцак орнаментом. Испод крста урезана је фигура покојне девојчице, која држи цветни венчић у десној руци. Изнад главе и око главе уписано је: „Цмиљка од 16. кћи. пок Сима Радо(ј)евића”, а од рамена, са обе стране, урезане су цветне лозице. На западној и јужној страни споменика је исписан текст. Споменик подиже мати Даница.

Димензије: висина 128 cm, ширина 33 cm, дебљина 18 cm.

5. Надгробни споменик из 1863. године, посвећен Драгутину, од 2 године, сину Симе Радо(ј)евића, исклесан је од мермера, мањих ди-

⁸ Споменике су вероватно наследници приликом уређивања гробља узидали у бетон и тако је део текста на споменику невидљив.

мензија и плочаст, полулучно сведен на врху. На источној страни споменика, испод лука, у плиткој ниши, рељефно је представљен крст са зрацима, а испод је текст. Споменик подиже мати Даница. Димензије: висина 55 cm, ширина 22 cm, дељина 11 cm.

Наслоњени уз породичну капелу Радојевића, налазе се два мања надгробна споменика од белог мермера, истог облика и ликовне обраде као што су споменици Цмиљке и Драгутина Радојевића. Ови споменици су вероватно померени приликом градње капеле.

6. Надгробни споменик из 1866. године, посвећен Кристини, од 2 године, израђен је од мермера, плочаст, полулучно сведен. На источној страни је урезан текст: „Кристина од 2 године,едино дете Рака Радојевића, умре 1. маја у 1866. г.” На западној страни, у плиткој ниши, испод лука, рељефно је представљен развијен крст са зрацима. Димензије: висина 59 cm, ширина 25 cm, дебљина 8 cm.
7. Надгробни споменик из 1876. године, посвећен Бориславу Радојевићу, изведен је од мермера, плочаст, полукружно сведен. Испод лука, у плиткој ниши, рељефно је изрезан крст са зрацима, уоквирен цикцак орнаментом, испод крста је урезан текст. Спомен диже Рако, брат. Димензије: висина 135 cm, ширина 33,6 cm, дебљина 15 cm.
8. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, посвећен Јовици Јовичићу, из 18... (година оштећена), на источној страни има урезану рељефну представу покојника у летњој народној ношњи, са фесом на глави и јанчицом, који придржава левом руком, савијеном у лакту. С десне стране главе урезан је круг (симбол сунца – светла на оном свету). На споменику су видни трагови беле, црне, црвене и плаве боје. На западној страни споменика урезани су текст и крст изнад, док се на бочним странама развија биљна лозица. Димензије: висина 120 cm, ширина 35,5 cm, дебљина 24 cm.
9. Споменик од пешчара, типа стеле, посвећен је Божидару Јовичићу, од 8 година, који умре 1891. године. На источној страни споменика урезана је рељефна представа покојника у оделу; кратком капуту, копорану и панталонама, са левом руком низ тело, а десном савијеном на грудима. На глави је плитка шубара, испод које са стране вири чуперак косе. Представа главе са наглашеним очима и обрвама рељефније је обрађена у односу на тело. На западној страни споменика урезан је крст и уписан текст, док је на северној бочној страни биљна лозица. Димензије: висина 80 cm, ширина 25 cm, дебљина 15 cm.
10. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, посвећен је Синђелији Јовичић, од 15 година, која умре 1898. године. На источној страни споменика рељефно је представљена покојница у народној ношњи, са корпицом преко леве руке, док у десној руци, испруженој уз тело,

држи марамицу. Око главе су наглашене плетенице, на ушима су окачене наушнице. И на овом споменику глава је у односу на тело рељефније обрађена. На западној страни је урезан крст и текст.

Димензије: висина 85 cm, ширина 30 cm, дебљина 14 cm.

11. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, посвећен је Крсти Шишовићу, од 9 година, који умре 1902. године, и Цвети, од 1 године, која умре 1892. године. Споменик има и лежећу плочу. На источној страни споменика у рељефу је дата цела фигура покојника у народној ношњи, са шубаром на глави и чизмама на ногама, које су фронтално окренуте на леву страну. У левој руци држи савијену гранчицу ловора, а у десној амрел. Око лица је уклесано: „Крста од 9. година”. На западној страни је крст, а испод њега, у плиткој ниши, уклесан је текст: „Овде увену младенац Крста син Недељка и Јованке Шишовић из Гојне Горе. Живи 9 година своје младости умрије 15 априла 1892. г. Бог да му душу опрости”. На северној бочној страни, у плиткој ниши, уклесана је ваза, из које се развија винова лоза, а изнад ње је представа крста са зрацима. На јужној бочној страни споменика урезан је текст: „Са десне стране укопата Цвета од 1. г. Умрла 1892.” Испод је рељефни крст са зрацима и текст: „Овај гробни спомен подигоше родитељи његови отац Неђељко и мајка Јованка 1902. г.” Лежећа плоча је масивна, сужена при доњем делу. На средини плоче, у ниши, уклесан је велики крст, а на углове плоче спуштају се тролисни украси.

Димензије споменика: висина 143 cm, ширина 40 cm, дебљина 21 cm; плоче: дужина 155,5 cm, ширина 76 и 63 cm, дебљина 10 cm.

12. Споменик од пешчара, типа стеле са капићем, из 1904. године, посвећен је Алекси Јовичићу и девојчици Рајки, од 4. године. На источној страни споменика, у плитком рељефу, дата је представа покојника у народној ношњи, са шубаром на глави и чизмама на ногама. У десној руци држи амрел. Око главе је уклесано име и презиме покојника: „Алекса Јовичић”. На западној страни споменика урезан је крст са ловоровим гранама, а испод, у плиткој ниши, текст. На северној бочној страни је ваза са биљном лозом, а на јужној, у доњој половини споменика урезана је представа покојнице у народној ношњи, име и биљна лозица, која иде до врха споменика.

Димензије споменика: висина 185 cm, ширина 45 cm, дебљина 30 cm; капића: дебљина 64 cm, ширина 51 cm.

13. Споменици посвећени Драгојлу Шишовићу, од 2 године, из 1906. године, затим Радојлу Шишовићу, од 3 године, из 1907. године, и Софији Шишовић, од 4 године, из 1907. године, припадају споменицима типа стеле, са истом или сличном ликовном обрадом, односно представом покојника, геометријским и биљним мотивима и уклесаним текстом, али ни на једном оваквом споменику нема имена мајстора.

14. Надгробни споменик од пешчара, плочаст, са крстом на врху, посвећен Радомиру Шишовићу, од 16 година, који умре 1904. године, постављен је на масивном, степенасто сведеном постаменту и има доњу лежећу плочу. На источној страни споменика је испод крста, у дубљој ниши, дата рељефна представа покојника у народној ношњи, са шубаром на глави, чизмама на ногама и амрелом у десној руци. Лева рука је спуштена низ тело. Ноге су фронтално окренуте на леву страну. Око главе је уписано: „Од 16. г.” Изнад главе су масивни, рељефно изведени лукови. На врху споменика доминира велики крст, чији су крајеви таласасто завршени, а у пољу су урезани крст и геометризовани биљни орнаменти. На западној страни споменика, на крсту је уклесано распеће и натпис ИС ХР, лозица и розета. У ниши је текст: „Овде вене Радомир, син Неђељка Шишовића из Гојне Горе. Поживи 16. г. своје младости умро 28 септембра 1904. г. Спомен сподиге ожалошћен отац Неђељко и мајка Јованка”. На северној бочној страни споменика, у подножју крста, уписан је и клесар: „Написао син Вељка ја Павле.” Испод натписа је урезана представа девојчице у народној ношњи, са огрлицом ђерданима око врата и ципелама штифлетама на ногама. Иста представа је и на јужној бочној страни споменика, али без имена покојника. Лежећа плоча је масивна, трапезасто усечена према узножју. На плочи је исклесан крст. Димензије споменика: висина 185 cm, ширина 42 cm, дебљина 19 cm; постоља: ширина 87 cm, дебљина 60 cm, висина 42 cm; лежеће плоче: дужина 200 cm, ширина 83 и 73 cm.
15. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, са капићем, посвећен је Недељку А. Шишовићу из Гојне Горе, који умре 1905. године. На источној страни споменика уклесан је крст са лоровим гранама. Испод крста, у исклесаној ниши, налази се текст: „Пред овим споменом почива Неђељко А. Шишовић из Гојне Горе. Живио је 44. године а умро је 19 септембра 1905. г. За спомен овај вечито.” На западној страни је уклесан развијен крст. На северној бочној страни уклесан је крст и текст: „Овај спомен подиже његова жена Јованка, ћер Крста, Миљанка и зет Драгомир Радовановић из Гојне Горе. Израдио Миленко Рад. [вероватно Радовановић] из Гојне Горе.” Димензије споменика: висина 155 cm, ширина 34,5 cm, дебљина 26,5 cm; капића: висина 10 cm, дебљина 63,5 cm, ширина 46 cm.
16. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, са капићем, посвећен је Јованки Шишовић из Гојне Горе, која умре 1909. године. Споменик има и лежећу плочу. На источној страни споменика урезан је крст, оперважен лоровим граном. Испод њега је, у плиткој ниши, уклесан текст: „Овде почива тело покој. Јованке жене Недељка Шишовића из Гојне Горе. Живила 44. г. умрла 1. јануара 1909. г.” На западној страни споменика је рељефна представа крста у плиткој ниши. Уписан је текст: „Овај спомен, спомен [урезано два пута] сподиге

њена једина ћерка Крста и Милинко.” На бочним странама (јужној и северној) урезана је ваза са цветном граном, гроздом и голубом, који кљује грожђе. Видни су трагови плаве, црне, црвене и беле боје.

Димензије споменика: висина 136 cm, ширина 43 cm, дебљина 28 cm; капића: висина 9 cm, дебљина 62 cm, ширина 36 cm; плоче: дужина 207 cm, ширина 100 и 87 cm, дебљина 23 cm.

17. Надгробни споменик од пешчара, са масивним крстом на врху и постољем у виду храма, са лежећом плочом, посвећен је Миту Шишовићу, од 21. године, који умре 1905. године. На источној страни споменика, у плиткој ниши, урезана је представа покојника у народној ношњи, са фесом на глави, чизмама на ногама, амрелом у десној и марамицом у левој руци. Ноге су фронтално окренуте на леву страну. Плоча споменика је у доњем делу са стубићима проширена, а око главе и изнад ње је масивна плоча, која се завршава крстом, чији су кракови на ивицама таласасто обрађени и украшени спиралама. На средини крста је распеће. На западној страни споменика је уклесан текст, а на северној потпис мајстора: „Изради Јосиф Симић Теочи-нац из Прањана.”

Димензије споменика: висина 178 cm, ширина 52,5 cm, дебљина 24 cm; плоче: дужина 220 cm, ширина 96,5 cm, дебљина 19 cm; храма: висина 94 cm, ширина 63 cm, дебљина 55 cm.

18. Надгробни споменик од пешчара, плочаст, са крстом на врху, постољем у виду храма и лежећом плочом, посвећен је Миљанки Шишовић и датира из 1912. године. На источној страни споменика је у средњем делу, у ниши, са стране уоквиреној стубићима, уклесан текст, који се наставља у доњем делу споменика. Доњи део споменика је је проширен и украшен цветном лозом. Крст је масиван, са крацима, који су таласасто обрађени и украшени урезаним флоралним мотивима, док је на средини урезан крст са зрацима. На западној страни је плоча споменика обрађена на исти начин као на источној, али је без текста. На северној бочној страни споменика је исклесан амрел и испод њега биљни мотив и завршетак текста започетог на источној страни. На јужној страни споменика исклесан је цвет у виду гране и потпис каменоресца: „Изради Драгић Петров.” Постоље је у виду храма. Лежећа плоча споменика је сужена код узножја и полулучно сведена на средини, где је потпис: „Из радионице Драгића Петровића Рошци.” На плочи је, у ниши, уклесан текст, натпис: Миљанка Шишовић 1892 +1912, срце и слабо читљиво: сеја Крстина. Димензије споменика: висина 100 cm, дебљина 25 cm, ширина 65 cm; плоче: дужина 180 cm, дебљина 17 cm, ширина 65 cm.

19. Надгробни споменик од пешчара, типа стеле, са капићем, посвећен је Примиславу Томовићу из Гојне Горе, који поживи 38 година и умре 25. октобра 1918. године. На источној страни споменика уклесана је рељефна представа крста, док у плиткој ниши тече текст, испод кога

је грана са три розете. На западној страни је представа крста и текст: „Спомен му подигоше брат Тодор и синови Јеврем и Милан 1921. г.” На северној бочној страни споменика урезано је неколико алатки столарског заната: метар, угломер, ренде и шестар, што говори да је покојник био столар.

Димензије споменика: висина 150 cm, ширина 40 cm, дебљина 20 cm; капића: висина 7,5 cm, ширина 52 cm, дебљина 38 cm.

20. Надгробни споменик посвећен Трњини, ћерки Јована Јовичића, умрлој од 1 године, 1. октобра 1893. године, има представу покојнице у народној ношњи. Споменик се од дна трапезасто шири ка врху. Димензије: висина 90 cm, ширина 45 и 25 cm, дебљина 20 cm.
21. Два споменика у виду обелиска посвећена су Велисаву Шишовићу, из 1919. године, и Сави Шишовићу, из 1915. године. Видни су трагови плаве боје.
22. Два споменика Неђељка Томовића и Вишње, из 1905. године, типа су стеле.
23. Плоча са крстом рад је Уроша Марковића из Прањана. На њој стоји натпис: „Петар Радојевић поживе часно 91. г. Предаде земљи тело 12. марта 1936. г.”
24. Споменик од пешчара, са представом дечака у оделу, чија је десна рука савијена на грудима, и који носи шајкачу на глави, на задњој страни садржи натпис: „Овде вене Божидар син Милосава Јовичића из Гојне Горе од 8. г., 1891. г.”
Димензије: висина 80 cm, ширина 22, дебљина 10 cm.
25. Споменик од пешчара, на чијој је источној страни женска фигура у народној ношњи, са корпицом у левој руци, марамицом и плетеницом, на западној страни има натпис: „Овде лежи Синђелија од 15. г. 1898. г.” На источној страни је урезана преслица.
Димензије: висина 80 cm, ширина 25 cm, дебљина 12 cm.

Закључак у прилог заштити

Процес заштите већ проглашених споменика културе, оних у претходној заштити или могуће будућих, који би били проглашени у оквирима било које од законом препознатих категорија, дуготрајан је процес, а поготово уколико се ухватимо у коштац са непокретним споменицима, у какве спадају и надгробни споменици и гробља уопште. Велики број различитих чинилаца угрожавања представља изазов, по коме треба добро поставити и потом реализовати план акције којим ће објекти који се налазе на отвореном простору, без икакве заштите или свести у локалној и широј заједници о њиховом значају, бити уведени у процес преко којег могу на овај или онај

начин ући у систем заштите. Због тога је делатност етнолога у локалним или регионалним установама заштите, у које спадају и музеји, врло драгоцен и треба правилно да буде усмерена на то да „ослушкује”, истражује и документује могуће објекте и целине које могу да буду шире сагледаване и на тај начин препознате као вредност у локалној заједници и код стручне јавности.

Ма како једноставан деловао процес препознавања и документовања једног од гробаља на подручју Гојне Горе, несумњиво је да због већ наведених услова и тешкоћа у даљем процесу представља важну карику за очување чинилаца интеграције у заједници и подизање свести о културном континуитету сагледаваном путем порекла становништва, процеса насељавања и разгранавана породичне и уопште друштвене структуре, па на основу тога и целокупног живота заједнице. Поред евидентирања и документовања стања старих гробаља и споменичких целина, неопходно је о њиховој вредности и значају едуковати ширу јавност кроз различите кампање, предавања, популарна штампана издања, гостовања на телевизији и радију, изложбе и сл., како би овакви покушаји указивања на проблем постали уједно неки од могућих путоказа ка решењу проблема заштите дела непокретног културног наслеђа у виду старих гробаља и надгробних споменика.

Извори

<https://whc.unesco.org/en/list/1504>.

<http://www.kultura.gov.rs/lat/aktuelnosti/stecci-upisani-na-uneskovu-listu-svetske-bastine>.

Литература

Asman, J. 2011. *Kultura pamćenja: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Београд: Prosveta.

Бандић, Д. 2004. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд.

Барјактаровић, М. 1960. О гробљима и гробовима у Горњем Полимљу. *Гласник Етнографског музеја* 2223: 217–223.

Бојовић, Н. 1995. *Орнаментика на надгробним споменицима (каталог изложбе)*. Чачак: Народни музеј Чачак.

Влаховић, М. С. 1936. „О гробљима и надгробним споменицима поглави-то у источним крајевима Југославије”. In *Extrait des comptes rendus du*

- IV-e Congres de Geographes et des Ethnographes Slaves, Sofia, 269278.*
Софија.
- Влаховић, М. и П. Милосављевић. 1956. *Сеоски надгробни споменици у Србији*. Београд: Југославија.
- Вучићевић, С. 2016. *Горњи Милановац и његова села*. Београд.
- Дворниковић, В. 1954. Три старинска гробља у студеничком крају. *Гласник Етнографског музеја* 17: 5–22.
- Дероко, А. 1938. Народски надгробни споменици, *Гласник СКНД* 19: 211–214.
- Драшкић, М. 1967. *Крајпуташи (околина Краљево)*. Београд.
- Драшкић, М. 1970. „Надгробни споменици у Србији”. In *Народно ликовно изражавање у Србији*, 36–45. Београд: САНУ.
- Дудић, Н. 1995. *Стара гробља и народни белези у Србији*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе Београд и Просвета.
- Katroga, F. 2011. *Istorija, vreme i ratceenje*. Beograd: Clío.
- Кнежевић, С. 1957. Село Дружетић и „варошица” Каменица. Зборник Филозофског факултета 4.1: 417–421.
- Кулишић, Ш., П. Ж. Петровић и Н. Пантелић. 1970. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Kuljić, T. 2006. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Nikolić R. 1979. *Kamena knjiga predaka – O natpisima sa nadgrobniх spomenika Zapadne Srbije*. Beograd: Zadruga.
- Николић, Р. 1998. *Каменописци народног образа: каменорезаштво и каменоресци западне Србије*. Чачак: Литопапир.
- Пантелић, Н. 1970/1984. *Сеоски надгробни споменици (каталог изложбе)*. Београд: САНУ.
- Перишић, Ж. 2002. *Време именом запамћено – рудничко-таковски крај. Горњи Милановац*.
- Пешић-Максимовић, Н. 1981. Путеви заштите споменика народне материјалне културе. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XIII: 283–293.
- Радичевић, Б. В. 1961. *Плава линија живота: српски сеоски споменици и крајпуташи*. Београд: Савремена школа.
- Радовић, Б. 1956. *Српски надгробни споменици (каталог изложбе)*. Београд.
- Росић, Б. 1999. *Шарена села гробља и надгробни белези у средњем и доњем току Увца*. Прибој.
- Тимотијевић, М. 2018. „Плави хоризонти Радојка Николића: од микроисторије до социјалне антропологије (предговор другом издању)”. In *Камена књига предака*. Чачак: Народни музеј Чачак.
- Тошић, Г. 1997. *Надгробни споменици из збирке Народног музеја у Краљево*. Краљево: Народни музеј Краљево.

Milan Brajović

GALJENSKO OR JOVIČIĆ CEMETERY

Summary

In many parts of Serbia old country cemeteries are the objects by which periods of time can be identified based on various influences that prevailed in the making and decorating of gravestones. Cemeteries which represent the ambient entities in which traditional craftsmanship and stylistic determinations in decoration of tombstones are visible were no longer well maintained and therefore are subject to various forms of endangerment and destruction. There are six cemeteries in the village of Gojna Gora – Galjensko or Jovičić cemetery, Trnavsko, Lazović or Bojović, Babović and the youngest – Šumljansko or Kecović graveyard. Each one of these cemeteries has its specific character, but Jovičić or Galjensko cemetery is the most interesting. The subject of this work is its factography, formed as field documentation, on the basis of which the whole cemetery, as well as particular monuments, ornaments, inscriptions and measures, as well as records about the craftsmen who built them, form the system of protection of cultural heritage.

Слика 1.

Слика 2.

Слика 3.

Слика 4.

Слика 5.

Слика 6.

Слика 7.

Слика 8.

Слика 9.

Слика 10.

Слика 11.

Слика 12.

Слика 13.

Слика 14.

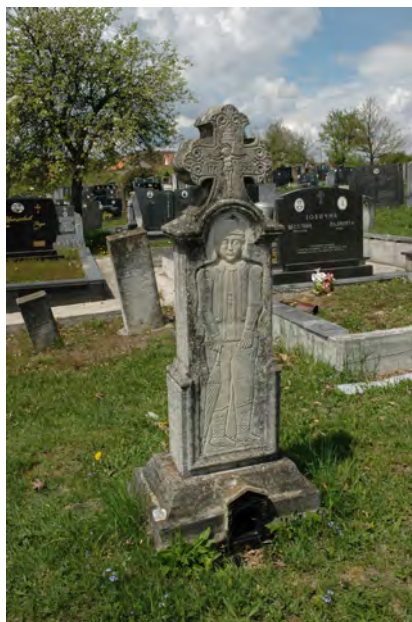
Слика 15.

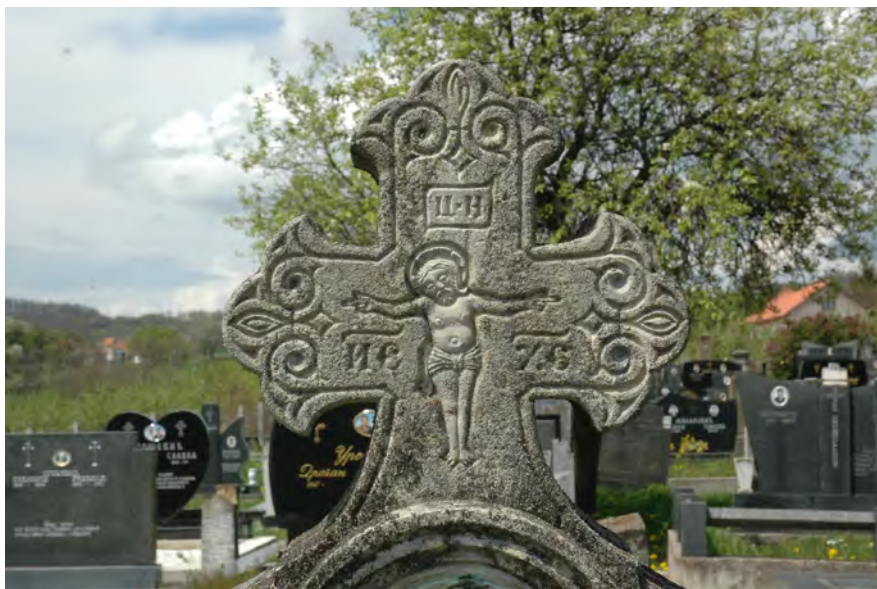
Слика 16.

Слика 17.

Слика 18.

Слика 19.

Слика 20.

Слика 21.

Слика 22.

Слика 23.

Слика 24.

Слика 25.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

ОСВРТ НА ГОСТОВАЊЕ ИЗЛОЖБЕ „ТЕКСТИЛ И УКРАШАВАЊЕ У КУЛТУРИ СРБА XIX И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА” У НАЦИОНАЛНОМ МУЗЕЈУ ИНДИЈЕ

Етнографски музеј из Београда је у периоду од 26. јуна до 31. августа 2017. године гостовао са изложбом „Текстил и украшавање у култури Срба XIX и прве половине XX века” у Националном музеју Индије у Њу Делхију. Ауторке изложбе биле су Марина Цветковић и Јелена Тешић.

Свечаност отварања је обележена традиционалним индијским ритуалом паљења свећица за добру срећу. Изложбу је отворила државни секретар Министарства културе и туризма Републике Индије госпођа Рашми Верма, која је изразила искрено дивљење етнографском наслеђу Србије и обећала да ће Национални музеј представити индијску културу у узвратној изложби у Београду. Након њеног говора аудиторијуму су се обратили и др Б. Р. Мани, генерални директор Националног музеја Индије, затим Владимир Марић, амбасадор Републике Србије у Индији, и др Мирјана Менковић, директор Етнографског музеја. Изложба је отворена у присуству већег броја новинара, представника Владе Републике Индије, дипломатског кора, представника културног, просветног и јавног живота Њу Делхија и Индије. Публика је на отварању показала изузетну заинтересованост за српско народно стваралаштво.

Изложба је била постављена у галерији специјализованој за гостујуће изложбе, на укупној површини од 360 m². У уводном делу географском мапом српског културног простора и ћилимом са српским грбом симболично је започет наратив о српском етнографском наслеђу, које је представљено посредством 90 одабраних текстилних рукотворина и комада накита. Изложени предмети су, поред изражене ликовности, у свом ширем културном контексту били носиоци и бројних ознака идентитета: означавали су узраст, пол, статус, верску и националну припадност. Ти предмети су имали и важну улогу у обичајном и социјалној комуникацијском животу појединца и заједнице којој су припадали.

Модуларним преградама простор је физички био одвојен на две тематски повезане целине. У првом изложбеном делу публика се кроз кроз функционално разноврсне текстилне предмете упознала са основним елементима српског традиционалног текстилног стваралаштва. Ови предмети, разноврсни у функционалном, ликовном и техничком смислу били су одређени културом становања, временом настанка и етногеографском и социјалном припадношћу. С друге стране, ови предмети представљали су колективни

и индивидуални ликовни израз, као и естетске норме и схватања времена у ком су настали.

Експонати израђени од различитих текстилних сировина (најзаступљеније су вуна и конопља, а у мањој мери лан, памук и свила), изведени претежно ткањем, мање плетењем, истакли су карактеристичне текстилне украсне ткачке и везилачке технике.

Предмети свакодневне употребе, једноставни у ликовном и техничком смислу, представљени су кроз функционално елементарне предмете – чаршаве и јастучнице ткане од лана и конопље, бојене природним бојама. На памучним пешкирима, предметима који су имали веома важну улогу и различиту функцију у свакодневном животу и у обичајној пракси, представљен је широк спектар традиционалних орнаменталних и колористичких решења. Ови предмети, који су истовремено истакли разноврсност техника украшавања, највише су привукли пажњу индијске публике.

Значајан део ове поставке био је посвећен ћилимима. Одређени културом становања, имали су широку употребу у опремању домаћинства. Шеснаест одабраних ћилима представили су специфичност ћилимарског стваралаштва панонске, централнобалканске и динарске зоне. На изложби је истакнут значај пиротских ћилима, који се због изузетне културно-историјске и уметничке вредности сматрају за најсавршенију тековину српског ћилимарства. Експонати су указали на специфичност орнаменталног компоновања пиротских мотива, колорит и високе техничке одлике. На причу о пиротском ћилимарству тематски се надовезао импровизован грађански ентеријер оријенталног типа, у коме се могла сагледати функција ових предмета у опремању ентеријера. Овај први део поставке пратио је и визуелни материјал – одговарајуће репродукције акварела и филмски записи.

Прелазак у другу изложбену просторију обележен је шкрињом са текстилним предметима који су били део младине *спреме*. Ови експонати представљали су увод у наратив о свадби, нарочито о улози и значењу накита и кићења у свадбеним обичајима. Поред изразите естетске функције, на изложби се истакла улога накита као симболичког обележја друштвеног положаја, сталеза, религиозне припадности, као и ознака прелазних и пролазних статуса у току животног циклуса појединца. У сведеном смислу, улога накита у традиционалном костиму невесте имала је три примарна значења: *обележје статуса*, односно брачног стања, *обележје економске моћи* и *заштите*. Наглашено је да су најизразитија естетска и техничка својства накита највише долазила до изражаја управо у невестинском накиту.

Кроз разноврсне облике и различито украшена оглавља на изложби се указало на значај који је у српским свадбеним обичајима придаван кићењу и украшавању главе. Други по значају невестински накитни предмет – прстен – означавао је статус, *док се* обележје економске моћи највише огледало у накиту за врат и груди. Међу овим предметима важну улогу су имали наниз новца, који су представљали видан део мираза, који је отац, према могућностима, спремао за ћерку. Капа, али и појасеви и копче, које

су чиниле обавезан део невестинског руха, имали су доминантну заштитну улогу.

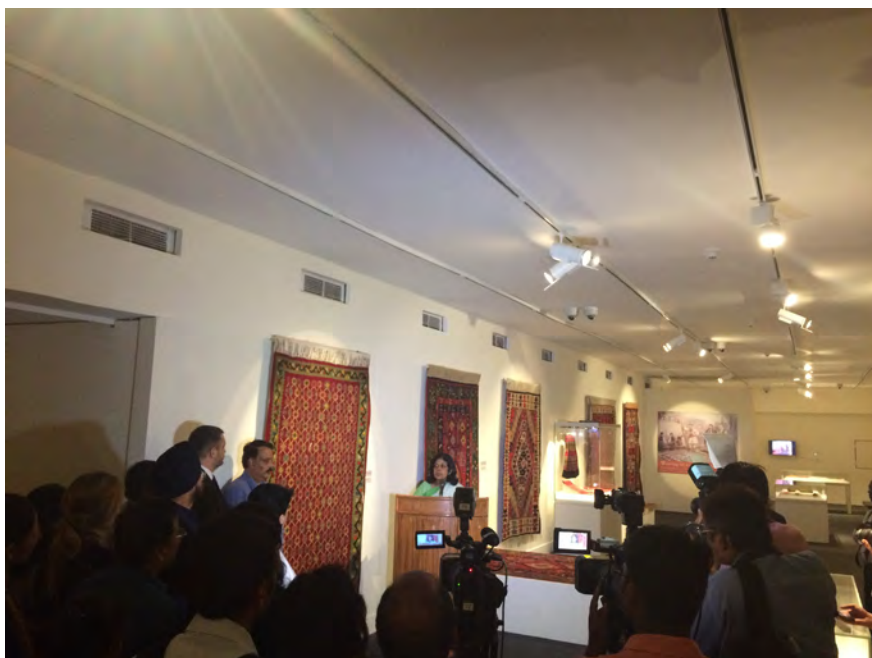
На изложби су накитни предмети разврстани у осам излагачких целина, везаних за централнобалканску (односно област централне Србије, Косова и Метохије), панонску и динарску културногеографску зону. Издвојен је и грађански накит централне Србије, који је пратио формирање и јачање овог социјалног слоја у XIX и првој половини XX века. Излагачке целине су визуелно поткрепљене репродукцијама акварела (постерима) са портретима невести из наведених области, на којима се сагледава употреба појединачних комада накита. Аутори изложених репродукција су ликовни уметници: Владислав Тителбах, Н. Тишченка и Марија Живковић.

Изложба је реализована уз подршку и сарадњу Министарства културе и информисања Републике Србије, Министарства спољних послова и Амбасаде Републике Србије у Индији.

*Марина Цветковић, музејски саветник
Етнографски музеј у Београду*

Фотографије поставке и отварања изложбе

ИЗЛОЖБА „ЛАН И КОНОПЉА У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ ШУМАДИЈЕ” У ЕТНОГРАФСКОМ МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ – ЦРТИЦЕ И НАЗНАКЕ

У оквирима договора и концептуализације изложбене делатности за годишњи циклус у 2018. години појавиле су се, у одређеном дискурсу, на знаке да Етнографски музеј у Београду улази у период у коме ће на различите начине преиспитивати и пред суд циљних група посетилаца и стручне јавности изнети резултате промена у комуникацији са етнографским културним наслеђем. Међу првим изложбама које су постављене била је гостујућа поставка кустоса Етнографског одељења Народног музеја Крагујевац, музејског саветника Светлане Радојковић. Изложба под називом „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије” отворена је **8. фебруара 2018. године и трајала је до 4. марта 2018. године у простору тзв. Фордове сале Етнографског музеја. У тематској поставци одабрана су материјална културна сведочанства која говоре о лану и конопљи у својству биљака коришћених у култури одевања и становања припадника традиционалних заједница на тлу Шумадије. О садржају њиховог културног контекста говори изложбени наратив у вези са годишњим циклусима њиховог узгоја и бербе, процедурама током припреме сировина и самим процесима прераде биљног влакна у текстилну нит, а напослетку и производима који илуструју целокупан опсег употребе у традиционалним заједницама поменутог антропогеографског простора. Приређивање изложбе „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије” укључује набавку, документовање и музеализацију данашњих покретних културних добара – етнографских музејских предмета. Што се тиче временског распона која покривају експонати, он захвата трајање од преко једног века: од периода „златног доба” етнологије и музејске етнографије, што оквирно подразумева последњу трећину XIX века и прву трећину XX века, па све до последње трећине XX века. У последњим деценијама века иза нас друштвено-културно окружење узрокује то да узгој и прерада индустријских биљака о којима изложба говори престају да буду живи елеменат културе привређивања на истраживаном простору.**

Експографија изложбе усаглашена је према броју и квалитету предмета који се чувају у оквиру Етнолошке збирке Народног музеја Крагујевац, по том етнолошкој и другој стручној литератури, документарној грађи и грађи сакупљеној током теренских истраживања. Обимна литература која говори о овој теми употпуњена је сазнањима добијеним на теренским истраживањима које је Етнолошко одељење Народног музеја у Крагујевцу спроводило током

претходних година, па су детаљно објашњени процеси гајења и прераде, као и примене лана и конопље у традиционалној култури Шумадије. Изложени етнографски музејски предмети указују на то да се ауторка одлучила за то да предочи свој концепт преваходно путем справа за прераду влакана, самих тканина – различитих врста платна за основне делове одеће и покућства, а најупечатљивији су експонати који су употребљавани у одевним обрасцима као делови ношње: кошуље, сукње, панталоне и доњи веш, те текстилна радиност оличена у елементима текстилног покућства, као што су сламарице, чаршави, губери (прекривачи), пешкири, јастуци, ћилими, торбе. Сви текстилни предмети су израђени разноврсним техникама ручног ткања, које је било основ домаће радиности у току укупног културног развоја на простору Шумадије. Од ланених и конопљаних влакана добијана су платна и тканине разноврсним техникама ручног ткања, што је првобитно, у свом примарном културном окружењу, говорило у прилог томе да су принципи потпуне искористљивости ресурса допринели томе да коначни резултати прераде лана и конопље укажу на атрибуте „наменско”, „функционално” и „једноставно” и у техничком и у ликовном смислу. Комбиновањем конопље и вуне израђиване су торбе и ћилимови, а комбинацијом са козјом длаком израђиване су и вреће, бисаге и др.

Основна идеја изложбе да предочи једну тематску целину из поља делатности којом се бави Етнологско одељење Народног музеја Крагујевац у сваком случају је усклађена са целокупном досадашњом изложбеном политиком Етнографског музеја у Београду, поготово знајући да су у протеклим годинама, чак деценијама, експозиције које су се бавиле различитим читањима културе одевања биле, условно речено, њена окосница. Међутим, својеврсном додатом вредношћу могуће је учитавати релације настале у контекстуализацији изложених предмета и целокупног садржаја изложбе, „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије”, који су, с обзиром на то да посетиоци могу да их виде у непосредном окружењу прве етаже сталне поставке Етнографског музеја, на неки начин постале њен контрапункт. Концепт саборности, на основу кога је изложено преко тридесет комплекта мушких и женских народних ношњи, које по контексту, а и по самом материјалу, говоре искључиво о свечаном обрасцу одевања у замрзнутом културном тренутку на значајном друштвеном догађају, на тај начин је постављен у огледало према предметима који говоре о трајно упражњаваним привредним активностима, њиховим процесима и резултатима који показују на који начин су обликовани одређени свакодневни одевни обрасци у културном простору Шумадије. На тај начин, иако изложба „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије” није резултат било какве усмерене делатности на нивоу институционализоване међумузејске сарадње (програмске или пројектне) матичне институције за етнографски материјал и регионалног музеја комплексног типа, гостујућа изложба је, последично, својом контекстуализацијом указала на могућности развијања сарадње у

вези са интеграцијом и свеобухватном презентацијом српског етнографског културног наслеђа.

С обзиром на то да се гостујућа изложба бави биљним сировинама, процесима гајења и прераде лана и конопље, па је потом усмерена ка справама за прераду влакана, израду текстилне нити, као и онима које омогућавају процесе ткање у домаћој радиности, те се заокружује наменом и функцијама текстилија у домаћинству, поставком у савременом тренутку је у још једном домену проширено поље у коме, дискурзивно, кореспондира са концептом и одређеним значењима сталне поставке Етнографског музеја у Београду. Говорећи о томе неизоставно треба рећи како је по оригиналном концепту и распореду излагања целокупна средишња етажа, мезанин, била посвећена текстилној радиности на целокупном српском културном простору. Проблематика у основи окренута ка „женском принципу” у култури привређивања, становања, одевања и др., која се у својеврсном хоризонталном пресеку бавила целокупном делатношћу – од узгоја биљака до коначних производа, а у вертикалном народном митологијом и веровањима, била је речит, музеолошки квалитетно осмишљен прелаз између свечаног обрасца прве етаже и, превасходно и условно, свакодневице експониране на последњој етажи. Вољном или насумичном реконструкцијом наратива, интегралног значења, па самим тим и концепта сталне поставке, на средишњој етажи су од почетка последње деценије излагане повремене матичне или гостујуће поставке. У таквом светлу посматрано, гостујућа поставка „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије” бар је у темпорално одређеном, месечном периоду, и изложеним културним сведочанствима искључиво са једног етноантрополошког подручја, поново омогућила да посетиоци препознају значај текстилних биљака у традиционалним заједницама те сагледају нека од многобројних културних значења садржаних у релацијама према вештинама и процедурама ткања. А оне су, судећи према некада експонираним музеолошким ставовима ауторке оригиналне средишње етаже сталне поставке, др Братиславе Владић Крстић, говориле о свакодневним мукама и безграничној љубави исказаној у непрекидном одвијању различитих циклуса: од семена и стабљика, алатки и справа, вретена и разбоја, до симболичких значења у ритуализованим ситуацијама и, у неку руку есенцијалног народног веровања о суђајама, које, дословно, ткају судбину сваког човека. Према таквом дискурсу и гостујућа изложба је „попунила” насталу празнину, и то управо стога што су лан и конопља прерађивани у домаћој радиности сеоских заједница, а предмети израђени од ових сировина, изузев свакодневне утилитарне функције, носили су и значајна социјална и обредно-религијска значења. За конопљу су везани многи обичаји и веровања, почев од сејања, затим гајења и процеса обраде, до финалних производа, па све до веровања у њена профилактичка и лековита својства.

*Др Марко Стојановић,
Етнографски музеј у Београду*

Фотографије поставке изложбе

**КАТАРИНА РАДИСАВЉЕВИЋ. НАСТАЈАЊЕ НАРОДНЕ
УМЕТНОСТИ СЛУЧАЈ ПОКРЕТА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ
НАРОДНИХ ТЕКСТИЛНИХ РУКОТВОРИНА КОД
ЛУЖНИХ СЛОВЕНА (1870–1914), МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ И
ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ, НОВИ САД – БЕОГРАД,
2017, 215 СТР.**

Основ књиге *Настајање народне уметности – случај Покрета за истраживање народних текстилних рукотворина код Јужних Словена (1870–1914)*, настале као плод успешне стручне сарадње Војвођанског музеја у Новом Саду и Етнографског музеја у Београду, чини магистарска теза Катарине Радисављевић *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем XIX и почетком XX века*, која је одбрањена 2003. године на Катедри за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Књига је настала на основу доступне литературе, архивске грађе и материјалних и ликовних извора. Текст је опремљен научним апаратом и приложеним списком коришћене литературе, коју чини 151 библиографска јединица. Укупан обим књиге износи 215 страна, укључујући илустративни материјал од 33 фотографије и 28 табли.

Катарина Радисављевић теми истраживања *Настајање народне уметности*, у чији се у основни фокус поставља случај Покрета за истраживање народних текстилних рукотворина код Јужних Словена (1870–1914), прилази широко, темељно, студиозно и одговорно. Улога Покрета, који је имао свој културни, политички и економски аспект, у раду се сагледава кроз три тематске целине: *Постанак и развој Покрета*, *Научна тумачења народног текстилног стваралаштва* и *Употреба народних текстилних рукотворина*, у оквиру којих се издвајају повезане мање тематске целине.

Покрет је појмовно одређен као организовано деловање на прикупљању, систематизацији, тумачењу и употреби елемената традиционалне текстилне радиности код Јужних Словена. Деловао је у периоду од седамдесетих година XIX века до 1914. године на просторима Аустроугарске – Војводине, Хрватске, Славоније, Далмације и Босне и Херцеговине, а ауторка се у раду делимично осврће и на његово специфично деловање у оквирима Кнежевине, односно Краљевине Србије. У сваком случају, реч је о активности више надарених појединаца, који нису радили као организована група, али су били у специфичној интеракцији. Ови *љубитељи народне уметности*, иако нису имали адекватно институционално образовање, били су пионири

у успостављању темеља српској музеолошкој етнологији, а аналогije можемо пронаћи и код суседних националних заједница Балкана. Поред широког спектра значајних личности и удружења, Катарина Радисављевић као најзаслужније и главне актере Покрета истиче: Николу Арсеновића, Вида Вулетића Вукасовића, Савку Суботић и Јелицу Беловић-Бернађиковску.

Постанак и развој Покрета поставља се у сложени друштвено-историјски контекст и сагледава се кроз призму бројних актуелних идејних и уметничких утицаја. Ауторка за иницијалну годину Покрета узима 1871, када је објављен албум јужнословенске орнаментике, који је приредио Феликс Лај. Он је, по Савки Суботић, са овом темом учествовао на Светској изложби у Паризу 1868, а затим на изложби у Бечу 1873. године, када је неке радове поконио Оријенталном музеју у Бечу. У истом периоду промовишу се и акварели Николе Арсеновића, чију културну и историјску вредност препознаје Михајло Валтровић. Његове аквареле је, након више безуспешних понуда и покушаја, откупио Народни музеј у Београду 1879. године, из чијег фондуса аквареле преузима Етнографски музеј.

Ауторка, сликајући општу друштвену климу у другој половини XIX века, указује и на широк спектар различито профилисаних удружења грађана, из којих издваја удружења са циљем афирмације и унапређења народне радиности у смислу побољшања стандарда сеоског становништва. То су првенствено женска друштва која у својим циљевима дефинишу и очување традиционалне радиности и занатства. Године 1875. основано је БЖД, које у свој програм интегрише и педагошку, социјалну и родну димензију. Друштво оснива Раденичку школу, где школује сиромашне девојке, као и Пазар женског друштва (1880). Сличан програм и циљеве имале су и Добротворне задруге „Српкиња”, које су деловале у градовима у Аустроугарској.

Како ауторка запажа, након почетне еуфорије Покрет осамдесетих година улази у мирније воде. У овом периоду се интензивно ради на презентацији, промоцији и модернизацији народне уметности и традиционалног текстилног стваралаштва на домаћим и међународним изложбама. Српске народне рукотворине се представљају први пут 1881. на изложби у Пешти, затим 1882. у Загребу, а најзначајнија је 1884. година, када је у Новом Саду у организацији Задруге „Српкиња Новосаткиња” организована изложба српских народних рукотворина. Прво значајно приказивање међународној јавности било је на Земаљској изложби у Пешти, чији су, савременим речником речено, кустоси били Никола Плавшић и Савка Суботић. У Банату је кључна 1881. година, када је основано Удружење за домаћу радиност Торонталске жупаније. Његов задатак је био да покрене образовање будућих занатлија и да модернизује и промовише домаћу радиност. Из овога је произишло и оснивање Ткачке школе у Великој Кикинди 1883. године, а затим у Великом Бечкереку. Истовремено у Краљевини Србији покренут је низ активности за унапређење пиротског ћилимарства. Године 1886. оснива се Пиротско ћилимарско друштво, које активно ради на промовисању ћилима на међународним изложбама.

Под утицајем сецесије, у Хрватској Наталија Брук-Ауфенберг проучава далматински вез и чипку. Изузетно значајан представник наше сецесије је Драгутин Медењак Инкиостри, који је студиозно и широко приступио проучавању јужнословенског националног стила. Катарина Радисављевић истиче и значај мање истражене личности – Милана Петка Павловића, који је активно деловао на прелому XIX у XX век. Он жели да српске везиље „истисну стране обрасце” и да се врате националним вредностима. Тим поводом уводи портрете и сцене са личностима из српске историје, као што су: Милош Обилић, Марко Краљевић, браћа Југовић, Косовска вечера, Косовка девојка, али и песници Змај, Бранко и др. У своје цртачко-везилачке радове он уводи српска слова и изреке, одломке песама итд. Павловић је са супругом Јелисаветом, поред Цртачко-везилачког завода у Вршцу, држао школу веза. За ширење ових националних мотива заслужна је и развијена мрежа трукерских радњи, које су водиле и у њима мустре продавале његове ученице. Ауторка уочава и истиче да је врхунац Павловићеве активности било покретање часописа *Српска везиља*, који је излазио између 1903. и 1906. године у Вршцу. Захваљујући овом гласилу, појава патриотских мотива на српском везу се проширила и у Србији, БиХ, Далмацији, Лици, Бачкој, Срему, Банату, па чак и код Срба у Америци.

Почетком века се штампају и најважнији радови истраживача народне уметности: Савке Суботић, Јелице Беловић-Бернађиковске, Вида Вулетића Вукасовића, а Инкиостри објављује своју књигу *Препород српске уметности*. Међутим, у наведеном периоду долази до лаганог гашења Покрета, а у крајње редукованом смислу опстају само препознатљиве фолклорне форме, као нпр. пиротско и војвођанско ћилимарство. У Краљевини СХС народна уметност постаје предмет институционалног проучавања. Овој теми се приступа кроз формирање музејских збирки и кроз изложбену делатност при музејима, а текстилна радиност се учи у предмету *ручни рад*, који је био део програма женских школа. Континуитет активности Покрета са својим специфичностима може се пратити и кроз деловање женског удружења Коло српских сестара, које због целокупног значаја и друштвене улоге коју је имало тражи додатна стручна истраживања.

Идејни и уметнички утицаји на формирање Покрета. Поред утицаја романтичарских идеја хердеровског типа, са акцентом на високо вредновање народног стваралаштва, на развој и профилисање Покрета значајни су утицаји уметничког стила насталог у Великој Британији Arts & Crafts Movement, чији су главни носиоци били Вилијам Морис и Џон Раскин. Овај стил је утемељен на критици индустријског друштва, које је довело до нехуманости и естетског осиромашења. Стога, ови уметници налазе инспирацију у производима средњовековних занатлија, а стилизоване орнаменте користе и примењују у ручној изради уметничких, употребних предмета. На истом прагу се тумаче и настојања да се у викторијанској Енглеској организује већи број школа и удружења са циљем да се подстакне производња и да се подигну естетски стандарди код сеоског становништва, чиме би се ојачао

стандард сеоских домаћинстава. Овај систем идеја о оживљавању и подстицању продуктивности женске кућне радиности или „препорођају домаће индустрије” као значајног националног, економског потенцијала налазимо и код присталица материјалистичког правца економске филозофије Хекела, Бихнера и Милошта. Ауторка наведене утицаје сматра пресудним у формирању сличних ставова на које наилазимо код представника нашег покрета, нарочито код Савке Суботић.

Крајем века формирају се нови уметнички стилови који су неговали идеју примењеног дизајна заснованог на националној ликовности у смислу стилизације. Тада на сцену ступа бечка сецесија, а њени пандани су арт нуво у Француској и немачки југендстил. Ови покрети су иницирали истраживања националног ликовног израза, апстраховали резултете до којих се дошло и извршили стилизацију у примени њихових елемената.

Када говоримо о духу времена у коме настаје Покрет, не можемо да заобиђемо једну значајну тему, а то је презентација народног стваралаштва. Широм Европе, али и на северноамеричком континенту и неким деловима Азије, другу половину XIX века обележила је изузетно богата сајамска и изложбена активност, где су се представљала најновија технолошка достигнућа упоредо са културном разноврсношћу. Како Катарина Радисављевић наводи: „Лепота текстилних рукотворина је алармирала свој убрзани нестанак, а то је, са једне стране, иницирало настанке музеја где ће се ови предмети сачувати за будућност, а са друге стране, заинтересовало је трговце и произвођаче за њихову ревитализацију, обнову и пласман на тржиште”. Од 1851. године оснивају се музеји за уметност и обрт. Први музеј тог типа је „Викторија и Алберт” у Лондону (1852), а нама географски близак је Музеј за умјетност и обрт, који је отворен 1880. године у Загребу.

У политичком смислу Покрет настаје и као реакција на угарску националну политику, засновану на тежњи ка унификацији мултинационалног друштва. Српска, као и друге мање националне групе, разноврсним националним програмима и активностима истичу своју аутохтоност, идентитет и право на нацију. У том смислу се сагледавају и дидактички и утилитирни циљеви Покрета и тумачења предмета његовог истраживања – текстилног народног стваралаштва. Ауторка истиче да је у духу времена када је Покрет деловао национална основа предмета њиховог истраживања варијирала између српске, јужнословенске, а спорадично и хрватске.

Покрет тумачи елементе традиционалног текстилног стваралаштва са аспекта ОРНАМЕНТИКЕ и ТЕХНИКЕ израде, где се ОРНАМЕНТИКА тумачи као највиши израз „народне душе”, а ТЕХНИКА као доказ о оригиналности и аутохтоности народне културе.

Ауторка истиче да се манифестни циљ научног сазнања Покрета сагледава кроз његову дидактичност, што значи да је потребно доказати да традиционално текстилно стваралаштво Јужних Словена поседује: аутохтоност, индивидуалност, особеност – чиме се доказује постојање јединственог националног уметничког стила. Из овога произилази практични,

утилитарни циљ истраживања Покрета: сакупљена грађа треба да послужи за обнављање народне уметности са прилагођењима за потребе тржишта. Односно, пред присталицама Покрета је захтев за модернизацију народне уметности, већу продуктивност и пласман на тржиште, чиме би се поспешило решење социјалног питања на селу.

С друге стране, све ове активности треба да формирају јединствену националну свест и да ојачају друштвену кохезију српског грађанства и сељаштва.

Другим речима, етнолошка истраживања Покрета имала су у основи утилитарне, националне и политичке циљеве. На основу анализе иконографије или технике израде предмета народне уметности требало је указати на идентитет нације, на његову дубоку прошлост, чиме се остваривао легитимитет нације и право на конституисање своје државе.

Ауторка у посебном прилогу анализира појединачну улогу, значај и допринос истакнутих представника покрета: Николе Арсеновића, Вида Вулетића Вукасовића, Савке Суботић и Јелице Беловић-Бернађиковске. У прилогу се представљају најзначајније ставке њихових биографија, подаци о заоставштини, територија деловања, њихово истраживачко опредељење, значајни подухвати и анализа приступа проблему народних текстилних рукотворина. У кратким цртама наводимо њихове крајње профилисане активности.

1) Никола Арсеновић рођен је 1923. у Ратфали код Осијека. По занимању је био кројач. Вандровао је у Бечу и Пешти. Революционарне 1848. године напушта породицу и лута по јужнословенским крајевима Хабзбуршке монархије и по областима Србије, која је постепено конституисала своју државу. Арсеновић израђује аквареле народне ношње и израђује њихове кројеве. Посвећенији струковним него националним циљевима, предлаже оснивање занатске школе при музеју (занатства). Богата колекција његових радова данас се чува у ликовној збирци у оквиру Одељења за документацију Етнографског музеја у Београду. Његови акварели данас представљају значајан, незаобилазан, извор у проучавању историје народне ношње.

2) Вид Вулетић Вукасовић рођен је 1853. у селу Брсечине код Дубровника. Потиче из српске породице католичке вероисповести. Истраживао је области Лике, Конавала, Крбаву, нека јадранска острва и делове БиХ. Проучавао је различите аспекте народног текстилног стваралаштва, али је највећи допринос дао у проучавању народног веза и орнаментике. Његова заоставштина се чува у Етнографском музеју у Сплиту.

3) Савка Суботић, изузетна личност, која је, између осталог, велики део свог богатог живота посветила проучавању, сакупљању, модернизацији и презентацији српског традиционалног текстилног стваралаштва. Рођена је 1834. у познатој новосадској породици Полит. Године 1851. удаје се за српског националног првака Јована Суботића. Залагала се за оснивање виших женских школа, задруга и добротворних удружења и економско оснаживање жена. Активно је учествовала на Земаљској изложби у Будимпешти 1885. и

на Светској изложби у Паризу 1889. године. Била је полиглота и истакнути говорник. Веома утицајна и друштвено активна.

4) Најмлађи члан, али и најплодотворнија представница Покрета, била је Јелица Беловић Бернађиковска, рођена 1870. године у Осијеку. Радила је као педагог. Целокупну каријеру је посветила проучавању етнографије, фолклора. За собом је оставила за то доба богату и значајну библиографију. Најзначајнији резултати су у прикупљању и проучавању народног веза. Њена заоставштина се чува у Војвођанском музеју, а материјал који је она прикупила, систематизовала и обрадила у Музеју за умјетност и обрт у Загребу послужио је као основ за отварање Етнографског музеја у Загребу.

И на крају, иако је књига Катарине Радисављевић објављена четрнаест година након што је теза одбрањена, садржај ове публикације није изгубио на значају и актуелности. Ова студија, која веома темељно и студиозно расветљава почетке српске музејске етнологије, данас пред стручњаке поставља нове захтеве и задатке, који се нарочито односе на наставак истраживања у смеру женског друштвеног активизма, односно активности женских друштава у периоду од 1875. до 1945. године.

*Марина Цветковић, музејски саветник
Етнографски музеј у Београду*

ХРОНИКЕ

ИЗЛОЖБА „НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ СРБИЈЕ”

Пратећи стратегију систематског и континуираног рада на очувању нематеријалног културног наслеђа Србије, Центар за нематеријално културно наслеђе, који је у саставу Етнографског музеја у Београду, реализовао је изложбу под називом „Нематеријално културно наслеђе Србије” ауторке Данијеле Филиповић. Изложба је одржана у Словеначком етнографском музеју (Slovenski etnografski muzej) у Љубљани (од 15. маја до 4. јуна 2018. године) и у Етнографском музеју у Београду (од 17. јула до 3. септембра). Том приликом објављен је каталог, у којем је, пратећи структуру изложбе, представљено нематеријално културно наслеђе Србије на српском, енглеском, француском, односно словеначком језику.

Ратификацијом Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа Србија је 2010. године ушла у широк и обухватан процес очувања сопственог нематеријалног културног наслеђа и формирање Националног регистра елемената нематеријалног културног наслеђа Србије.

После неколико година рада у Регистар је сукцесивно уписано 37 елемената, које су разне заједнице – уз подршку Центра за нематеријално културно наслеђе, али и уз подршку регионалних координатора за нематеријално културно наслеђе и разних стручњака који се баве истраживањем и очувањем овог типа наслеђа – препознале као део свог идентитета.

Изложба је презентовала оне елементе нематеријалног културног наслеђа који су формално уписани у Национални регистар. Декларисани циљ изложбе био је да сви елементи буду представљени и промовисани у јавности, као и да допринесе видљивости богатог нематеријалног културног наслеђа Србије и подстакне стручњаке разних дисциплина да се баве његовим евидентирањем, истраживањем и очувањем.

Експографија изложбе „Нематеријално културно наслеђе Србије” подразумевала је две, стицајем околности нужно диспропорционалне целине. У првој целини, представљено је нематеријално културно наслеђе Србије које је уписом на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства добило и међународну препознатљивост – *породична слава* (2014) и *коло, традиционална народна игра* (2017).

У другој целини изложбе презентовани су елементи нематеријалног културног наслеђа који су уписани у Национални регистар. Тако су посетиоцима представљени обичаји, друштвени ритуали, свечаности – *породична слава*, молитва под Мицором и Ђурђевдан, обичај изливања и паљења ратарских свећа, лазарице у Сиринићкој жупи, чување Христовог гроба, бела

вила и паљење петровских лила, као и манифестација Вуков сабор; традиционални занати: пиротско и стапарско ћилимарство, филигрански занат, злакуска лончарија, израда дрвених чутура, клесарски и казанцијски занат, наивно сликарство Словака, косовски вез; знања и вештине припремања хране: белмуж, пиротски качкаваљ, пазарске мантије, производња ракије шљивовице, знање и умеће припремања кајмака, знање и вештине припреме циповке, припремање жмара; усмене традиције и изрази, укључујући језик, који је носилац нематеријалног културног наслеђа: певање уз гусле, грокталице, певање извика, врањска градска песма, ерски хумор, ојкача, пиротско приповедање; извођачке уметности: коло, коло у три, коло у шест, руменка, свирање на гајдама, фрулашка пракса, свирање на кавалу.

У експографском смислу, такође, изложба је имала тежак задатак да у музејском окружењу, које конвенционално подразумева предмете, ефикасно, сазнајно делотворно и широкој јавности пријемчиво представи културу која није материјална, односно која је неопипљива, као што уосталом и сугерише термин *intangible*, који Унеско користи. То је постигнуто најпре текстуалном вербализацијом појма нематеријалног културног наслеђа и његових појединачних елемената, дакле, давањем текстуалних информација и објашњења, али и добрим избором фотографија и видео-материјала, који су веома квалитетно представили одређене елементе нематеријалног културног наслеђа. Тек онда су своју улогу одиграли одређени музејски предмети, они који су везани за поједине елементе нематеријалног наслеђа, попут славског колача, гајди, везених тканина, накита од филиграна итд.

Важан сегмент изложбе у Етнографском музеју у Београду био је представљање појединачних елемената нематеријалног културног наслеђа по географским регионима, што је реализовано у сарадњи са регионалним координаторима и носиоцима, тј. онима који ту културу практикују. Сваке недеље презентован је по један регион. На овај начин, а у складу с Конвенцијом, видљивост елемената нематеријалног културног наслеђа постала је непосредна видљивост њихових носилаца, а улога Етнографског музеја постављена је на право место, место посредника, а не репрезента уместо других.

Може се рећи да је изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије” омогућила да се обједињено сагледа већи број локалних идентитета у ширем идентитетском корпусу, који функционише протекционистички у време разводњених етничких политика и разних етничких турбуленција, па чак и отворених или прикривених етничких насиља на простору читавог Балкана.

Др Милош Матић,
Етнографски музеј у Београду

Фотографије поставке

АНАЛИ

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ ТОКОМ 2018. ГОДИНЕ

Етнографски музеј у Београду током 2018. године наставио је рад на заштити и стручној обради предмета, односно ревизији збирки и утврђивању покретних културних добара. Обављени су послови на обезбеђивању услова за депоновање и излагање музејских предмета у складу са Стручним упутством о условима и начину чувања и коришћења уметничко-историјских дела.

Редовна изложбена активност у Етнографском музеју у Београду обухватила је реализацију изложби стручњака Етнографског музеја, односно реализацију заједничких изложби припремљених у сарадњи са другим музејским институцијама, као и гостовање изложби из Народног музеја у Крагујевцу и Музеја Војводине из Новог Сада. Међународна изложбена сарадња обухватила је гостовања у музеју Вошински Мор у Сексарду, Словеначком етнографском музеју у Љубљани и Земаљском музеју у Сарајеву. Према усвојеном плану настављено је тимско теренско истраживање Мачве и започето истраживање Запања, а реализован је и низ индивидуалних теренских истраживања.

Значајну активност реализовао је Центар за нематеријално културно наслеђе на плану заштите нематеријалног културног наслеђа. Током 2018. године је кроз рад мреже за нематеријално културно наслеђе на евидентирању и регистровању уписано 9 нових елемената у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, реализовани су програми на промовисању и презентацији нематеријалног културног наслеђа, као и бројне активности из домена међународне сарадње. Централна активност Центра за нематеријално културно наслеђе у 2018. години односила се на рад у вези са уписима нематеријалног културног наслеђа Србије на релевантне листе Унеска, од којих је најзначајнији упис *певања уз гусле* (новембар 2018) на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства.

Музејски фонд и збирке

Набавка музејских предмета и у 2018. години вршена је у складу са потребама за попуњавање збирки и обављана је кроз редован рад Комисије за набавку предмета. С обзиром на ограничења која су условљена законском

регулативом, поступак откупа предмета у 2018. години обављан је искључиво откупом предмета у Музеју те су на овај начин музејске збирке обогаћене са 13 предмета. Такође, путем поклона у Музеју и на терену примљено је 100 предмета. Фонд илустративног материјала обогаћен је укупно за 132 предмета.

Ревизија збирки Етнографског музеја у Београду, започета 2016. године, настављена је у 2018. години те је до краја 2018. године обављена ревизија 31 збирке Етнографског музеја, као и Збирке Христифора Црниловић, која је смештена у Манаковој кући.

У 2018. години донета су решења о утврђивању покретних културних добара за 37 предмета, који су набављени током 2017. и 2018. године, а на основу извештаја о обављеној ревизији донета су решења о проглашењу културног добра за предмете из 10 збирки у којим је обављена ревизија.

Заштита и конзервација музејског фонда

У складу са редовним активностима Одељење за превентивну заштиту, конзервацију и рестаурацију у 2018. години обавило је конзервацију 236 предмета (95 предмета од разнородног материјала и 141 предмет од текста) за потребе излагања, као и у оквиру текуће заштите музејског фонда. Обављени су редовни послови превентивне заштите музејских предмета од текстила у депоима, као и контрола микроклиматских услова у депоима, на сталној изложби и на изложби у Манаковој кући. Вршени су послови на издвајању, припреми и паковању предмета и техничкој реализацији изложби: „Текстил и украшавање у култури Срба у XIX и првој половини XX века” аутора Марине Цветковић и Јелене Тешић Вулећић ради гостовања у Земаљском музеју у Сарајеву; „Косовски и шаркоски вез” аутора Ирине Филеки и Марте Фукс ради излагања у Етнографском музеју и гостовања у музеју „Вошински Мор” у Сексарду; „Јаје воском шарано” аутора Милице Обрадовић; „Дамаст” у Манаковој кући, аутора Милана Панића; „Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије” – гостовање Народног музеја Крагујевац; „Уситњавање – прича о авану” у Етнографском музеју у Београду и Завичајном музеју у Руми; „Нематеријално културно наслеђе Србије” аутора Данијеле Филиповић ради гостовања у Словеначком етнографском музеју у Љубљани; изложбе позоришних лутака у поставци студената Учитељског факултета у Београду; „Михајло Петровић Алас” у Галерији Српске академије наука и уметности; „Кеманкеш” – изложба турског стреличарства у Дому војске; „Страдање и опстајање 1918–2018” аутора Весне Бижић Омчикус; „То смо ми – народна занимања у Србији” аутора Душице Живковић, др Милоша Матића, Јелене Тешић и др Марка Стојановића; „О животињама

и људима” – гостовање Етнографског музеја из Загреба и „Из прошлости једне породице” аутора Вјере Медић и Марине Цветковић.

У оквиру рада на обради материјала и изложбене поставке за израду аудио-визуелног водича урађена је монтажа и демонтажа комплета народних ношњи у приземљу сталне поставке Етнографског музеја.

Изложбена делатност

Изложбе Етнографског музеја

„Издања Етнографског музеја у Београду 2008–2017”

Аутор: Јелена Пушица

Место и време одржавања: Етнографски музеј, изложбена сала у приземљу, 23. јануар – 4. фебруар 2018. године

Изложба на којој је представљена издавачка делатност Етнографског музеја у Београду од 2008. до 2017. године обухватила је периодичне публикације, монографска издања, каталоге изложби и других публикација које је Музеј објавио у десетогодишњем периоду.

Гласник Етнографског музеја, као изузетно важан део издавачке делатности Музеја, који потцртава етнолошку, антрополошку и музеолошку промену у приступу култури, истовремено задржавајући и све квалитетне конвенционалне музејске приступе, представљен је кроз редовна годишња издања објављена у овом периоду. У другој изложбеној целини, представљени су резултати рада Музеја кроз објављене каталоге. Широк дијапазон каталошког садржаја сведочи о разноликости изложбених тема и различитим приступима у тумачењу културе – од класичних етнографских до аналитичких етнолошких и антрополошких. Етнографски музеј је у периоду од 2008. до 2017. године обогатио едисију посебних издања, којом су обухваћене монографске студије и зборници радова са значајних скупова које је Музеј организовао. Овом едисијом повећана је динамика музеолошке интерпретације културе и културног наслеђа. Осим наведених кључних публикација, међу којима је и каталог Међународног фестивала етнолошког филма, Етнографски музеј је објавио и велики број кратких форми.

Приређен је каталог издања Етнографског музеја у Београду 2008–2017, који садржи попис публикација насталих у периоду који су обележиле промене у схватању музејске делатности, етнографске музеологије и заштите културног наслеђа.

„Косовски и шаркоски вез – културне паралеле”

Аутори: Ирена Филеки, музејски саветник Етнографског музеја у Београду, Марта Фукс, кустос Жупанијског музеја Вошински Мор у Сексарду

Дизајн изложбе: Тања Манојловић, Тијана Секулић, Бранко Ђукановић и Мирјана Милакић

Реализација: Етнографски музеј у Београду и Музеј Вошински Мор из Сексарда, Мађарска

Место и време одржавања: Етнографски музеј у Београду; изложбена сала у приземљу, 12. март – 30. април 2018. године; Жупанијски музеј Вошински Мор у Сексарду, 25. мај – 10. септембар 2018.

Изложба „Косовски и шаркоски вез – културне паралеле” настала је као резултат заједничког истраживачко-изложбеног пројекта „Косовски и шаркоски вез”, покренутог у октобру 2015. године, након посете представника Мађарског фолклорног центра из Суботице, Удружења за фолклор жупаније Толна и Жупанијског музеја „Вошински Мор” из Сексарда Етнографском музеју у Београду. У фокусу истраживања, а тиме и изложбе, налазила се текстилна радиност и културно наслеђе области Шаркоз у Мађарској и Косова, дела јужне српске покрајине Косово и Метохија, и вез као једна од њихових особености. Теренско истраживање и упознавање са косовским и шаркоским везом у области Шаркоз (2016), Белом Блату у Војводини и у Лепосавићу (2017), започето на основу сличности (боје, облици, распоред) два веза, као и покушаја истраживања порекла тих везова, резултирали су изложбом која је током 2018. године приказана у два музеја. На изложби су представљани одевни и предмети текстилног покућства из збирки ових музеја. О значају два веза у садашњем тренутку сведочи и чињеница да су шаркоски и косовски вез препознати као део нематеријалног културног наслеђа и уписани су у релевантне регистре 2012. године. *Народно стваралаштво Шаркоза* – вез, ткање, везење, низање бисера и шивење народних ношњи уписано је на Националну листу нематеријалне културне баштине Мађарске, а *косовски вез* уписан је у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије.

Изложбу у Етнографском музеју у Београду отворила је мр Катарина Радисављевић из Музеја Војводине.

Као пратећи програм у Етнографском музеју у Београду организована је изложба „Косовски и шаркоски вез – радови удружења из Војводине и Мађарске” (19–30. април 2018). Изложба је приређена у сарадњи са удружењима Вредне руке Новог Сада, Мађарски фолклорни центар у Војводини из Суботице, и Удружење за народну уметност жупе Толна из Сексарда.

Припремљен је и тројезични каталог (српски, мађарски и енглески), који се састоји од два ауторска текста о косовском и шаркоском везу, увода и закључка. Каталог је дизајнирао Илија Кнежевић.

„Шаралице за ускршња јаја”

Аутор: Милица Обрадовић, кустос

Дизајн: Војин Радивојевић, Невена Обрадовић

Место и време одржавања: Мала изложбена сала на међуспрату, 4. април – 4. мај 2018. године

На пригодној изложби „Јаје воском шарано” представљен је део колекције ускршњих јаја из збирки Етнографског музеја у Београду. Колекцију чини око 1200 предмета, од којих је око 900 украшено техником шарања воском. Осим колекције ускршњих јаја, Етнографски музеј чува и један број шаралки за јаја, које су такође приказане на овој изложби, а сакупљене су у различитим периодима и крајевима Србије.

На изложби и кроз пратећи каталог, приказана су ускршња јаја и шаралице за восак, као нарочита вештину шарања јаја том техником, често називаном батик техника.

Изложбу је отворила в. д. директора Тијана Чолак-Антић Поповић.

„Уситњавање – ступе и авани”

Аутори: Јелена Манојловић, Милош Матић, Светлана Митровић, Даниела Пејовић и Иван Станић

Дизајн: Иван Станић

Место и време реализације: Етнографски музеј у Београд, изложбена сала у приземљу, 9. мај – 3. јун 2018; Завичајни музеј у Руми, 6. јун – 6. јул 2018.

Изложба *Уситњавање – прича о авану*, настала је као резултат заједничког рада стручњака Етнографског музеја у Београду, Музеја науке и технике у Београду и Фармацеутског факултета Универзитета у Београду.

Изложба „Уситњавање – прича о авану”, посвећена авану, једној од најстаријих човекових алатки чија је функција остала непромењена до данашњих дана, настала је као резултат заједничког раду стручњака Етнографског музеја у Београду, Музеја науке и технике – Београд и Универзитета у Београду – Фармацеутског факултета.

Циљ изложбе је био да се презентује, истражује, валоризује до сада ретко излаган музејски предмет – аван, као специфична алатка суштински непромењена од преисторије. Употреба овог предмета, који се везује за почетак културе исхране, као и континуираног коришћења у фармацији, представљала је повод да стручњаци ових институција сагледају различите врсте и начин његове примене.

На изложби су представљени примерци авана настали од преисторије до данашњих дана из збирки Етнографског музеја у Београду, Музеја науке и технике – Београд, Универзитета у Београду – Фармацеутског факултета, Музеја града Београда, Народног музеја у Пожаревцу, Археолошког института САНУ, приватне збирке Стевана Вукова, фармачеута из Зрењанина, и из разних других приватних колекција.

Пратећи програми – радионица и предавања – организовани су уз подршку Института „Јосиф Панчић” и Универзитета у Београду – Фармацеутског факултета, а изложба је представљена и на Међународном конгресу фармацеута у хотелу „Краун плаза” у Београду од 10. до 14. октобра.

Изложбу је отворила проф. др Светлана Ибрић с Фармацеутског факултета у Београду, а реализована је уз подршку компаније „Beiersdorf – Eucerin Србија”.

У оквиру пратећег програма изложбе организоване су радионице „Израда уролошког чаја (*Species urologicae*) према пропису Ph. Jug. IV” (др Дубравка Биговић и дипл. фарм. Виолета Попов), као и низ предавања стручњака са Катедре за фармацеутску технологију и козметологију – „Лековити потенцијал ароније” (др Нада Ђујић); „Уситњавање чврстих супстанци у фармацији – од тарионика са пистилом до инжењеринга кристала” (проф. др Јелена Паројчић); „Сецкане биљке под микроскопом” (проф. др Бранислава Лакушић); „Прича о *вршачком чају*” (проф. др Зоран Максимовић).

„Текстил и украшавање у култури Срба XIX и прве половине XX века”

Аутори: Марина Цветковић, Јелена Вулетић

Место и време одржавања: Земаљски музеј Босне и Херцеговине у Сарајеву, 10. мај–10. јун 2018. године

На изложби „Текстил и украшавање у култури Срба XIX и прве половине XX века” одабраним текстилним рукотворинама и накитом представљено је богатство српског етнографског културног наслеђа, у којем се истиче разноврсност и сложеност значења изложених предмета и скреће се пажња на изражену ликовну димензију народног стваралаштва. Иако је ликовност евидентно присутна и на другим етнографским предметима израђеним од дрвета, керамике, метала и камена, најизраженија је и најинспиративнија управо на текстилним рукотворинама и на накиту.

Народно ликовно стваралаштво обједињује заједничке културне вредности и естетику, представља колективни израз, док истовремено истиче посебност културног идентитета српског народа. Ово стваралаштво се креће у наслеђеним моделима, задатим оквирима који се преносе са генерације на генерацију. Процес преображавања овог стваралаштва одвијао се лагано, у дугим временским размацима.

Текстилни предмети и накит су у свом ширем културном контексту били носиоци и бројних ознака идентитета: социјалних, родних и др., означавали су узраст, статус, верску и националну припадност. Имали су и важну улогу у обичајном и социо-комуникацијском животу појединца и заједнице којој су припадали. Тако су, на пример, накит и текстилне рукотворине били незаобилазни у свадбеним обичајима. Девојка је приликом удаје у нови дом доносила богату спрему, која је садржала разноврсне наменски прављене текстилне рукотворине. С друге стране, млада је имала централну улогу у свадбеним обичајима те је своју свадбену ношњу додатно украшавала брижљиво одабраним накитом и раскошним оглављем. Управо су ови елементи

кићења сублимирали различита значења: економска, статусна и заштитна (магијска). Традиционални накит на изложби израђен је различитим техникама и од различитих материјала, а сами експонати стоје у распону од најједноставнијих до занатски веома сложених производа.

Изложбу је отворио конзул Републике Србије у Сарајеву Дамир Ковачевић.

Уз изложбу је штампан двојезични српско-енглески каталог.

„Нематеријално културно наслеђе Србије”

Аутор: Данијела Филиповић, кустос

Стручни консултант: Душица Живковић

Дизјн каталога и изложбе: Марија Јевтић

Место и време одржавања: Словеначки етнографски музеј у Љубљани, 15. мај – 4. јун 2018. године; Етнографски музеј у Београду, 17. јул – 3. септембар 2018. године

Изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије” реализована је с циљем да се широј и стручној јавности представе елементи уписани у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, као и с циљем подизања свести о значају његовог очувања. На изложби је, уз коришћење фотографија, видео-материјала, музејских предмета и занатских производа, представљено 37 елемената уписаних у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, као и нематеријално културно наслеђе Србије уписано на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства – *породична слава и коло, традиционална народна игра*.

Реализована с основним циљем да се посетиоцима приближе елементи нематеријалног културног наслеђа, изложба је била усмерена и на подстицање стручњака из различитих области, као и других учесника у заштити нематеријалног културног наслеђа, на препознавање елемената нематеријалног културног наслеђа и њиховог значаја за средину у којој су присутни. Груписани по областима испољавања (обичаји, друштвени ритуали, свечаности; традиционални занати; знања и вештине припремања хране; усмене традиције и изрази, укључујући језик, који је носилац нематеријалног културног наслеђа; извођачке уметности), елементи нематеријалног културног наслеђа су представљени комбиновањем различитих начина презентације – фотографије, аудио и видео материјали (који су из документације Центра за нематеријално културно наслеђе), музејски предмети и занатски производи, поткрепљени детаљним информацијама датим у пратећим легендама.

Пратећи програми уз изложбу, организовани током августа 2018. године, реализовани су у сарадњи са регионалним координаторима (Снежана Томић, Снежана Ашанин, Сузана Антић и Славица Вујовић), а обухватили су презентацију елемената уписаних у Национални регистар уз учешће носилаца наслеђа. Кроз демонстрацију занатских знања и вештина, начина певања или играња, приказивање вештина припрема традиционалних јела, предавања и разговор са стручњацима и носиоцима наслеђа, представљени

су елементи нематеријалног културног наслеђа по географским областима којима припадају.

У оквиру изложбе реализован је и програм под називом „У сусрет локалним заједницама”, током којег су представљене активности локалних заједница, односно локалних самоуправа (Сомбора, Пирота, Ковачице) на очувању нематеријалног културног наслеђа.

Изложбу је пратио каталог (на српском, енглеском, француском, односно словеначком језику), у којем је, у складу са структуром изложбе, представљено нематеријално културно наслеђе Србије.

Изложбу приређену у Словеначком етнографском музеју у Љубљани отвориле су мр Ксенија Ковачец Наглич, генерални директор Директората за културно наслеђе Министарства културе Словеније, и Њ. е. Зорана Влатковић, амбасадор Републике Србије. Изложбу у Етнографском музеју у Београду отворио је проф. др Данијел Синани, декан Филозофског факултета и председник Националног комитета за нематеријално културно наслеђе Србије.

Током трајања изложбе остварено је медијско представљање изложбе и нематеријалног културног наслеђа кроз гостовања на телевизији (РТС – Културни дневник, Дневник 2, Јутарњи дневник, ТВ Прва, Н1, Коперникус, ТВ Републике Српске, Мађарска ТВ, програм за мањине и др.), радио гостовања (Радио Београд 1, Радио Београд 2, Радио Београд 202, Трећи програм, Радио Републике Српске, Спутњик и др.), уз око 30 објава у штампаним медијима (Политика, Новости, Политкин магазин, СОРД, Глас Српске, Ало, Блиц и др.) и око 50 веб-објава (према прес клипингу Нина медије).

„То смо ми – народна занимања у Србији (Назрни па се врни)”

Аутори: Душица Живковић, др Марко Стојановић, др Милош Матић, Јелена Тешић-Вулетих

Место и време одржавања: Етнографски музеј у Београду, изложбена сала и простор сталне изложбе у приземљу, биоскопска сала; 20. септембар 2018 – 11. фебруар 2019. године

Изложбом „То смо ми – народна занимања у Србије”, кроз пажљиви одабир предмета из збирки Етнографског музеја, уз коришћење, аудио, видео и фото материјала, представљено је не само богато етнографско наслеђе које се чува у депоима Етнографског музеја већ и покренуто питање његове интерпретације, стављајући га у контекст савременог живота и очувања нематеријалног културног наслеђа. У неколико целина, просторно и по начину излагања одвојених, преплићу се теме које сагледавају однос појединца и друштва (различите улоге, неопходност поседовања разноврсних знања и вештина за обављање свакодневних послова, овладавање специфичним знањима која појединца издвајају из средине у којој живи), али и однос човека и природе и његове вештине да задовољавање потреба обезбеди у складу са окружењем у којем живи. У том смислу, кроз музеолошки наратив о старинским народним занимањима (сељак, паор, земљорадник, сточар, пастир,

рибар, рудар, грнчар, кувар, филиграниста, пекар, трговац, ковач, свирац, врачар итд.), где су се издвајале приватне и јавне дужности, приказани су културни модели уткани у колективно памћење као културно наслеђе (материјално и нематеријално).

Изложба је реализована комбиновањем различитих начина излагања, где су традиционална занимања приближена коришћењем мање познатих и ретко излаганих предмета из збирки Етнографског музеја, наглашавање друштвених односа остварено употребом великог броја фотографија, док су из „специфичних знања” издвојени најизраженији аспекти њиховог испољавања и дочарани кроз предмете који их репрезентују, употпуњени постојећим или посебно припремљеним видео-материјалима. Посебно значајан аспект ове изложбе чини напор да се уз коришћење назива и израза који су данас ретко у употреби или чије се значење заборавља укаже на очување језика као носиоца наслеђа.

Изложбу је отворио др Данијел Синани, професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, поводом Дана Етнографског музеја.

На Дан Музеја, 20. септембра 2018. године, уручена и је и награда за животно „Боривоје Дробњаковић” Божидару Крстановићу.

Ауторски тим изложбе „Најстарија занимања у Србији – то смо ми” (Душица Живковић, др Милош Матић, др Марко Стојановић, Јелена Вулећић) дао је бројне изјаве за електронске и писане медије: РТС, СТБ, Нарру, Радио Београд 1, Радио Београд 202, Политикин магазин, Базар, Блиц жена и др.

„Страдање и опстајање (1918–2018)”

Аутор: Весна Бижић-Омчикус

Место и време одржавања: Етнографски музеј у Београду, изложбени простор на међуспрату, 15. децембар 2018–

Изложба припремљена као један од догађаја којим се обележава стогодишњица од завршетка Првог светског рата обрађује овај период с тачке гледишта Етнографског музеја, приказујући губитке које је ова установа претрпела и дајући публици увид у услове рада пре Првог светског рата, током рата и по његовом завршетку.

Посебна пажња је посвећена предметима набављеним почетком XX века за потребе представљања српске културе на изложбама у иностранству.

Изложбу је отворио Игор Јовичић, секретар Министарства културе и информисања Републике Србије.

У оквиру пратећег програма изложбе одржана је трибина „Музејски предмети, традиционална народна песма и уметност стрипа: заједно у причи о Великом рату”. Учесници трибине били су Светлана Спајић, традиционални уметник, и Игор Марковић, уредник у издавачкој кући „System Comic”. Кординатор програма био је Милош Зарић.

*Припрема за нову сталну изложбу Етнографског музеја
у Београду*

Етнографски музеј, који је од 2015. године започео припреме за постављање нове сталне изложбе, у оквиру чега је реализован циклус предавања, стручних расправа и конференција, у 2018. години наставио је са активностима усмереним на дефинисања оквира, односно потреба које би изложба требало да испуни. У остварењу овог циља, ангажован је стручни консултант проф. др Томислав Шоле, стручњак са међународним искуством у сагледавању улоге музеја и развоју музејске делатности. Како би се дефинисале потребе Етнографског музеја, као и увидели тренутни капацитети, што ће стручни консултант припремити у форми елабората, остварена су два његова тродневна боравка у Београду, приликом којих су одржани састанци са запосленима у Музеју. Састанци су организовани како би се кроз разговоре и сагледавање различитих аспеката утврдила стратегија планирања развоја Етнографског музеја.

Остале активности у вези са изложбама Етнографског музеја

Изложба „Из прошлости једне породице” аутора Марине Цветковић и Вјере Медић отворена је у децембру 2017. године, а завршена у новембру 2018. године. Током њеног трајања организована су вођења кроз изложбу, као и медијско представљање (РТС Дневник, ТВ за дијаспору – емисија „Србија на вези”, Радио Београд 1, Радио Београд 202 – „Визиозија”; штампани медији: Блиц, Данас, Политикин магазин), а приказ изложбе и каталога објављен је и у Летопису СКД „Просвјета” у Загребу 2018. године. Аутор текста је Боривоје Чалић.

Изложба Етнографског музеја у Београду „Где сви ћуте оне говоре” аутора Мирослава Митровића гостовала је од 7. септембра 2018. године у Музеју града Новог Сада, а изложба „Коцкасти универзум: лево у Србији” ауторке Ане Дајић одржана је у Галерији савремене уметности у Панчеву у оквиру 7. Међународног бијенала уметничког дечјег израза – БУДИ, под називом „Лепо се играј!”.

Гостујуће изложбе у Етнографском музеју

„Лан и конопља у традиционалној култури Шумадије”

Гост: Народни музеј Крагујевац

Аутор: Светлана Радојковић, виши кустос етнолог

Комесар изложбе: Марко Стојановић

Место и време одржавања: изложбена сала у приземљу; 8. фебруар – 5. март 2018. године

Лан и конопља, као биљне културе, сагледани су на овој изложби са аспекта њиховог присуства у домаћој радиности у шумадијској области, где су гајени првенствено ради прераде влакана. Период обухваћен изложбом је од краја XIX века до седамдесетих година XX века, иако је традиција гајења ових сировина далеко старија. На основу предмета који се чувају као културна добра у оквиру Етнолошке збирке Народног музеја Крагујевац, етнолошке и друге стручне литературе, документарне грађе и грађе сакупљене током теренских истраживања, објашњени су процеси гајења и прераде, као и примене лана и конопље у традиционалној култури Шумадије.

Током трајања изложбе организоване су радионице у сарадњи са школом „Техноарт Београд”, одељењем за занимање конзерватор (координатор Марко Стојановић).

Изложбу је отворио др Марко Стојановић, музејски саветник Етнографског музеја у Београду.

„Стреличарство”

Гост: Фондација „Окулар” (Okuluk Foundation), Истанбул, Турска

Кустос: Мехмет Лутфи Сен

Место и време одржавања: Медија центар „Одбрана”; 23. април – 5. мај 2018. године

На основу потписаног протокола о сарадњи између Етнографског музеја у Београду и Фондација „Окулар” из Истанбула, организована је изложба турског стреличарства „Кеманкеш”. Изложба, чији је организатор био Етнографски музеј, одржана је у Великој галерији Дома Војске Србије и на њој је представљен историјат турског стреличарства, као и вештина израде лукова, стрела и стреличарске опреме. Изложени су оригинални примерци стреличарског оружја из селџучког и османског периода – лукови, стреле, штитови, штитови за зглобове, футроле за чување лукова и стрела, богата пратећа опрема, као и бројне фотографије и записи који прате развој ове војне и спортске дисциплине.

Изложба је реализована уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Министарства одбране Републике Србије, у сарадњи са Амбасадом Турске.

Уз изложбу је припремљен превод каталога на српски језик, а координатор гостовања био је Душан Јовановић.

Изложбу је отворио министар културе и информисања г. Владан Вукосављевић.

„Записи у времену – фотографије др Радивоја Симоновића”

Гост: Музеј Војводине

Аутор: Богдан Шекарић, виши кустос

Место и време одржавања: изложбена сала у приземљу, 12. јун – 10. јул 2018. године

Гостовање изложбе „Запис у времену – фотографије др Радивоја Симоновића” организовано је на 160. годишњицу рођења др Радивоја Симоновића. О раду овог национално ангажованог интелектуалца на пољу визуелне антропологије говори једна од највећих фотографских збирки, која се чува у Музеју Војводине. Она сведочи о природној и културној разноликости ширег простора насељеног јужнословенским народима. На изложби у Етнографском музеју приказан је један део фотографске грађе, која бележи велики број етнографских, антрополошких и културно-историјских мотива снимљених почетком XX века у Бачкој, Барањи, Славонији, Срему и Банату. Поред фотографија, на изложби је приказан и део Симоновићеве писане грађе (рукописи, дипломе, писма, хербаријум и др.), који указује на шири значај његовог научног рада.

Изложбу је отворио др Слободан Наумовић, ванредни професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

У оквиру пратећег програма изложбе 20. јуна 2018. године приказан је документарни филм „Војводина у објективу Радивоја Симоновића”.

„О животињама и људима”

Гост: Етнографски музеј у Загребу (Хрватска)

Аутори: Жељка Петровић-Осмак, Теа Ритинг-Шишко и Гордана Виљетић

Место и време одржавања: изложбени простор на међуспрату, 4. октобар – 2. новембар 2018. године

Изложба приказује однос људи и животиња у различитим аспектима током историје и указује на етичке, еколошке и социјалне последице садашњих облика њиховог суживота. На изложби је предметима из збирки Етнографског музеја у Загребу, фото, аудио и видео материјалом представљена дуга заједничка историја људи и животиња. Изложба је подељена на неколико тема, које су засебно обрађиване, пратећи историјски ток и тиме стварајући логичан след праћења целе изложбе од преисторије до данас. У првој целини је представљен експлоатацијски однос људи према животињама, где оне представљају храну, одећу и сировине; у другом се делу ауторке баве животињама у митско-религијском контексту, истичући значење неких животиња у веровањима и обичајима. Кроз изложбу је салгедан и однос људи према кућним љубимцима, као и симболичко значење животиња, приказано кроз одабране теме из хрватског ликовног фолклора и дечјег света.

Изложбу је отворила Данијела Ванушић, помоћник министра културе за заштиту културног наслеђа.

Истраживање етнографског културног наслеђа

Истраживања етнографског културног наслеђа у 2018. години, реализована у складу са усвојеним Програмом рада, кроз тимски и индивидуални рад на терену, била су пре свега усмерена на сакупљање релевантне грађе која је у ширим оквирима повезана са збиркама Музеја и са традиционалним и савременим моделима културе. Током 2018. године стручњаци Етнографског музеја су наставили значајна тимска теренска истраживања (Мачва и Запаље), као и низ појединачних истраживања усмерених на одређене тематске целине.

Теренско истраживање Мачве започето 2017. године настављено је у 2018. години, у селима Црна Бара, Мачвански Прњавор и у манастиру Радовашница, као и у поцерским селима Јевремовац, Варна, Волујац све до Крупња. Посете граничним областима, Поцерини и Јадру, извршене су и ради прикупљања података неопходних за упоредна проучавања утицаја, сличности и разлика. Истраживане су теме из домена културе друштвених односа, као и економске антропологије, тј. економије становања. Пројекат обухвата и истраживање феномена нематеријалног културног наслеђа, а наставак истраживања планиран је и у 2019. години. Етнографска проучавања Запаља (околина Ниша) својом првом фазом обухватила су рад на истраживању народне ношње, традиционалне текстилне радиности и текстилног покућства, као и дечјег фолклора и обичаја. Истраживање је спроведено међу казивачима рођеним од 1924. до 1958. године из села Мали Крчимир, Семче, Вртоп, Велики Крчимир, Доње Драговље, Доњи Душник, Горњи Душник, Сопотница, Калетинац, Личје, Ступница, Јарсеново, Гркиња, Гацин Хан, Копривница и Запаљска Топоница. Вишегодишњи истраживачки пројекат „Народни лекари Србије – баштинеци нематеријалног културног наслеђа из области знања и обичаја о природи и свемиру” започет је у општинама Ниш, Књажевац и Зајечар, као и на подручју општина Бања Ковиљача и Лозница.

Индивидуална етнографска истраживања културног наслеђа су настављена у домену истраживања „Културе привређивања у путевима хране – од ресурса до културе исхране”, као и кроз вишегодишњи пројекат „Вина и виногорја у Србији”, односно истраживање старих заната у модерној економији. Настављени су и започети пројекти који се реализују у сарадњи са другим институцијама, као што је пројекат „Векови Бача”, као и „Дуг живот пешкуна – од Персије до савременог доба”.

Центар за нематеријално културно наслеђе

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије током 2018. године реализовао је активности на евидентирању, регистровању, промовисању и презентацији нематеријалног културног наслеђена, као и бројне активности из домена међународне сарадње. Централна активност Центра за нематеријално културно наслеђе 2018. године односила са на рад у вези са уписима нематеријалног културног наслеђа Србије на релеванте листе Унеска – израду номинацијског досијеа за номиновање злакуског лончарства (јануар–март) и упис певања уз гусле (децембар) на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства.

Центар за нематеријално културно наслеђе надлежан је за организацију и спровођење регистровања нематеријалног културног наслеђа на територији Србије, односно за координацију рада на идентификовању, истраживању, евидентирању и упису елемената нематеријалног културног наслеђа, које се реализује кроз мрежу за очување нематеријалног културног наслеђа. Захваљујући реализованим активностима на евидентирању, документовању и евалуацији нематеријалног културног наслеђа током 2018. године, одлуком Националног комитета за нематеријално културно наслеђе у Национални регистар нематеријалног културног наслеђе Србије, који сада броји 46 елемената, уписано је 9 нових елемената: здравице (почашнице, наздравице); опанчарски занат; двопређно плетење вунених чарапа; певање уз ројење пчела; бездански дамаст – умеће ручног ткања орнаментисаног свилоног дамаста жакар техником; ткање бошчи; женидба Краљевића Марка – покладна свадба у Штрпцу; вертеп; сјеничко–пештерско ћилимарство.

Значајан корак учињен је и у погледу представљања нематеријалног културног наслеђа приређивањем прве изложбе о елементима уписаним у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа и на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Изложба под називом „Нематеријално културно наслеђе Србије”, аутора Данијела Филиповић, одржана је у Етнографском музеју у Београду (јул–август), као и у Словеначком етнографском музеју у Љубљани (мај), чиме је започето и међународно представљање нематеријалног културног наслеђа Србије. Поред изложбе, током августа одржане су и презентације елемената уписаних у Регистар, уз учешће носилаца наслеђа и локалних заједница.

Активности на спровођењу програма усмерених ка очувању елемената који су уписани у Национални регистар остварене су у сарадњи са организацијама које су укључене у мрежу очувања елемената нематеријалног културног наслеђа Србије. Током 2018. године настављена је сарадња са институцијама, струковним удружењима и организацијама на едукацији и представљању нематеријалног културног наслеђа.

Презентација рада Центра за нематеријално културно наслеђе, као и мреже за очување нематеријалног културног наслеђа Србије, одвија се пу-

тем веб-странице, која се редовно ажурира информацијама о активностима стручних тела, стручњака и локалних заједница на очувању нематеријалног културног наслеђа. Такође, редовно се ажурира и база података, чиме се омогућава доступност дела податка из Националног регистра на веб-страници. Активности на медијској презентацији нематеријалног културног наслеђа интензивирани су током одржавања изложбе „Нематеријално културно наслеђе Србије” (мај, јул, август), као и након уписа елемената из Србије на Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа (јануар и децембар).

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије добитник је новоустановљеног признања Министарства културе и информисања „Културни образац”, као и захвалнице Савеза гуслара Србије.

Међународна сарадња у области нематеријалног културног наслеђа реализована је и кроз учешће у раду стручних и саветодавних тела под окриљем Унеска – Међувладиног комитета за нематеријално културно наслеђе, Евалуационог тела и Мреже експерата за нематеријално културно наслеђе Југоисточне Европе, као и учешћем у раду Генералне скупштине Регионалног центра за нематеријално културно наслеђе под покровитељством Унеска са седиштем у Софији.

Библиотека

Након одлуке Управног одбора Музеја о усвајању Извештаја о ревизији библиотеке грађе фонда Библиотеке (дел. бр. 6/14 од 17. маја 2018) завршено је издавање публикација за отпис и њихово искључивање из књига инвентара. Поступајући у складу са Правилником о инвентарисању библиотекарско-информационе грађе, припремљене су Листе са пописом неактуелне грађе и послате Народној библиотеци Србије (Ивани Николић, одговорном лицу) те се очекује званичан одговор које публикације ће Народна библиотека преузети. За потребе отписа библиографске грађе израђен је печат. Отписом преко 1.000 публикација (углавном трећи, четврти, пети примерак) добијена је могућност бољег коришћења постојећих смештајних капацитета Библиотеке, те је започето премештање 20.000 публикација, чиме је повећан простор за њихов смештај.

Током ревизије фонда монографских публикација евидентирано је 120 публикација са различитим степеном физичког оштећења. Публикације су издвојене из фонда и укоричене поштујући задате критеријуме: стављен је тврди повез, препевезане су прошивањем, на рикне је постављена капиталтрака, форзец и најзац су ојачани тул-платном, корице су пресвучене синтетичким материјалом. Код књига у тврдом повезу задржане су постојеће корице, а у меком су сачуване унутар књижног блока. Опсецање оштећеног

књижног блока извршено је уз минимални отпад. Тамо где је било могуће, уписани су подаци о ауторству и називу књиге златотиском на леђима књиге.

У циљу набавке релевантне литературе за фонд Библиотеке и ове године интензивно је праћена издавачка делатност у земљи, након чега је издвојено 78 публикација које су купљене.

На захтев матичне библиотеке – Библиотеке града Београда – попуњен је и достављен Анкетни упитник за специјалне библиотеке о библиотечком пословању за 2017. годину, као и анкета Стално стручно усавршавање (ССУ) у библиотечко-информационој делатности (2014–2017).

Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”, Народној библиотеци Србије и Библиотеци града Београда достављена су одговарајућа издања Музеја за обавезни примерак.

За публикације Етнографског музеја које су издате у протеклом периоду припремана је документација за израду СР-а у Народној библиотеци Србије.

Музеј се придружио акцији „Књига на дар” у организацији Гранског синдиката културе, уметности и медија „Независност” и поклонио своја издања Народној библиотеци „Доситеј Новаковић” у Неготину. На молбу Сурдуличког културног центра (Општина Судрулица), Музеј је поклонио одређена издања.

У оквиру планираних активности присуствовало се Међународном сајму књига у Новом Саду и манифестацији „Дани библиотека и библиотекар”, у оквиру које је одржан Форум Библиотекарског друштва Србије са темом „Нова систематизација радних места у библиотекама” (Јелена Пушица). Тема овогодишњег форума проистекла је из законске обавезе планирања и израде нове систематизације у библиотекама, уз примену актуелног Каталога радних места. Такође, остварено је учешће на XV конференцији Библиотекарског друштва Србије „Иновације и трендови у библиотекарству” у Чачку 13–14. децембра 2018. године, као и присуство промоцији књиге *Каталогизација у теорији и пракси* аутора проф. др Гордане Рудић у Библиотеци града Београда (29. јун 2018. године).

Издавачка делатност

Редовна издања Музеја

Према усвојеном плану, објављен је *Гласник Етнографског музеја* бр. 81, редовна годишња публикација Етнографског музеја у Београду, у којем је место нашло више радова стручњака Етнографског музеја и других институција које се баве истраживањима и заштитом етнографског наслеђа. У оквиру неколико целина: *Музеологија и метеријална култура*, *Етнологија* и

антропологија, Нематеријално културно наслеђе, објављено је 6 научних и стручних радова, као и прикази и осврти на рад Етнографског музеја, реализована истраживања и Фестивал етнолошког филма.

Припремљен је и *Гласник Етнографског музеја* бр. 82, чије објављивање је планирано за прву половину 2019. године (главни и одговорни уредник др Марко Стојановић).

Изложбену делатност Етнографског музеја пратила су каталожка издања, у којима су аутори кроз стручне текстове, фотографије и каталожке податке представили изложбе, збирке, реализоване програме и др.

Манакова кућа

У оквиру редовних активности у Манаковој кући током 2018. године настављен је рад на систематизовању документације о раду Манакове куће 1990–2015, као и сређивање рукописне грађе Христифора Црниловића, односно дигитална обрада фотографија за каталог сталне изложбе.

Реализоване су изложбе „Дамаст – између заната и уметности” (Милана Панић, кустос); „Ипак, похвала руци” (кустос Саша Срећковић, музејски саветник), као и изложба „Кошуља увек – женске и дечје кошуље из Влакотинца у збирци Христифора Црниловића” (Маја Марјановић).

Организоване су и пригодне изложбе „Уметност и традиција керамике”, изложба полазника курса ткања генерације 2017/2018, „Десетогодишњица школе класичних графичких техника”, као и изложба ученика и матураната школе „Техноарт Београд” – школе за машинство и уметничке занате.

Део редовних програма у Манаковој кући је и организација радионица с циљем представљања старих заната и домаће радиности те су у 2018. години реализоване радионице израде накита, плетења гривне од манистра, курс ткања, као и једнодневни курс шатвосирања сувих тикава.

У оквиру посебних програмских активности реализован је програм „Власотинце у Београду”, као и предавање „Пустоодна светлост или четири кретања Христифора Црниловића” проф. др Станислава Станковића. Приказан је документарни филм „Кучевиста или Душанов знак – једна приповест о Скопској Црној гори” редитеља Небојше Илића и одржано предавање „Путописна прича кроз Индију о старим занатима” предавач Љиљана Стијакковић-Синг, затим циклус предавања уз пројекције филмова са Фестивала етнолошког филма и представљање књига *Ракија – укус историје, вештина прављења, уметност испијања* аутора Илије Маловиће, Зоране Радомане и Владимира Дуловиће те *Лука у манастирима: о заустављеним тренуцима времена* аутора Бориса Трбића и Јелена Туцаковић (организатор Јелена Туцаковић)

Међународни фестивал етнолошког филма

XXVII Међународни фестивал етнолошког филма, на коме је приказано 59 филмова из 27 земаља (26 у такмичарској, 11 у информативној и 5 филмова у студентској секцији), одржан је од 8. до 13. октобра 2018. године у Етнографском музеју у Београду. У оквиру програма „Земља у фокусу”, током дводневног приказивања, представљени су филмови новије индијске продукције етнографског и документарног филма под називом „Индиографија”, уз учешће кустоса програма и госта из Индије г. Суђоја Босуа. Одржан је и специјални програм „Етнофорензичари”, током којег су приказани документарни филмови из Хрватске, уз присуство телевизијског аутора ове документарно-игране серије Иве Кузманића. Приказана је и продукција Фестивала етнографског филма у Пекингу (Кина), са три остварења, уз присуство делегације из Етнографског музеја у Пекингу. Као посебан програм организован је и панел (Милош Зарић уз асистенцију Ивана Максимовића, Маше Перуничих и спољног сарадника Владимира Перића), приликом којег су вођени дужи разговори с ауторима филмова присутним на Фестивалу о њиховим остварењима.

Одлукама међународног жирија, који су чинили Анита Панић, новинар и аутор документарних филмова (Србија), члан, Даниел Рафаелић, филмолог и историчар (Хрватска), члан, и Југослав Пантелић, филмски критичар (Србија), председник жирија, додељене су награде Фестивала:

Награда за најбољу камеру филму „Архипелаг”;

Награда за најбољи звук филму „Шаман”, због посебне атмосфере шаманског миљеа у Монголији;

Специјално признање жирија за допринос филмској уметности филму „Чаробњак из Мутња”, који на вешт и занимљив начин дочарава свет српског Холивуда;

Награда за допринос нематеријалном културном наслеђу филму „Циповка – хлеб који се смеје на месец”.

Најбољи инострани филм био је „Како сампосато оно што сам био”, који показује другу страну ритуала, церемонијала и народне традиције.

Гран-при „Драгослав Антонијевић” припао је филму „Жене”, који води гледаоца у чудесни свет полигамне муслиманске породице у Камеруну.

Награда за домаћи филм ни ове године није додљена.

Пројекције филмова реализоване су у простору Етнографског музеја, док је свечано отварање Фестивала одржано у сали Југословенске кинотеке.

Током Фестивала у сарадњи с Балканским документационим центром и Регионалним центром под покровитељством Унеска за нематеријално културно наслеђе Југоисточне Европе (оба из Софије, Бугарска) реализован је тзв. *Pitching Forum*, на коме су аутори из земаља Југоисточне Европе имали прилике да пред *ad hoc* оформљеним међународним жиријем презентују и

афирмишу своје филмске пројекте на тему нематеријалног културног наслеђа. У оквиру претфестивалског програма у Југословенској кинотеци је приказан избор филмова недавно преминулог великана наше визуелне етнографије Каменка Катића. Уредник избора филмова био је проф. др Слободан Наумовић.

Музеј и посетиоци

У оквиру пројекта „Дете и традиција” одржане су 84 радионице, у којима је учествовало 1.939 деце узраста од 5 до 11 година, а обрађене су теме: становање, породични живот, одевање, орнаменти, народна веровања и Ускрс.

Уз сталну изложбу „Народна култура Срба у XIX и XX веку” одржане су радионице: „Шаре на одећи и разломци” (14 радионица, 334 ученика); „Кућа некад и сад” (9 радионица, 208 ученика); „У потрази за прегачама” (9 радионица, 229 ученика); „Радионица под отвореним небом” (3 радионице, 142 ученика); „Млади конзерватори” (1 група, 14 ученика); „Шарање јаја традиционалним техникама” (35 група, 779 ученика); „Видљиво и невидљиво у јајету” (3 групе, 76 ученика); „Од казана до филигран” (7 радионица, 157 ученика).

На манифестацији „Тржница идеја”, која је ове године одржана у Етнографском музеју, Музеј је представио метод тумачења наслеђа на изложби путем радионица у оквиру пројекта „Дете и традиција”. У презентацији је учествовао и народни уметник Ласло Мухи, који је пред посетиоцима шарао ускршња јаја традиционалним техникама. „Тржницу” је посетило око 1.000 наставника, ученика и родитеља.

Етнографски музеј у Београду учествовао је на манифестацији „Музеји за 10”, током које је, осим изложби предвиђених програмом, приредио и 5 концерата награђених ученика музичких школа из Београда. Укупна посета у том периоду била је 3.785 посетилаца.

Програми у Етнографском музеју чији је координатор Одељење за просветно-педагошку делатност, дизајн и комуникацију обухватили су организацију Недеље кинеског документарног филма „Confucianism in the countryside” од 5. до 9. фебруара 2018. године. „Домовина и дом” – фотографије студената из Кине и Београда, Кинеско-српски фотографски фестивал младих 2018. године у организацији Удружења за образовну размену између Кине и Србије (фебруар) представља изложбу на којој су изложене 83 фотографије младих на тему дома и домовине.

Предавања и трибине: „Етно-рок Србије – традиционална народна пема и поп-рок музика: природни савезници или спајање неспојивог?” (17. и 18. април) – трибина посвећена процесу конституисања домаће поп-рок музике као оригиналног и аутентичног музичког жанра; „Школа визуелне

антропологије” – пројекција филмова и дискусија у организацији студената етнологије и антропологије (10. јул); „West Ethnology Fest” – свечано отварање (4. јул) и мастерклас предавање „Туркменистан”, предавач проф. Худајбердијева Корпагуљ Ашировна (6. јул); састанци струковних удружења: Скупштина МДС-а (19. март); Скупштина ICOM-а (29. март); Скупштина ICOMOS-а (4. април).

Поред традиционалног концерта хора „Кир Стефан Србин”, који је одржан поводом Дана државности (15. фебруар), изведени су и концерти у оквиру програма „Музика у музејима” – концерти ученика музичких школа „Вучковић” (11. јануар) и „Јосиф Маринковић” (27. април), а као део програма „Концерти за 10” приређени су концерти награђених ученика музичких школа „Даворин Јенко” (14. мај), „Мокрањац” (15. мај), „Лисински” (16. мај), „Вучковић” (17. мај), „Славенски” (18. мај). Такође, одржан је и концерт женске вокално-инструменталне групе „Агникана”, коју чине извођачи из Чешке, Словачке, Аустрије и Швајцарске (13. мај), те концерт српских традиционалних песама „С Опленца кликну вила” мушко-женске певачке групе „Опленац” из Аустралије (13. јул).

Продавница

Рад продавнице Етнографског музеја у Београду током 2018. године делимично је прилагођен захтевима изнетим у Извештају Државне ревизорске институције, а потпуно дефинисање пословања и успостављање интерних процедура биће реализовано у 2019. години. У 2018. години асортиман продавнице је проширен потписивањем нових уговора о комисионој продаји робе фирме „Марушка”, као и о новим сувенирима рађеним за потребе изложбе „То смо ми – народна занимања у Србији (Назрни па се врни)”.

Данијела Филиповић
заменик директора Етнографског музеја у Београду

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА XXVII МЕЂУНАРОДНОМ ФЕСТИВАЛУ ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

XXVII Међународни фестивал етнологског филма одржан је од 9. до 13. октобра 2018. године у Етнографском музеју у Београду. Претходно је у Малој сали Југословенске кинотеке, а у оквиру претфестивалског програма, приказан избор филмова недавно преминулог великана наше визуелне етнографије Каменка Катића. Уредник тог програма био је проф. др Слободан Наумовић.

У пролеће 2018. године одржали смо три састанка Савета Фестивала, а непосредно пред саму манифестацију и четврти састанак. Првобитна идеја Савета је била да се представе значајни међународни аутори етнографског филма Хуберт Саупер или Мејпл Раза, али с обзиром на то да нисмо успели с њима да остваримо договор, уместо појединачних аутора, представљене су две националне продукције (Индија и Кина, као и један телевизијски серијал Хрватске Радио Телевизије).

Позив за учешће на овогодишњем Фестивалу упућен је 10. марта и трајао је до 31. маја 2018. Године.

Пристигло је на позив укупно 120 филмова, од чега 95 у међународној продукцији и 25 домаћих. Селекциона комисија у саставу: Ивана Тодоровић (етнолог и аутор документарних филмова) и др Марко Стојановић (етнолог и музејски саветник) направила је избор филмова током јуна.

На Фестивалу је приказано укупно 59 филмова из 27 земаља. Од тога је 26 било у такмичарској, 11 у информативној и 5 филмова у студентској секцији. Специјални програми обухватили су приказивање 15 филмова.

Целодневне пројекције филмова емитоване су у простору Етнографског музеја, док је вечерњи програм по отварању Фестивала одржан у сали Југословенске кинотеке.

Отварање Фестивала одржано је такође у Југословенској кинотеци. Манифестацију је званично отворио Њ. Е. Субрат Батачарђи, амбасадор Индије у Србији.

Специјални програми Фестивала одвијали су се у неколико секција. Земља у фокусу је ове године била Индија. У два дана су одржани тросатни програми новије индијске продукције етнографског и документарног филма под називом „Индиографија” и уз учешће кустоса програма и госта из Индије г. Суђоја Босуа.

Приказана су три филма из продукције Фестивала етнографског филма у Пекингу (Кина) уз присуство делегације из Етнографског музеја у Пекингу.

Специјални програм „Етнофорензичари” из Хрватске одржан је уз присуство телевизијског аутора ове документарно-игране серије Иве Кузманџића.

На крају појединих филмских пројекција били су организовани кратки разговори (у виду питања и одговора) с присутним ауторима филмова.

Као посебан програм одржан је и панел, који је водио колега Милош Зарић, уз асистенцију Ивана Максимовића, Маше Перуничих и спољног сарадника Владимира Перића. Том приликом вођени су дужи разговори с ауторима филмова присутним на Фестивалу о њиховим остварењима.

Најзад, ове године је први пут на Фестивалу у сарадњи с Балканским документационим центром и Регионалним центром УНЕСКО за нематеријално културно наслеђе Југоисточне Европе (оба из Софије, Бугарска) реализован тзв. *Pitching Forum*, на коме су аутори из региона Југоисточне Европе имали прилике да пред *ad hoc* организованим међународним жиријем презентују и афирмишу своје филмске пројекте на тему НКН (нематеријалног културног наслеђа). Додељене су том приликом две награде за пројекте из Србије и Румуније. Овај програм је заправо наставак прошлогодишњег фестивалског програма с истим суорганизаторима, када је и овогодишњи *Pitching Forum* као методологија унапређења филмске продукције био најављен.

И поред најаве и припреме за категорију специјалног програма „ID3min” с темом „Моје музичко лице”, ове године тај програм није реализован услед немогућности комуникације са спољном сарадницом Невеном Бороја.

Извештај Селекционе комисије Фестивала

Селекциона комисија, у саставу: Ивана Тодоровић и др Марко Стојановић, прегледала је филмове пријављене за такмичарски програм од 1. до 25. јуна 2018. године.

У извештају се наводи следеће:

Број пријава и њихова размера – између домаћих и иностраних филмова однос је, оквирно, 1 према 4, што указује на то да се обнавља доскора замрли интерес српских аутора за учешће на једном од најзначајнијих специјализованих фестивала у региону. Посматрано у целости, сва разматрана остварења говоре у прилог томе да се на фестивалу, условно речено, махом пријављују *one man – orchestra* продукције, или је у питању ауторски приступ уз асистенцију сниматеља и монтажера. Издвајајући домаће пријаве из општег утиска, треба рећи да радује што тзв. „велике телевизијске куће” препознају и данас како је проблематика којом се баве везана и за теме и приступ Међународног фестивала. Примарна образовна вокација и конкретна филмска искуства аутора из овог селекционог циклуса потврдили су став да истраживачки приступ етнолошко/антрополошком пољу тумачења савременог окружења није искључиво привилегија самих антрополога, тако да овладавање свим

технолошким могућностима снимања и квалитетна постпродукција равноправно учествују у настанку коначне поруке. Посматрајући продукцију која стиже на селекцију својеврсним исечком у духу времена, већ на први поглед може се уочити усмерење аутора ка изазовима који су постали неизоставни део програма за последњих неколико година, а то су: проблеми добровољних или присилних миграција и, следствено томе, неке врсте двојног идентитета миграната, борба појединца са друштвеним системом вредности у окружењу у коме обликује свој хабитус, нарастајући таласи различитих супстанци зависности и алтернативних овисничких идентитета са јединственим предзнаком бега од стварности, док се на другој страни налазе, рекло би се, стандардизоване етнолошко/антрополошке теме и њихова филмска (раз)решења: ритуалне поворке у годишњем циклусу обичаја, радни процеси у култури привређивања, живот малих, егзотичних и често издвојених друштвених заједница. У том правцу посматрано, и с обзиром на то да међу пријављеним остварењима често постоји ауторска сарадња између „посматрача споља” и припадника локалне или шире заједнице за тематiku коју филмови обрађују, може се говорити о томе да су поруке овогодишњих етнолошких филмова својеврсно изражавање консензуално обликованих ставова по бројним питањима савремене егзистенције. На основу претходно изреченог, као и увидом у паралеле, мимоилажења и индикаторе за тематска одређења светских, продукција из окружења и, напослетку, домаћих остварења, треба рећи да се у понуди иностраних филмова препознају трендови својеврсне интроспекције кроз посматрање *Других*, потом антрополошки тзв. поглед са стране, за далеке и ауторима често (и још увек!) егзотичне цивилизације и културе, те, уз све то, нека врста „глобалног погледа у процесе глобализације”. Насупрот томе, домаћа понуда и филмови из окружења махом су окренути ка питањима и проблемима препознавања некадашњих маркера идентитета, њихове деконструкције и на томе утемељеним процесима изградње нових идентитетских нивоа и целина, при живим, а сада већ деценијама дугим процесима постратне југотранзиције. У таквом духу дефинисана понуда за селектовање овогодишњег фестивала оставила је Селекционој комисији бреме изванредно одговорне тријаже за одређење трајања и квалитета програмских целина. Тежи део представљао је избор најбољих у оквиру, ипак, донекле „задатих тема” и стандардизованих приступа, док је, на другој страни, олакшано одлучивање тиме што је велики број остварења заиста завидног квалитета. Управо стога, и у прилог уједначеним критеријумима, Селекциона комисија предочава да су одржању мисије Фестивала посебно допринели пристигли филмови који својим стилем померају границе етнолошког филма, попут „BE’ JAM BE the never ending song”, који представља тестамент герилској одбрани шуме, сниман у дунглама Борнеа; „Tackled”, који је филм *сензорне етнографије*, који говори о припреми играча рагбија за утакмицу у Лиону; затим филм „Слатко од ништа”, који представља кадрове „ничега”, које су сакупила 62 сниматеља у 70 земаља да би се приближили универзалном утиску „ничега”.

Међународни жири Фестивала чинили су: Анита Панић, новинар и аутор документарних филмова (Србија), члан, Даниел Рафаелић, филмолог и историчар (Хрватска), члан, те Југослав Пантелић, филмски критичар (Србија), председник.

Одлуке жирија XXVII Међународног фестивала етнологског филма

Студентски жири

Жири је једногласно донео одлуку да је на XXVII Међународном фестивалу ентографског филма у оквиру студентског такмичарског програма победио филм „Заједно раздвојени”, аутора Марена Виквајера. Одлука је донета у складу са постављеним критеријумима, које је филм успешно испунио. Аутор је успео да изнесе кохерентну причу, приказујући перспективе различитих актера. Филм је у целости добро обрађен. Квалитет режије, обраде и монтаже је на високом нивоу и то је оно што га издваја у односу на друге филмове.

Међународни жири Фестивала

Награда за најбољу камеру

Због сјајне употребе камере, којом интензивира гледаочеву емотивну ангажованост, међународни жири дођељује награду филму „Архипелаг”.

Награда за најбољи звук

Због посебне атмосфере шаманског миљеа у Монголији, којом се публици приближила трансценденталност, међународни жири додељује награду филму „Шаман”.

Специјално признање жирија за допринос филмској уметности

Додељује се филму који на вешт и занимљив начин дочарава свет српског Холивуда, а то је филм „Чаробњак из Мутња”.

Награда за допринос нематеријалном културном наслеђу

Жири има посебну част да додели Награду за допринос нематеријалном културном наслеђу филму „Циповка – хлеб који се смеје на месец”.

Најбољи инострани филм

Међународни жири додељује награду филму који показује другу страну ритуала, церемонијала и народне традиције, филму „Како сам посао оно што сам био”.

Гран-при „Драгослав Антонијевић”

Међународни жири додељује награду филму који својим ненаметљивим документаристичким поступком и поетским ауторским печатом води гледаоца у чудесни свет полигамне муслиманске породице у Камеруну. Гран-при се додељује филму „Жене”.

Жири XXVII Међународног фестивала етнолошког филма:

Југослав Пантелић, председник,

Анита Панић, члан,

Даниел Рафаелић, члан

Београд, 13. октобар 2018. године

По оцени жирија, нажалост, ниједан филм ове године није испунио услове за награду за домаћи филм.

Каталог Фестивала уређивао је ове године Саша Срећковић, у сарадњи с дизајнером Тамаром Ристановић и члановима фестивалског тима. Превод и лектуру радила је Милица Шевкушић. Уводни текст каталога написао је проф. др Слободан Наумовић, а поздравну реч Саша Срећковић и Милош Зарић. Титловање филмова, као и претходних година, радила је Александра Опачић.

Детаљнији садржаји програма Фестивала приложени су уз овај извештај у Каталогу Фестивала и у Програмској сатници. Штампан је и плакат Фестивала, као и посебан транспарент с најавом за манифестацију, који је стајао на улазу у Етнографски музеј.

Укупно смо у оквиру такмичарских програма имали 10 фестивалских гостију – 3 домаћа аутора и 7 иностраних. Поред тога, специјални програм *Pitching Forum* је обухватао око 20 гостију. За програм „Индиографија” угостили смо Суђоја Босуа из Индије, програм „Етнофорензичари” из Хрватске представио је лично аутор Иво Кузманић, а специјалном програму филмова из Кине присуствовале су колеге из Етнографског музеја у Пекингу Ју Ју и Женг Ђиан. Такође, током Фестивала био је присутан и Милољуб Петровић, директор Б Телевизије из Чачка, радећи притом интервјуе и прилоге с појединим актерима Фестивала.

Организовали смо једно вече дружења домаћина и гостију Фестивала у клубу Етнографског музеја.

Суштински проблем који се сада исказао у пуном смислу јесте осипање фестивалске публике. Тај тренд је већ присутан у последње 2-3 године, али је овај пут то резултирало бројем гледалаца, који се креће између 500 и 700 (немамо прецизнији податак о томе, јер нисмо били у прилици да организујемо задужење), што је свакако значајан пад у посети у односу на раније године. Проблем с публиком је много дубљи него што је то само брига Фес-

тивала и Етнографског музеја, али одређени конкретнији кораци у суочавању с њим у непосредној будућности су неопходни. Нарочито је подбацила посета студената етнологије и антропологије, наше примарне циљне групе. Један од могућих начина да се повећа број и ангажовање публике су редовни програми етнолошких филмова у Манаковој кући, које организује колега Милош Зарић.

У погледу медијске промоције остварили смо сарадњу с PR агенцијом „Right”, али је утисак да је изостала плоднија комуникација између њих и нас из фестивалског тима.

У сваком случају, овде је списак објава из следећих медија:

Агенције: Танјуг, Фонет, Бета (4)

Дневне новине: Блиц, Политика, Курир, Информер, Српски телеграф, 24 сата (6)

Недељне новине: Експрес, Нови дан

Портали: blic.rs, danas.rs, mondo.rs, rts.rs, ekspres.net, seecult.org, danubeogradu.rs (17)

Веб-објаве: blic.rs: <https://www.blic.rs/kultura/vesti/sutra-pocinje-festival-etnoloskog-filma-53-ostvarenja-iz-27-drzava/znyhr85>

danas.rs: <https://www.danas.rs/kultura/medjunarodni-festival-etnoloskog-filma-od-9-do-13-oktobra/>

ekspres.net: <http://www.ekspres.net/scena/pocinje-27-medunarodn-festival-etnoloskog-filma-retrospektiva-sa-svih-kontinenata>

mondo.rs: <http://mondo.rs/a1137339/Zabava/TV/Festival-etnoloskog-filma-od-9.-do-13.-oktobra-u-Kinoteci-i-Etnografskom-muzeju.html>

danubeogradu.rs; <https://www.danubeogradu.rs/2018/10/27-medjunarodni-festival-etnoloskog-filma/>

seecult.com; <http://www.seecult.org/content/27-medunarodni-festival-etnoloskog-filma-bg>

radiolaguna.rs: http://www.radiolaguna.rs/aktuelno/aktuelno_xxvii_medjunarodni_festival_etnoloskog_filma_laguna_radio_10578.html

navalinarode.rs: <https://navalinarode.rs/vesti/festival-etnoloskog-filma-razumi-svet-okolo-sebe/>

ТВ: РТС (Културни дневник), Happy TV (Рано јутро)

Радио: Радио Београд 1, Радио Београд 2, Радио 202, Радио Лагуна (5)

Укупан број објава: 36

Фестивалска дешавања су праћена преко Фејсбук странице и самог сајта Фестивала.

Овогодишњи покровитељи Фестивала, као и у претходним приликама, били су Министарство културе и информисања Републике Србије и Секретаријат за културу Скупштине града Београда. Логистичку подршку Фестивалу пружили су и Регионални центар УНЕСКО за НКН Југоисточне Европе у Бугарској, Југословенска кинотека и Комбанк дворана. Спонзор фестивалског програма је била фармацеутска компанија УТИ. Такође су

манifestацију помогли Продукција 64, Туристичка организација Србије и Туристичка организација Београда.

Организација

Планирање, организацију и реализацију Фестивала радио је тим у саставу: Љиљана Корица, Маша Перуничих и Саша Срећковић.

Посебно желим да похвалим висок професионални и пожртвовани рад својих колегиница на организацији.

Такође, значајан допринос овом издању дали су и колеге Милица Обрадовић и Милан Панић, нарочито у припремном периоду. С обзиром на то да им је недавно истекао уговор с Етнографским музејом углавном нисмо били у прилици да на њих рачунамо у време одржавања Фестивала.

Овај податак је нарочито за жаљење, јер су поменуте колеге били већ уходани чланови фестивалског тима у последњих неколико година.

Подршку у реализацији смо имали посебно од колеге Милоша Зарића, а свакако и од Ивана Максимовића, Ане Новаковић и Соње Радивојевић те Владимира Перића.

Техничку оперативу око филмских пројекција водили су за сваку похвалу колеге Дејан Малетић и Милорад Дамјановић. Манifestацију је фотографисала Ивана Масниковић. Значајну помоћ и подршку смо такође имали посебно од колега Саше Жаревца и Весне Душковић.

За најаве филмских програма, организацију дискусија након пројекција филмова и протоколарне послове око гостију Фестивала била је ангажована волонтерска служба, коју су углавном чинили студенти Катедре за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Волонтерском службом је координирала Маша Перуничих.

Као највећи проблем поново се показала техничка опрема за реализацију Фестивала. Опрема за филмске пројекције коју смо добили од Комбанк дворане била је неадекватна, што је поново узроковало доста непотребних проблема и, наравно, стресних ситуација.

*Саша Срећковић,
извршни директор Фестивала*

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗБОР БИБЛИОГРАФИЈЕ НАРОДНА ЗАНИМАЊА У СРБИЈИ*

1. АРАНЂЕЛОВИЋ ЛАЗИЋ, Јелена
Народне торбе – Summary // *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350-0322. – Бр. 21 (1958). – Стр. [99] – 129.
2. БАНДИЋ, Душан
Народна религија Срба у 100 појмова / Душан Бандић. – Београд : Полит, 1991 (Београд : Војна штампарија). – 366 стр. ; 21 см. – (Библиотека Одреднице)
Тираж 3.000. – Регистар. – Библиографија: стр. 363–366.
ISBN 86-19-01907-4 (картон)
3. БАЊАКТАРОВИЋ, Мирко
Традиционално привређивање / Мирко Бањактаровић. – Београд : Етнографски музеј, 1980 ([б. м. : б. и.]). – Стр. 41–52 ; 24 см
Библиографија: стр. 51. – Résumé ; Summary. – П. о.: Гласник Етнографског музеја у Београду; књ. 44.
4. БАЊАКТАРОВИЋ, Мирко
Тупавице (ваљавице) села Доње Студене / Мирко Бањактаровић. – Београд : [Филозофски факултет], 1964. – Стр. 671–678 : илустр. ; 24 см
Напомене и библиографске референце уз текст. – Résumé. – П. о.: Зборник Филозофског факултета, књ. 8–2.
5. БЛАГОЈЕВИЋ, Милош
Земљорадња у средњовековној Србији / Милош Благојевић. – Београд : Историјски институт, 1973 (Нови Сад : Просвета). – 463, [22] стр. с таблама : илустр. ; 24 см. – (Посебна издања / Историјски институт = Monographies / Historical institute ; књ. 15)
Библиографија: стр. 431–442. – Summary.

* Библиографија представља избор литературе уз изложбу „То смо ми – народна занимања у Србији” Етнографског музеја у Београду. Рађена је у складу са Међународним стандардним библиографским описом монографских публикација ISBD (M) и Међународним описом саставних делова ISBD (CR).

6. BRATANIĆ, Branimir
Orače sprave centralnog dijela Balkanskog poluostrva . – Résumé // *Зборник Етнографског музеја у Београду : 1901–1951* / [уредник Митар С. Влаховић]. – Београд : Научна књига, 1953. – Стр. 42–57.
7. ВЕСНИЦИ и пошта кроз векове : са сликама у тексту / за штампу припремио Мил. Ковачевић. – Београд : Минерва, 1938 ([б. м. : б. и.]). – 220 стр. : илустр. ; 25 cm
Тир. и лат. – Библиографија на полеђини насл. листа.
8. VIDAKOVIĆ, Маја
[R]evolucija tašne : „od funkcije do zabave” : „od kože do pvc-a” : „od korubice do damske tašnice” : „od sira do lap topa” / [autori teksta Маја Видковић, Марко Стојановић ; фотографија Љубомир Стојановић]. – Београд : Orsus : Етнографски музеј, 2006 (Београд : Grafolik). – 10 стр. : fotogr. ; 17 x 23 cm
Тираж 500.
ISBN 86-908581-0-5 (брош.)
9. ВЛАДИЋ-КРСТИЋ, Братислава
Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века. Књ. 1 / Братислава Владић-Крстић ; [цртежи Невенка Марковић-Зита, Милица Матлас, Катарина Стојсављевић-Новаковић ; фотографије Ђорђе Одановић, Џемо Хаџимуратовић ; превод Карин Радовановић]. – Београд : Етнографски музеј, 1995 ([Београд] : Стручна књига). – 222 стр. : илустр. ; 27 cm. – (Посебно издање / Етнографски музеј, Београд)
Тираж 1.000. – Summary.
ISBN 86-7891-001-1 (брош.)
10. ВЛАДИЋ-КРСТИЋ, Братислава
Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века. Књ. 2 / Братислава Владић-Крстић ; [цртежи Невенка Марковић-Зита, Милица Матлас, Катарина Стојсављевић-Новаковић ; фотографије Ђорђе Одановић, Џемо Хаџимуратовић ; превод Карин Радовановић]. – Београд : Етнографски музеј, 1995 ([Београд] : Стручна књига). – Стр. 225–650 : илустр. ; 27 cm. – (Посебно издање / Етнографски музеј, Београд)
Тираж 1.000. – Библиографија: стр. 635–644. – Summary.
ISBN 86-7891-001-1 (брош.)
11. ВЛАДИЋ-КРСТИЋ, Братислава,
Текстилна радиност Срба у XIX и XX веку // *Народна култура Срба у XIX и XX веку* / [уредник Јасна Бјеладиновић Јергић]. – Београд : Етнографски музеј, 2003. – Стр. 99–185.

12. ВЛАЈИНАЦ, Милан З.

Згон или кулучење ван места становања : од средњег века до наших дана : прилог историји народног живота и рада / саставио Милан З. Влајинац. – Београд : Српска краљевска академија, 1932 (Београд : Народна штампарија). – 467 стр. ; 23 см. – (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 49. Живот и обичаји народни ; књ. 21)

13. ВЛАЈИНАЦ, Милан З.

Из путописа Ханса Дерншвама : 1553-55. год. / Милан З. Влајинац. – Београд : Браство, 1927 (Београд : „Св. Сава”). – 51 стр. ; 24 см
Чланак из часописа „Браство”, бр. 21, 1927. – Напомене и библиографске референце уз текст.

14. ВЛАЈИНАЦ, Милан З.

Моба и позајмица : народни обичаји удруженог рада : опис, оцена и њихово садашње стање / саставио Милан З. Влајинац. – Београд : Српска краљевска академија, 1929 (Београд : Штампарија „Св. Сава”). – 598 стр. ; 23 см. – (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 44. Живот и обичаји народни ; књ. 18)
Библиографија: стр. 589–598.

15. VODIČ kroz muzejske studije / priredila Šeron Makdonald ; prevela s engleskog Nela Britvić. – Beograd : Clio : Narodni muzej, 2014 (Novi Sad : Artprint). – 843 str. : ilustr. ; 22 cm. – (Museum / [Clio])

Prevod dela: A Companion to Museum Studies / Sharon Macdonald. – Tiraž 500. – Beleške o autorima: str. 807–815. – Bibliografija na kraju svakog poglavlja. – Registar.
ISBN 978-86-7102-469-3 (Clio; karton)

16. ВУКМАНОВИЋ, Јован

Тигларство у Црмници / [Јован Л. Вукмановић]. – Београд : [Етнографски музеј], 1937 (Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије). – Стр. [117]–125 : илустр. ; 24 см
Résumé. – П. о.: Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 12.

17. ВУКОСАВЉЕВИЋ, Сретен

Историја сељачког друштва. Књ. 1, Организовање сељачке земљишне својине / Сретен В. Вукосављевић. – Београд : Научна књига, 1953 (Београд : Штампарија и књиговезница Српске академије наука). – 335 стр. ; 25 см. – (Посебна издања / Српска академија наука ; књ. 209. Институт за изучавање села ; књ. 1)
Résumé. – Регистри.

18. ВУКОСАВЉЕВИЋ, Сретен
Историја сељачког друштва. Књ. 3, Социологија сељачких радова / Сретен Вукосављевић ; приредио Радомир Лукић. – Београд : САНУ, 1983 (Пожаревац : Просвета). – 596 стр. ; 24 cm. – (Посебна издања / Српска академија наука и уметности ; књ. 548. Одељење друштвених наука ; књ. 89)
Библиографија радова Сретена Вукосављевића: стр. 575–589. – Résumé.
– Регистри.
19. ВУЧО, Никола
Привредна историја Србије до Првог светског рата / Никола Вучо. – Београд : Научна књига, 1955 (Београд : Академија). – 266 стр. ; 25 cm
Тираж 3.000. – Библиографија уз свако поглавље.
20. ВУЧО, Никола
Распадање еснафа у Србији. Књ. 1 / Никола Вучо ; уредник Виктор Новак. – Београд : Научна књига, 1954 (Београд : Српска академија наука). – 478 стр., [2] пресавијена листа : табеле ; 25 cm. – (Посебна издања / Српска академија наука ; књ. 222. Историски институт ; књ. 5) Регистар. – Résumé.
21. ВУЧО, Никола
Распадање еснафа у Србији. Књ. 2, Положај занатлија и занатских радника / Никола Вучо. – Београд : Научно дело, 1958 (Београд : Академија). – 365 стр., [1] пресавијен лист са таблом : табеле ; 25 cm. – (Посебна издања / Српска академија наука ; књ. 303. Историјски институт ; књ. 9) Résumé. – Registar.
22. ГАРИЋ ПЕТРОВИЋ, Гордана
Земљорадња у Србији : (1878–1912) / Гордана Гарић Петровић. – Београд : Српски генеалогски центар : Историски институт, 2017 (Београд : СГЦ). – 235 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm. – (Етнолошка библиотека / Српски генеалогски центар. Посебна издања ; књ. 12) (Посебна издања / Историски институт ; књ. 67)
Тираж 500. – Библиографија: стр. 209–218. – Регистри.
23. ГОВ, Andre
Музеологија : istorija, razvoj i savremeni izazovi / Andre Gob, Noemi Druge ; prevela s francuskog Vesna Injac. – Београд : Clio : Narodni muzej, 2009 (Београд : Compact Druck). – 334 стр. : ilustr. ; 22 cm. – (Museum)
Prevod dela: La Muséologie / André Gob, Noémie Drouguet. – Str. 323–326: Музеологија за искусне почетнике / Ljiljana Gavrilović. – Bibliografija: str. 310–322. – Registar.
SBN 978-86-7102-336-8 (Clio; karton)

24. DELOŠ, Bernar
Virtuelni muzej : ka etici novih slika / Bernar Deloš ; predgovor Režisa De-
brea ; prevela s francuskog Vera Pavlović. – Београд : Clio : Narodni muzej,
2006 (Subotica : Rotografika). – 235 str. : ilustr. ; 22 cm. – (Museum / Clio)
Prevod dela: Le musée virtuel / Bernard Deloche. – Predgovor: str. 7–8. –
Rečnik pojmova: str. 223–224. – Bibliografija: str. 225–230. – Registar.
ISBN 86-7102-228-5 (Clio; karton)
25. ДЕРОКО, Александар
Народно неимарство. 1, [Стара сеоска кућа] / Александар Дероко.
– Београд : Српска академија наука и уметности, 1968 (Београд : Научно
дело). – 276 стр. : илустр. ; 33 cm. – (Споменик / Српска академија наука
и уметности ; 118. Одељење друштвених наука. Нова серија ; 20)
Тираж 1.500. – Регистар. – Résumé.
26. ДЕРОКО, Александар
Народно неимарство. 2, [Стара варошка кућа] / Александар Дероко.
– Београд : Српска академија наука и уметности, 1968 (Београд : Научно
дело). – 284 стр. : илустр. ; 33 cm. – (Споменик / Српска академија наука
и уметности ; 118. Одељење друштвених наука. Нова серија ; 20)
Насл. стр. упоредо и на франц. јез. – Библиографија: стр. 278–279. – Ре-
гистар. – Résumé.
27. ДРОБЊАКОВИЋ, Боривоје М.
Путевима наше земље / Б.[Боривоје] Дробњаковић. – Београд : Ново
поколење, 1952 (Београд : Омладина). – 109 стр. : илустр. ; 20 cm. –
(Наша домовина ; 6)
Тираж 4000. – Библиографија: стр. 107–109.
28. ДРОБЊАКОВИЋ, Боривоје М.
Риболов на Дрини = La pêche sur la Drina / Боривоје М. Дробњако-
вић. – Београд : Етнографски музеј, 1934 (Београд : Полет). – 56 стр., [4]
стр. с таблама : илустр. ; 23 cm. – (Посебна издања / Етнографски музеј
у Београду ; св. 4 = Éditions spéciales / Musée ethnographique de Beograd ;
fasc. 4)
Résumé. – Библиографија: стр. 50–51. – Регистар.
29. ДРОБЊАКОВИЋ, Боривоје М.
Саобраћај на Дрини = La circulation sur la Drina / Боривоје М.
Дробњаковић. – Београд : Географско друштво, 1934 (Београд : [б. и.]).
– 72 стр., [4] стр. са таблама : илустр. ; 24 cm
Résumé. – Регистар. – П. о.: Посебна издања Етнографског музеја у
Београду; св. 4.

30. ДУШКОВИЋ, Весна
Ковчежић Етнографског музеја у Београду : 1901–2016 / Весна Душковић ; [фотографија Ивана Масниковић Антић]. – Београд : Етнографски музеј, 2016 (Београд : Службени гласник). – 394 стр. : илустр. ; 28 cm
Тираж 500. – Библиографија: стр. 385–389.
ISBN 978-86-7891-098-2 (брош.)
31. ЂЕНИЋ РУЈАНСКИ, Љубиша Р.
Дрводеље-градитељи брвнара на Златибору. – Суммары. – Литература // *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350-0322. – Бр. 51 (1987). – Стр. 231–236.
32. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до еснафске уредбе 1847 године / сакупио и уредио Тих. [Тихомир] Р. Ђорђевић. – Београд : Српска краљевска академија, 1925 (Београд : Св. Сава). – 317 стр. ; 23 cm. – (Српски етнографски зборник / Српска Краљевска Академија ; књ. 33. Одељење 2, Живот и обичаји народни ; књ. 15) Регистар.
33. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
Зле очи у веровању Јужних Словена / Тихомир Р. Ђорђевић ; [поговор написао Љубинко Раденковић]. – Београд : Просвета, 1985 (Суботица : Бирографија). – 384 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Библиотека Баштина ; 14) Тираж 5.000. – Стр. 367–380: [Поговор] : Представе о уроку и урицању код словенских народа / Љубинко Раденковић. – Регистар.
34. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
Из Србије кнеза Милоша : културне прилике од 1815 до 1839 године / Тих. [Тихомир] Р. Ђорђевић. – Београд : Издавачка књижевница Геце Кона, 1922 (Београд : Модерна штампарија „Вук Караџић“). – 236 стр. ; 19 cm
35. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
Из Србије кнеза Милоша : становништво – насеља / Тихомир Р. Ђорђевић. – Београд : Издавачка књижевница Геце Кона, 1924 (Београд : „Макарије“). – 314 стр. ; 19 cm
36. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир
Наши сеоски занати // *Наш народни живот. Књ. 1* / Тихомир Р. Ђорђевић. – Београд : Издавачка књижевница Геце Кона, 1930. – Стр. 43–63.
37. ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован
Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и у турско доба : историско-географска расправа / написали Ј. [Јован] Ер-

- дељановић и Р. [Риста] Т. Николић. – [Београд] : издање београдске општине, 1899 (Београд : штампарија Д. Димитријевића). – 251 стр. ; 21 cm.
38. ЕТНОГРАФСКИ музеј у Београду
Вођа кроз Етнографски музеј у Београду / [израдили Боривоје Дробњаковић, Никола Зега]. – Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1924. – 23 стр., [28] фотографија : илустр. ; 23 cm
39. ЖИВКОВИЋ, Душица
Култура исхране у Србији / Душица Живковић ; [превод на енглески Жељко Станимировић ; фотографије Ивана Масниковић-Антић, Саша Милутиновић, Душица Живковић] = Culture of Cuisine in Serbia / catalogue Dušica Živković ; [translation to English Željko Stanimirović ; photographs Ivana Masniković-Antić, Saša Milutinović, Dušica Živković]. – Београд : Етнографски музеј = Belgrade : Ethnographic Museum, 2015 (Београд : Чигоја штампа = Belgrade : Čigoja štampa). – 128 стр. : илустр. ; 21 cm
Упоредо срп. текст и енгл. превод. – Тираж 500. – Библиографија: стр. 110-113.
ISBN 978-86-7891-087-6 (брош.)
40. ИСТОРИЈА приватног живота. [Књ.] 1, Од Римског царства до 1000. године, / приредили Филип Аријес и Жорж Диби ; уредио Пол Вен ... [и др.] ; превела са француског Љиљана Мирковић. – Београд : Clio, 2000 (Београд : Донатграф). – 564 стр. : илустр. ; 22 cm
Превод дела: De l'Empire roman à l'an mil I. – Предговор / Жорж Диби: стр. 5-8. – Библиографија: стр. 531–551. – Регистар.
41. ИСТОРИЈА приватног живота. [Књ.] 2, Од феудалне Европе до ренесансе / приредили Филип Аријес и Жорж Диби ; уредио Жорж Диби ; превела с француског Љиљана Мирковић. – Београд : Clio, 2001 (Београд : Донатграф). – 572 стр. : илустр. ; 22 cm. – (Polis / [Clio, Београд])
Превод дела: De l'Empire roman à l'an mil II. – Предговор / Жорж Диби: стр. 5–11. – Библиографија: стр. 549–559. – Регистар.
ISBN 86-7102-011-8 (картон)
42. ИСТОРИЈА приватног живота. [Књ.] 3, Од ренесансе до просвећености / приредили Филип Аријес и Жорж Диби ; уредио Роже Шартије ; превела с француског Љиљана Мирковић. – Београд : Clio, 2002 (Београд : Публикум). – 562 стр. : илустр. ; 22 cm. – (Polis / [Clio, Београд])
Превод дела: De la Renaissance aux Lumières. – Библиографија: стр. 545–554. – Регистар.
ISBN 86-7102-055-X (картон)

43. ИСТОРИЈА приватног живота. [Књ.] 4, Од Француске револуције до Првог светског рата / приредили Филип Аријес и Жорж Диби ; уредила Мишел Перо ; превела са француског Љиљана Мирковић. – Београд : Слио, 2003 ([Београд] : АБ Таш). – 536 стр. ; 22 см. – (Polis / [Слио, Београд])
Превод дела: Histoire de la vie privée. 4, De la Révolution à la Grande Guerre. – Стр. 5-10: Предговор / Мишел Перо. – Библиографија: стр. 499–522. – Регистар.
ISBN 86-7102-092-4 (картон)
44. ИСТОРИЈА приватног живота. [Књ.] 5, Од Првог светског рата до наших дана / приредили Филип Аријес и Жорж Диби ; уредили Антон Прост и Жерар Венсан ; превела са француског Љиљана Мирковић. – Београд : Слио, 2004 (Београд : АБ Таш). – 557 стр. ; 22 см. – (Polis / [Слио])
Превод дела: Histoire de la vie privée. 5, De la Première Guerre mondiale à nos jours. – Тираж 1.000. – Стр. 5–9: Недоумице око избора / Жерар Венсан. – Стр. 495–532: Поговор / Жерар Венсан. – Библиографија: стр. 533-544. – Регистар.
ISBN 86-7102-141-2 (картон)
45. ЛИРЕЧЕК, Јосиф Константин
Историја Срба. Књ. 1, (Политичка историја) : до 1537. године / Константин Јиречек ; превео Јован Радонић. – 3. изд. – Београд : Слово љубве, 1984 (Београд : „Србија”). – XVI, 512 стр. ; 25 см. – (Библиотека фототипских издања)
Тираж 5.000. – Регистар.
46. ЛИРЕЧЕК, Јосиф Константин
Историја Срба. Књ. 2, (Културна историја) / Константин Јиречек ; превео и допунио Јован Радонић. – 3. изд. – Београд : Слово љубве, 1984 (Београд : „Србија”). – XVI, 550 стр. ; 25 см. – (Библиотека фототипских издања)
Тираж 5.000. – Стр. 517-520: Поговор / Раде Михаљчић. – Регистар.
47. КАНИЦ, Феликс
Србија, земља и становништво : од римског доба до краја XIX века. Књ. 1 / Феликс Каниц ; [превео Глигорије Ерњаковић]. – 3. изд. – Београд : Српска књижевна задруга, 1987 (Љубљана : Дело). – 717 стр. : илустр. ; 24 см. – (Библиотека историјских издања СКЗ)
Превод дела: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk / Felix Philip Kanitz. – Тираж 6.000. – Ауторова слика. – Напомене: стр. 641–660. – Регистри.

48. КАНИЦ, Феликс

Србија, земља и становништво : од римског доба до краја XIX века. Књ. 2 / Феликс Каниц ; [превео Глигорије Ерњаковић]. – 3. изд. – Београд : Српска књижевна задруга, 1987 (Љубљана : Дело). – 666 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Библиотека историјских издања СКЗ)
 Превод дела: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart / Felix Kanitz. – Тираж 6.000. – Стр. 597–606: Феликс Каниц и његово дело о Србији и српском народу / Владимир Стојанчевић. – Напомене: стр. 575–596. – Регистри.

49. КАРАЦИЋ, Вук Стефановић

Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића. Књ. 1, Грађа за српску историју нашега времена и Животи најзнатнијих поглавица овога времена. – Државно издање. – Београд : Штампариа Краљевине Србије, 1898. – XIV, [1], 366 стр, [1] лист с бакрорезом, [3] листа с таблама : слика М. Обреновића ; 24 cm. – (Вукова дјела : Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића)
 Уредников предговор / Љ. Јовановић: стр. V – XII. – Додатак: стр. 295–366.

50. КАРИЋ, Владимир

Србија : опис земље, народа и државе / написао В. Карић ; илустровао В. [Владислав] Тителбах. – Београд : Краљевско-српска државна штампариа, 1887 (Београд : Краљевско-српска државна штампариа). – [6], 935, [5] стр., [2] пресав. листа с геогр. картама у бојама, [1] пресав. лист с таблом : илустр. ; 24 cm.
 Библиографија: стр. 911–916. – Дела В. Карића: стр. [939].

51. КОВАЧЕВИЋ, Јован

Средњовековна ношња балканских Словена : студија из историје средњовековне културе Балкана / Јован Ковачевић. – Београд : Научна књига, 1953 (Београд : Штампариа и књиговезница Српске академије наука). – V, 361 стр., [82] листа с таблама : илустр. ; 25 cm. – (Посебна издања ; књ. 215. Историски институт ; књ. 4)
 На полеђини насл. листа : Die Mittelalterliche Tracht der Balkanslaven. – „Дисертација за стицање степена доктора историских наука брањена 3. октобра 1951 године”--> насл. стр. – Регистри. – Zusammenfassung.

52. КОЈИЋ, Бранислав

Новија сеоска кућа у Србији // *Зборник радова Етнографског института САН*. – Књ. 1 (1950). – Стр. 293–307.

53. КОЈИЋ, Бранислав

Сеоска архитектура и руризам : теорија и елементи / Бранислав Б. Којић ; [цртежи Зоран Б. Петровић]. – Београд : Грађевинска књига, 1958 (Нови Сад : Змај). – 204 стр. : илустр. ; 29 cm.
 Библиографија: стр. 187–192. – Регистар. – Résumé.

54. КОСТИЋ, Коста
Домаће животиње као транспортна средства у Српским Земљама за Турског времена // *Гласник Српског географског друштва*. – Год. 3, св. 3–4 (1914). – Стр. 57–81.
55. КОСТИЋ, Коста
Стара српска трговина и индустрија : студија из културне историје српског народа у средњем веку / написао Коста Н. Костић. – Београд : Штампарија С. Николића, 1904. – XVI, 282 str. ; 21 cm. – (Издање Задужбине Илије М. Коларца ; 102)
Библиографија: стр. IX–XIII
56. КУЛИШИЋ, Шпиро
Српски митолошки речник / Ш. [Шпиро] Кулишић, П. [Петар] Ж. Петровић, Н. [Никола] Пантелић ; [редакција Ш. Кулишић]. – Београд : Нолит, 1970 (Београд : „Србија”). – XXI, 317 стр. : илустр. ; 28 cm. – (Библиотека Синтезе)
Стр. XV–[XXII]: Стара српска религија и митологија / Ш.[Шпиро] К.[Кулишић]. – Библиографија: стр. 315–317.
57. МАСЛОВАРИЋ, Душан,
Земљорадња, воћарство са виноградарством и баштованство. – Summary // *Гласник Етнографског музеја*. – ISSN 0350-0322. – Књ. 27 (1964). – Стр. [79]–126.
58. МАСЛОВАРИЋ, Душан
Земљорадња у доњој Ресави : географски, климатолошки и педолошки услови. – Summary // *Гласник Етнографског музеја*. – ISSN 0350-0322. – Књ. 28-29 (1966). – Стр. [53]–80.
59. МАТИЋ, Милош
Врата – капија два света / [аутор изложбе и текста каталога] Милош Матић ; [фотографија Ивана Масниковић-Антић, Милош Матић, Драган Милић]. – Београд : Етнографски музеј, 2007 (Београд : Чигоја штампа). – 128 стр. : илустр. ; 21 x 21 cm
Тираж 800. – Библиографија: стр. 93–100. – Summary.
ISBN 86-7891-032-1 (брош.)
60. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Живот Срба сељака / написао М. [Милан] Ђ. Милићевић. – 2. пре-рађено и попуњено изд. – У Београду : Српска краљевска академија, 1894 (у Београду : Државна штампарија Краљевине Србије). – 371 стр. ; 23 cm. – (Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија ; књ. 1. [Одељење 2, Живот и обичаји народни])
Регистар.

61. МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ.
Кнежевина Србија : географија, орографија, хидрографија, топографија, археологија, историја, етнографија, статистика, просвета, култура, управа / написао М. Ђ. Милићевић. – 1. изд. – Београд : Државна штампарија, 1876. – XXIV, 1253 стр., [4] листа с геогр. картама ; 24 cm Регистар.
62. МИЛОШЕВИЋ-ЈЕВТИЋ, Гордана
Становање у средњовековној Србији / Гордана Милошевић ; [преводиоц Ивана Радовановић ; фотографије Небојша Борић, Слободан Ђорђевић]. – Београд : Археолошки институт, 1997 (Београд : Tipografic). – 276 стр. : илустр. ; 28 cm. – (Посебна издања / Археолошки институт ; бр. 33) Тираж 800. – Скраћен и измењен маг. рад, Арх. фак., Београд, 1995. – Summary. – Библиографија: стр. 264–272. – Регистар. ISBN 86-80093-12-2 (брош.)
63. МОМИРОВИЋ, Петар
Риболов на Великој Морави / Петар Момировић. – [Б. м. : б. и.], 1972 (Нови Сад : Штампарија СНП). – 44 стр. : илустр. ; 29 cm. Summary.
64. НЕМАТЕРИЈАЛНО културно наслеђе = Intangible Cultural Heritage of Serbia / уредник Душица Живковић. – 2011, бр. 1– . – Београд : Министарство културе, информисања и информационог друштва : Центар за заштиту нематеријалног наслеђа при Етнографском музеју у Београду, 2011- (Београд : Студио Саша City). – 30 cm
Упоредо срп. текст и енгл. превод.
ISSN 2217-6780
65. НЕНАДОВИЋ, Слободан М.
Илустровани речник израза у народној архитектури / Слободан М. Ненадовић. – Београд : Просвета, 2002 (Београд : Војна штампарија). – 426 стр. : илустр. ; 27 cm
Тираж 1000.
ISBN 86-07-01362-9
66. Nova muzejska teorija i praksa : uvođenje / priredila Dženet Marstin ; preveli s engleskog Jelena Kosovac i Đorđe Trajković. – Beograd : Narodni muzej : Clio, 2013 (Subotica : Rotografika). – 405 str. : ilustr. ; 21 cm. – (Museum)
Prevod dela: New Museum Theory and Practice. – Tiraž 500. – Bibliografija: str. 375–392. – Registar.
ISBN 978-86-7102-438-9 (Clio; karton)

67. **НОВАКОВИЋ, Стојан**
Село / Стојан Новаковић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1965 (Београд : Култура). – 243 стр. ; 19 см. – (Српска књижевна задруга ; коло 58, књ. 393)
Стр. 7–12: Село Стојана Новаковића / Сима М. Ћирковић. – Библиографија: стр. 181–218. – Регистар.
68. **О КРСНОМ имену : зборник / [радове изабрао и поговор написао Иван Ковачевић] ; уредник Светлана Велмар-Јанковић. – Београд : Просвета, 1985 (Суботица : Бирографија). – 559 стр. : илустр. ; 24 см. – (Библиотека Баштина ; 13)
Стр. 523–533: О проучавању крсног имена / Иван Ковачевић. – Белешка о ауторима: стр. 557–559. – Библиографија: стр. 536–556.**
69. **ПАВЛОВИЋ, Доброслав Ст.**
Цркве брвнаре у Србији = Les Vieilles églises serbes construites en bois : докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету / Доброслав Ст. Павловић. – Београд : Републички Завод за заштиту споменика културе, 1962 (Beograd : „Radiša Timotić”). – 204 стр. : илустр. ; 29 см. – (Саопштења / Републички Завод за заштиту споменика ; књ. 5)
Речник народних израза везано за грађевинарство црква брвнара: стр. 187–189. – Библиографија: стр. 190–194. – Résumé.
70. **ПАНТЕЛИЋ, Никола**
Накит и кићење у XIX и XX веку / Никола Пантелић ; [преводиоци Миријана Прошић на енглески и Бреда Влаховић са словеначког]. – Београд : Етнографски музеј, 1971 (Београд : Слободан Јовић). – 118 стр. : илустр. ; 19 см
Тираж 1000
71. **ПЕТРОВИЋ, Петар Ж.**
О ношењу терета људском снагом у нашем народу / Петар Ж. Петровић. – Београд : [б. и.], 1932 (Београд : Штампарија „Давидовић”). – Стр. 224–230 : илустр. ; 28 см
П. о.: Зборник радова на III Конгресу словенских географа и етнографа у Југославији 1930, Београд 1932.
72. **ПИРХ, Ото Дубислав**
Путовање по Србији у години 1829 / Ото Дубислав плем. Пирх ; српски превод [и предговор] од Драгише Т. Мијушковића. – Београд : Штампарија д. Димитријевића, 1900. – VI, 224 стр. : слика аутора ; 24 см.
Предговор / Драг. Т. Мијушковић : стр. III–VI.
73. **ПОПОВИЋ, Марко**
Историја приватног живота у Срба : од средњег века до савременог доба / Марко Поповић, Мирослав Тимотијевић, Милан Ристовић.

- Београд : Clio, 2011 (Суботица : Ротографика). – 643 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Polis / Clio)
Тираж 2.000. – Стр. [11]-16: Концепти приватности у Срба – покушај редефинисања / Смиља Марјановић-Душанић. – Библиографија: стр. [617]–643.
ISBN 978-86-7102-398-6 (картон с омотом)
74. ПРИВАТНИ живот код Срба у двадесетом веку / приредио Милан Ристовић. – Београд : Clio, 2007 (Београд : Графолик). – 956 стр. : илустр. ; 21 cm. – (Polis / Clio)
Тираж 1000. – Стр. 5-25: Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) : време, простор, људи, питања / Милан Ристовић. – Библиографија: стр. 923-956.
ISBN 978-86-7102-287-3 (картон)
75. ПРИВАТНИ живот код Срба у деветнаестом веку : од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата / приредили Ана Столић, Ненад Макуљевић. – Београд : Clio, 2006 (Београд : Таш). – 1030 стр. : илустр. ; 21 cm. – (Polis / Clio)
Тираж 1000. – Стр. 5–12: Реч приређивача / Ана Столић, Ненад Макуљевић. – Библиографија: стр. 999–1029.
ISBN 86-7102-249-8 (картон)
76. ПРИВАТНИ живот у српским земљама средњег века / приредиле Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић. – Београд : Clio, 2004 (Београд : Публикум). – 652 стр. : илустр. ; 21 cm. – (Polis / Clio)
Тираж 1000. – Приватност и свакодневица : реч приређивача: стр. 5–24. – Библиографија: стр. 617–649. – Извори: стр. 652.
ISBN 86-7102-142-4 (картон)
77. ПРИВАТНИ живот у српским земљама у освит модерног доба / приредио Александар Фотић. – Београд : Clio, 2005 (Београд : Contrast Druck). – 939 стр. : илустр. ; 22 cm. – (Polis / [Clio])
Тираж 1.000. – Ограничена приватност у раном модерном добу : реч приређивача: стр. 5–21. – Библиографија: стр. 865–927.
ISBN 86-7102-219-6 (картон)
78. ПРОШИЋ-ДВОРНИЋ, Мирјана
Женски грађански костим у Србији XIX века / Мирјана Прошић-Дворнић. – Београд : Музеј примењене уметности, 1981. – Стр. 9–28 : илустр. ; 29 cm
Суммары. – П. о.: Зборник Музеја примењене уметности, бр. 24/25, година 1980/1981.

79. PROŠIĆ-DVORNIĆ, Mirjana
 Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka / Mirjana Prošić-Dvornić. – Beograd : Stubovi kulture, 2006 (Beograd : AMD Sistem). – 575 str. : ilustr. ; 25 cm
 Tiraž 1.000. – Bibliografija: str. 552–574.
 ISBN 86-7979-194-6 (karton)
80. РАДОЈКОВИЋ, Бојана
 Накит код Срба: од XII до краја XVIII века / Бојана Радојковић. – Београд: Музеј примењене уметности, 1969 (Београд : Београдски графички завод). – 453 стр. : илустр. ; 23 cm
 На спор. насл. стр.: Jewellery with the Serbs (XII–XVIII century). – Summary. – Регистар.
81. РАДУЛОВАЧКИ, Љиљана
 Бачварско, качарски и пинтерски занат у Срему. – Суммары // *Rad voјвођанских музеја*. – ISSN 0550-2209. – Бр. 35 (1993). – Стр. 229–234.
82. RADULOVIĆ, Lidija
 Okultizam ovde i sada : magija, religija i pomodni kultovi u Beogradu / Lidija Radulović. – Beograd : Srpski genealoški centar : Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2007 (Beograd : Čigoja štampa). – 284 str. : ilustr. ; 17 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 29)
 Tiraž 500. – Bibliografija: str. 265–271.
 ISBN 978-86-83679-38-6 (SGC)
83. САВА Хиландарац, монах
 Историја манастира Хиландара : успомена на седамстогодишњицу оснивања / Сава Хиландарац ; приредио и поговор написао Томислав Јовановић ; [преводиоци резимеа [са грчког] Калина Карацова, [са чешког] Гордана Атанасовски, [са енглеског] Лепосава Тошески]. – Београд : Народна библиотека Србије, 1997 (Београд : Народна библиотека Србије). – 210 стр. : илустр. ; 25 cm
 Световно име аутора: Славибор Брајер. – Тираж 1.000. – „Објављено поводом осамстогодишњице манастира Хиландара”--> прелим. стр. – Περιληψη; Resumé; Summary. – Садржи и: Сава Хиландарац: прилог за новију историју српске царске Лавре Хиландара / Гав. [Гаврило] Ј. Дожић.
 ISBN 86-7035-069-6 (пласт.)
84. САВИЋ, Миливоје М.
 Наша индустрија и занати : њине основице, стање, односи, важност, путеви, прошлост и будућност. Део 1 / од Миливоја М. Савића. – [Београд]: Издања Министарства трговине и индустрије, 1922 (Сарајево : Земалска штампарија). – 348 стр. ; 25 cm

85. СЛОВЕНСКА митологија : енциклопедијски речник / редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић ; [сарадници Т. [Татјана] А. Агапкина ... и др. ; превод с руског Радмила Мечанин, Љубинко Раденковић, Александар Лома]. – Београд : Zepeter book world, 2001 (Београд : Чигоја штампа). – XXXV, 593, lxxvi, A1–A24, [48] стр. с таблама (фотогр.) : илустр. ; 25 cm
Тираж 2.000. – Стр. XIII–XXIV: Словенска народна веровања / Н. [Никита] И. [Иљич] Толстој. – Стр. XXV–XXXIII: Богови старих Словена / В. [Владимир] Н. [Николаевич] Топоров. – Скраћенице: стр. XXXIV–XXXV. – Библиографија: стр. I–lxxiv. – Списак илустрација са извори-ма: стр. A1–A10. – Регистри.
ISBN 86-7494-025-0 (картон са омотом)
86. СТАРИ занати у Србији / [уредник Весна Душковић ; превод Жермен Филиповић ; илустрације и фотографије Ранко Баришић, Станко Костић, Ивана Масниковић]. – Београд : Етнографски музеј, 2009 (Београд : Чигоја штампа). – 103, 103 стр. : илустр. ; 28 cm
Насл. стр. приштампаног превода: Old Crafts in Serbia. – Оба рада штампана у међусобно обрнутим смеровима. – Тираж 1.000.
ISBN 978-86-7891-048-7 (брош.)
87. СТОЈАНОВИЋ, Марко
Светлост – дух и тело / [аутор изложбе и каталога] Марко Стојановић ; [фотографија Ана Гојковић]. – Београд : Етнографски музеј Србије, 2002 (Београд : Чигоја штампа). – 26 стр., [16] стр. с таблама : фотогр. ; 21 x 21 cm
Тираж 500.
88. ТЕШИЋ-ВУЛЕТИЋ, Јелена
Без почетка и краја : прстење из Збирке накита Етнографског музеја у Београду / [аутор изложбе и каталога] Јелена Тешић-Вулетић ; [превод на енглески Жермен Филиповић ; фотографије Ивана Масниковић-Антић] = With No Beginning or End : Finger Rings From The Jewelry Collection Of The Ethnographic Museum In Belgrade / [author of the exhibition and catalogue] Jelena Tesic-Vuletic ; [translation to English Zermen Filipovic ; photography Ivana Masnikovic-Antic]. – Београд : Етнографски музеј = Belgrade : Ethnographic Museum, 2016 (Београд : Чигоја штампа = Belgrade : Čigoja štampa). – 156 стр. : илустр. ; 24 x 22 cm
Тираж 500. – О аутору: стр. 156. – Библиографија: стр. 83–85.
ISBN 978-86-7891-088-3 (брош.)
89. ТЕШИЋ, Јелена
Невестински накит код Срба у XIX веку и првој половини XX века : из збирке Етнографског музеја у Београду / [аутор изложбе и каталога] Је-

- лена Тешић ; [фотографија Ивана Масниковић]. – Београд : Етнографски музеј, 2003 (Београд : Чигоја штампа). – 137 стр. : фотогр. ; 21 x 21 cm
Тираж 500. – Библиографија: стр. 115–116. – Summary: Exhibition: Bridal Jewellery Among Serbs in the XIX and First Half of the XX Century.
ISBN 86-7891-002-X (брош.)
90. ТИМОК, Заглавак, Буцак, Сврљиг : насеља, порекло становништва, обичаји / приредио Борисав Челиковић. – Београд : Службени гласник : САНУ, 2012 (Београд : Гласник). – 769 стр. : илустр. ; 25 cm. – (Библиотека Сведоци епохе. Едиција Корени : српске земље, насеља, порекло становништва, обичаји ; књ. 23)
Тираж 750. – Стр. 721–769: Поговор : истраживања простора некадашњег Књажевачког округа и Буцака / Борисав Челиковић. – Регистри. – Садржај: Тимок / Маринко Стојановић. – Фототипско изд. из 1940. Заглавак / Маринко Т. Станојевић. – Фототипско изд. из 1913. Зубетинци / Маринко Т. Станојевић. – Фототипско изд. из 1937. Етнолошка грађа из Буцака / Никола Пантелић. – Фототипско изд. из 1974. Становништво и насеља општине Сврљиг / Петар Голубовић. – Фототипско изд. из 1992. Славски обичаји / Сретен Петровић. – Фототипско изд. из 2000. Језик и говор / Недељко Богдановић. – Фототипско изд. из 1992. Грађа за топографију Округа књажевачког / Стеван Мачај. Књажевачки округ / Јован Мишковић. – Фототипско изд. из 1881. Књажевачки округ / Драгољуб К. Јовановић. – Фототипско изд. из 1889.
ISBN 978-86-519-1575-1 (СГ; картон)
91. ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав
Рађање модерне приватности : приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века / Мирослав Тимотијевић. – Београд : Слио, 2006 (Суботица : Ротографика). – 682 стр., [32] стр. с фотогр. : илустр. ; 21 cm. – (Polis / [Clio])
Библиографија: стр. 618–653. – Регистар.
ISBN 86-7102-235-8 (картон)
92. ТОМИЋ, Персида
Бачије у Карпатској области Србије, јужно од Дунава, са освртом на бачију уопште. – *Résumé // Гласник Етнографског музеја*. – ISSN 0350-0322. – Књ. 30 (1968). – Стр. [9]–34.
93. ТОМИЋ, Персида
Грнчарство у Србији / Персида Томић ; [фотографије Миодраг Ђорђевић]. – Београд : Етнографски музеј, 1983 (Београд : ”Радиша Тимотић”). – 334 стр. : фотогр., цртежи ; 22 x 22 cm. – (Збирке / Етнографски музеј у Београду ; 1)
Тираж 1.000. – Библиографија: стр. 68–69. – Summary.

94. ТОМИЋ, Персида
Допунско привређивање // *Гласник Етнографског музеја* – ISSN 0350-0322. – Књ. 31–32 (1968–1969). – Стр. [204]–222.
95. ТРОЈАНОВИЋ, Сима
Главни српски жртвени обичаји ; Старинска српска јела и пића / Сима Тројановић ; [поговор Петар Влаховић]. – Београд : Просвета, 1983 (Суботица : Бирографија). – 395 стр. ; 24 см. – (Библиотека Баштина ; књ. 3)
Тираж 3.000. – Тројановићево проучавање народа и народног живота: стр. 375–389. – Литература о Сими Тројановићу: стр. 390. – Регистар.
96. ТРОЈАНОВИЋ, Сима
Наше кириције : (са 4 слике) / од Симе Тројановића. – Београд : Српска Краљевска Академија, 1909. – 153 стр., [4] фотогр. : илустр. ; 25 см.
Регистар: стр.[135]–153. – П.о.: Српски Етнографски Зборник., Књ. 13.
97. ТРОЈАНОВИЋ, Сима
Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи / Сима Тројановић ; [поговор написао Жарко Требјешанин]. – Београд : Просвета, 1986 (Суботица : Бирографија). – 335 стр. : илустр. ; 24 см. – (Библиотека Баштина ; 21)
Тираж 5.000. – Стр. 307–319: Тројановићево истраживање невербалне комуникације Срба / Жарко Требјешанин. – Регистар.
ISBN 86-07-00068-3
98. ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.
Дикјан у Македонији. – Summary ; Résumé // *Гласник Етнографског музеја* – ISSN 0350-0322. – Књ. 17 (1954). – Стр. [70]–74.
99. ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.
Женска керамика код балканских народа / Миленко С. Филиповић. – Београд : Научна књига, 1951 (Београд : Српска академија наука). – 185 стр., [11] листова с таблама (од тога 1 пресавијен) ; 25 см. – (Посебна издања / Српска академија наука ; књ. 181. Етнографски институт ; књ. 2)
На полеђини насл. листа.: Primitive ceramics made by women among the Balkan peoples. – Регистар. – Summary.
100. ФИЛИПОВИЋ, Миленко
Човек међу људима / Миленко С. Филиповић ; избор и предговор Ђурђица Петровић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1991 (Београд : „Слободан Јовић”). – XXIV, 482 стр. ; 19 см. – (Српска књижевна задруга. коло 84 ; књ. 553)
Тираж 3.000. – Предговор: стр. VII–XXIV. – Стр. 471–480: О Миленку С. Филиповићу / Ђурђица Петровић.

101. ФИЛИПОВИЋ, Миленко

Моба за тешке транспорте. – Summary // *Етнологија : часопис етнолошког друштва*. – Год. 1 св. 1 (1940). – Стр. 20–42.

102. ФИНДРИК, Ранко

Динарска брвнара / Ранко Финдрик ; [фотографије и цртежи Ранко и Кажа Финдрик ; превод на енглески језик Оливера Парезановић, превод на француски језик Олгица Стефановић]. – Сирогојно : Музеј „Старо село”, 1998 (Ужице : Графичар). – 279 стр., [18] стр. с таблама, [3] листа с таблама : илустр. ; 24 cm
Тираж 2.000. – Summary: Dinaric Log-Cabin. – Résumé: La maison Dianrique de bois

103. ФИНДРИК, Ранко

Народно неимарство : становање / Ранко Финдрик ; [фотографије Б. Крстановић ... [и др.]]. – Сирогојно : Музеј „Старо село”, 1994 (Београд : Астро Дизајн). – 196 стр., [12] листова с таблама : илустр. ; 24 cm
Summary: Native architecture ; Résumé: Architecture populaire.
ISBN 86-82447-01-0 (брош.)

104. ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин

О српском врховном богу / од Веселина Чајкановића. – Београд : Српска краљевска академија, 1941 (Београд : Штампарија „Млада Србија”). – 208 стр. ; 24 cm. – (Посебна издања / Српска краљевска академија ; књ. 132. Философски и филолошки списи ; књ. 34) (Издање Задужбине Милана Кујунџића ; 11)
На врху насл. стр.: Српска краљевска академија. – Напомене и библиографске референце: стр. [169]–200. – Регистар.

105. ЧАКАН, Иван

Какосукопанисеоскибунариу Војводини // *Историје пољопривреде: зборник радова*. – Бр. 7 (1985). – Стр. 17–25.

106. ČAKAN, Ivan

Tradicionalno ovčarstvo Vojvodine – oblici udruživanja ovčara = Traditional sheep keeping in Vojvodina – forms of the association of the sheep keepers / Ivan Čakan ; [ilustracije Dragan Jerinić ; prevod na engleski Ljubica Jankov ; fotografije Mila Bosić i dr.] – Novi Sad : Muzej Vojvodine = The Museum of Vojvodina, 2011 (Novi Sad : Pan papir). – 175 str. : ilustr. ; 24 cm
Uporedo srp. tekst i engl. prevod. – Tiraž 500. – Čobanska terminologija – imenik: str. 170–172. – Bibliografija: str. 166–169.
ISBN 978-86-87723-11-5 (broš.)

107. ŠOLA, Tomislav

Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti / Tomislav Šola.
– Beograd : Clio, 2002 (Beograd : AB Taš). – 380 str. ; 21 cm. – (Biblioteka
Marketing / Clio)

Tiraž 500. – Bibliografija: str. 369–380.

ISBN 86-7102-030-4

108. ŠOLA, Tomislav

Prema totalnom muzeju / Tomislav Šola. – Beograd : Filozofski fakultet, Cen-
tar za muzeologiju i heritologiju ; Kruševac : Narodni muzej, 2011 (Kruševac :
Sigraf). – 291 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Mnemosophia ; knj. 1, tom 1)

„Naslov izvora: Tomislav Šola, Prema totalnom muzeju, disertacija, Univer-
za v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1985.” → Impresum. – Auto-
rova slika. – Tiraž 500. – Str. 9–10: Dobronamernost mnemozofije / Dragan
Bulatović. – Biografija: str. 279–281. – Bibliografija: str. 259–275. – Sum-
mary. – Izbor iz bibliografije Tomislava Šole: str. 283–284. – Registar.

ISBN 978-86-88803-04-5 (broš.)

Ауторски регистар

Агапина, Татјана (Агапина, Татьяна) 85

Антић, Ивана в. Масниковић Антић, Ивана

Аранђеловић Лазивић, Јелена 1

Аријес, Филип (Ariès, Philippe) 40, 41, 42, 43, 44

Бандић, Душан 2

Баришић, Ранко 86

Барјактаровић, Мирко 3, 4

Бјеладиновић-Јергић, Јасна 11

Благојевић, Милош 5

Богдановић, Недељко 90

Борић Небојша, фотограф 62

Босић, Мила 106

Брајер, Славибор в. Сава Хиландарац

Братанић, Бранимир 6

Бритвић, Нела 15

Булатовић, Драган 108

Велмар-Јанковић, Светлана 68

Вен, Пол (Veune, Paul) 40

Венсан, Жерар (Vincent, Gérard) 44

- Видаковић, Маја 8
Владић-Крстић, Братислава 9, 10, 11
Влаинац, Милан 12, 13, 14
Влаховић, Бреда 70
Влаховић, Митар 6
Влаховић, Петар 95
Вукмановић, Јован 16
Вукосављевић, Сретен 17, 18
Вулетић, Јелена в. Тешић-Вулетић, Јелена
Вучо, Никола 19, 20, 21
- Гарић Петровић, Гордана 22
Гоб, Андре (Gob, André) 23
Гојковић, Ана 87
Голубовић, Петар 90
Гавриловић, Љиљана 23
- Дворнић, Мирјана в. Прошић-Дворнић, Мирјана
Дебра, Режица (Debray, Régis) 24
Делош, Бернар (Deloche, Bernard) 24
Дероко, Александар 25, 26
Диби, Жорж (Duby, Georges) 40, 41, 42, 43, 44
Дожић, Гаврило 83
Дробњаковић, Боривоје М. 27, 28, 29, 38
Друге, Ноџми (Drouguet, Noémie) 23
Душанић, Смиља в. Марјановић-Душанић, Смиља
Душковић, Весна 30, 86
- Ђенић Рујански, Љубиша 31
Ђорђевић, Миодраг 93
Ђорђевић, Слободан 62
Ђорђевић, Тихомир 32, 33, 34, 35, 36
- Ердељановић, Јован 37
Ерњаковић, Григорије 47, 48
Етнографски музеј у Београду 38
- Живковић, Душица 39, 64
- Зега, Никола 38
Зита, Невенка в. Марковић-Зита, Невенка
- Игњац, Весна 23
- Јанков, Љубица 106
Јевтић Гордана в. Милошевић-Јевтић, Гордана

- Јеринић, Драган 106
Јергић, Јасна в. Бјеладиновић-Јергић, Јасна
Јиречек, Константин 45, 46
Јовановић, Драгољуб 90
Јовановић Љ. 49
Јовановић, Томислав 83
- Каниц, Феликс Филип (Kanitz, Felix Philip) 47, 48
Караџић, Вук Стефановић 49
Карић, Владимир 50
Ковачевић, Иван 68
Ковачевић, Јован 51
Ковачевић, Мил. 7
Којић, Бранислав 53
Косовац, Јелена 66
Костић, Коста 54, 55
Костић, Станко 86
Кулишић, Шпиро 56
- Лома, Александар 85
Лукић, Радомир 18
- Макдоналд, Шерон (Macdonald, Sharon) 15
Макуљевић, Ненад 75
Марјановић-Душанић, Смиља 73, 76
Марковић-Зита, Невенка 9, 10
Мастин, Џенет (Marstine, Janet) 66
Масловарић, Душан 57, 58
Масниковић Антић, Ивана 30, 39, 59, 85, 86, 88, 89
Матић, Милош 59
Маглас, Милица 9, 10
Мачај, Стеван 90
Мечанин, Радмила 85
Мијушковић, Драгиша 72
Милићевић, Милан Ђ. 60, 61
Милошевоћ-Јевтић, Гордана 62
Милутиновић, Сима 39
Минић, Драган 59
Мирковић, Љиљана 40, 41, 42, 43, 44
Михаљчић, Раде 46
Мишковић, Јован 90
Момировић, Петар 63
- Ненадовић, Слободан 65
Николић, Риста 31

Новак, Виктор 20
Новаковић, Катарина в. Стојсављевић-Новаковић, Катарина
Новаковић, Стојан 67

Одановић, Ђорђе 9, 10
Павловић, Вера 24
Павловић, Доброслав 69
Пантелић, Никола 56, 70, 90
Парезановић, Оливера 102
Перо, Мишел (Perrot, Michelle) 43
Петровић, Гордана в. Гарић Петровић, Гордана
Петровић, Ђурђица 100
Петровић, Зоран Б. 53
Петровић, Петар Ж. 56, 71
Петровић, Сретен 90
Пирх, Ото Дубислав 72
Поповић, Даница 76
Поповић, Марко 73
Прост, Антоан (Prost, Antoine) 44
Прошић-Дворнић, Мирјана 70, 78, 79

Раденковић, Љубинко 33, 85
Радовановић, Ивана 62
Радовановић, Карин 9, 10
Радојковић, Бојана 80
Радонић, Јован 45, 46
Радуловачки Љиљана 81
Радуловић, Лидија 82
Ристовић, Милан 73, 74

Сава Хиландарац 83
Савић, Миливоје 84
Станимировић, Желько 39
Стефановић, Олгица 102
Стојановић, Љубомир 8
Стојановић, Маринко 90
Стојановић, Марко 8, 87
Стојанчевић, Владимир 48
Стојсављевић-Новаковић 9, 10
Столић, Ана 75

Тешић-Вулетић, Јелена 88, 89
Тимотијевић, Мирослав 73, 91
Тителбах, Владислав 50
Толстој, Никита Ильич (Толстой, Никита Ильч) 85

- Толстој, Светлана (Толстой, Светлана) 85
Томић, Персида 92, 93, 94
Топоров, Владимир Николаевич 85
Трајковић, Ђорђе Трајковић 66
Требјешанин, Жарко 97
Тројановић, Сима 95, 96, 97
- Ћирковић, Сима 67
- Филиповић, Жермен 86, 88
Филиповић, Миленко 98, 99, 100, 101
Финдрик, Кажа 102
Финдрик, Ранко 102, 103
Фотић, Александар 77
- Хацимурговић, Џемо 9, 10
- Чајкановић, Веселин 104
Чакан, Иван 105, 106
Челиковић, Борисав 90
- Шартије, Роже (Chartier Roger) 42
Шола, Томислав 107, 108

УПУТСТВО АУТОРИМА

Издавачка политика

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ (ГЕМ) је периодична научна и стручна публикација Етнографског музеја у Београду, која има једно годишње издање, а по потреби и ванредне свеске. У *Гласнику* се објављују научни и стручни радови из следећих области: етнологија, културна антропологија, музеологија, херитологија и друге сродне дисциплине. Радови који не задовољавају научне и стручне критеријуме за објављивање се, без научног апарата, објављују као етнографска и сродна грађа.

Уз то, из наведених области и дисциплина *Гласник* објављује: хронике и саопштења с научних и стручних скупова; коментаре и приказе публикација; приказе изложби и музејских радионица; стручне и научне библиографије; извештаје са пројеката, теренских истраживања, специјализација и стручних путовања; научне новости, извештаје и друге текстове који говоре о раду Музеја; *In memoriam* за значајне етнологе, антропологе и музеологе,

Сви радови који се објављују у *Гласнику* морају бити **оригинални**, односно текстови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. *Гласник* по потреби објављује преводе значајних текстова из етнологије, антропологије, музеологије и херитологије, који су објављени у иностраним часописима.

Сваки приложени научно-стручни рад подлеже тајној рецензији, а рецензенте одређује Редакција, која разматра сваки приспели предлог и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају издавачкој политици и концепцији *Гласника*. Уколико Редакција у својству предрецензента одбије објављивање научно-стручног текста, грађе и осталих прилога, дужна је да одмах о томе обавести аутора и образложи одлуку. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе Редакције и рецензената. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе, сматра се да је повукао текст. Одговорност за садржај радова сноси аутор и Редакција.

За приложене и објављене текстове **не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада**. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак *Гласника*.

Општа упутства

Прилози за *Гласник Етнографског музеја у Београду* достављају се редакцији до **1. августа текуће године** искључиво у електронској форми, и то на електронску адресу **redakcija@etnografskimuzej.rs.**

Аутори су обавезни да за сваки прилог наведу своје име и презиме, научну и стручну титулу, институцију у којој су запослени, електронску пошту и број контакт телефона (пожељно мобилни). Уколико има више аутора текста, потребно је појединачно за сваког од њих навести све горенаведене податке.

Текст прилога мора бити опремљен према даљим Техничким упутствима. *Гласник* се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове прилажу писане ћириличним писмом. Уколико аутор приложи текст писан латиничним писмом подразумева се да прихвата издавачку политику *Гласника* и штампање на ћирилици. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничка упутства

Сви текстови треба да буду написани у програму **MicrosoftWord**, на страни А4, писмом **Times New Roman**, величина 12 pt, проред 1,5 линија, уз обавезно означавање редног броја свих страница (пагинирање).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, место запослења (институцију), наслов, апстракт, кључне речи, текстуални део рада, списак коришћене литературе, резиме.

Апстракт треба да садржи до 250 речи, а кључних највише до 8. У апстракту би требало представити проблем који се обрађује, метод који се користи и садржај текста у кратким цртама.

Текст рада може да има највише 9.000 речи, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 15.000 речи. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Аутори су обавезни да приликом цитирања и навођења литературе користе искључиво формат **Chicago Manual of Style**, а детаљнија обавештења потражити на електронској страници: http://www.chicagomanuelofstyle.org/tools_citationguide.html

Цитирање унутар текста. У тексту се у заграду ставља презиме аутора и година издања одговарајуће библиографске јединице без зареза између презимена аутора и године, а по потреби се наводи број странице одвојен зарезом, нпр.:

(D'Andrade 1995) или (D'Andrade 1995, 37) или (Strauss and Quinn 1977, 121/136) или (Марјановић 2008, 25–29).

Списак литературе (референци) на крају рада навести по абecedном или азбучном реду презимена аутора, а уколико се наводи више библиографских јединица истог аутора које имају исту годину издања, оне се додатно означавају малим почетним словом абецеде, нпр. (Матић 2010а) .

Фусноте (напомене) при дну стране треба да садрже мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (попут научне грађе, веб страница, приручника и сл.), али нису замена за цитирану литературу. Цитирање неког аутора у фусноти једнако је начину цитирања у тексту.

Начини цитирања у списку литературе

Књиге (монографије):

Уколико постоје три или више аутора, пише се презиме првог аутора, а онда се додају имена и презимена осталих аутора. У цитирању у тексту наводи се само име првог аутора и додаје се скраћеница и др., односно ет ал. Након назива књиге прво се наводи место издања па издавач одвојен двотачком. Уколико има више издавача, они се одвајају цртицама. Уколико има више места издања, наводи се име само првог града.

D'Andre, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia and Naomi Quinn. 1977. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ковачевић, Иван, Бојан Жикић и Иван Ђорђевић. 2008. *Страх и култура*. Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.

Уредник монографије или зборника радова:

Bonner, Simon J. (ed.) 2005. *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*. Bloomington: Indiana University Press.

Gavrilović Ljiljana, Stojanović Marko (ur.) 2008. *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

Поглавље у монографији или зборнику радова:

Fine, Gary Alan. 2005. “In the Company of Men: Female Accommodation and Folk Culture of Male Groups”. In *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bonner, 61–76. Bloomington: Indiana University Press.

Стојановић Марко. 2005. *Улога музеја у одржавању идентитета дијаспоре. У Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, САНУ, Научни скупови Књ. СХ, Одељење друштвених наука Књ. 25, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, Београд, 413–420.

Чланак у штампаном часопису:

D’Andre, Roy and Michael J. Egan. 1974. The Color of Emotion. *American Ethnologist* I: 49–63.

Стојановић Марко. 2010. Манифестациони туризам у Белој Цркви – нови одговори на стара питања. *Гласник Етнографског института САНУ* 58. Београд: Етнографски институт САНУ, 174–189.

Теза или дисертација:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Ковачевић, Иван. 1981. *Етнологија у српском просветитељству*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.

Website:

Website се наводи унутар текућег текста или у фусноти и обично се оставља из листе референци. Уколико аутор жели да веб-страницу стави у листу референци, то може учинити на следећи начин:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*.

Доступно на:

www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.html

Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта.

Службени лист ФНРЈ бр. 52/58. Доступно на:

www.informator.co.rs/informator/tekstovi/privatizacija_102.htm-23k

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом). Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИ, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графичке, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно.

У другом случају аутор је дужан да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји. Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту. Материјални прилози се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Дужина тих текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене према истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге да и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога. Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg;

KovacevicTabela2.xls.

Подаци прослеђени редакцији путем електронских медија се не враћају. Редакција може аутору да врати рад на дораду уколико значајно одступа од наведених правила.

Редакција

Рецензенти

Проф. др Александар Бошковић,
Одељење за етнологију и антропологију на Филозофском факултету
Универзитета у Београду / Институт друштвених наука

Проф. др Илдико Ердеи,
Одељење за етнологију и антропологију на Филозофском факултету
Универзитета у Београду

Проф. др Саша Недељковић,
Одељење за етнологију и антропологију на Филозофском факултету
Универзитета у Београду

Др Александра Павићевић,
Етнографски институт САНУ

Др Милина Баришић,
Етнографски институт САНУ

Др Тијана Јаковљевић Шевић,
Museum Frauenkultur Regional-International, Фирт, Немачка

Др Иван Ђорђевић,
Етнографски институт САНУ

Др Милош Матић,
Етнографски музеј у Београду

Др Марко Стојановић,
Етнографски музеј у Београду

Музејски саветник Гордана Пајић,
Народни музеј Ваљево

Музејски саветник Снежана Ашанин,
Народни музеј Чачак

Музејски саветник Сузана Антић,
Народни музеј Зајечар

Reviewers

Aleksandar Bošković, Prof. PhD
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy
University of Belgrade / Institute of social sciences

Ildiko Erdei, Prof. PhD
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Saša Nedeljković, Prof. PhD
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Aleksandra Pavićević, PhD
The Institute of Ethnography SASA

Milina Barišić, PhD
The Institute of Ethnography SASA

Tijana Jakovljević-Šević, PhD
Museum Frauenkultur Regional-International, Firt, Deutschland

Ivan Đorđević, PhD
The Institute of Ethnography SASA

Miloš Matić, PhD
Ethnographic museum in Belgrade

Marko Stojanović, PhD
Ethnographic museum in Belgrade

Gordana Pajić,
Museum advisor, National museum Valjevo

Snežana Ašanin,
Museum advisor, National museum Čačak

Suzana Antić,
Museum advisor, National museum Zaječar

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја у Београду
= Bulletin of the Ethnographic Museum in Belgrade /
главни и одговорни уредник Марко Стојановић. – Књ.
1 (1926) – књ. 15 (1940) ; Књ. 16 (1953)– . – Београд
: [Етнографски музеј], 1926–1940;1953– (Београд :
”Чигоја штампа”). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0350-0322 = Гласник Етнографског музеја у
Београду

COBISS.SR-ID 4253698